

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDAȚIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul II – Nr. 12 Decembrie 1993

32 pagini 200 lei

Mass-media și sistemul politic

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHIȚĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU

Fundația
Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:
Liviu ANTONESCU
Aurelian CRĂIUTU
Smaranda MEZEI
Costea MUNTEANU
Dan PAVEL (redactor șef adjunct)

Graphics:
Tomnița Florescu

Economist:
Alice Dumitrache

Desktop Publishing:

Engineering
Computing
Design

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

SFERA POLITICII

încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv de autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

* Editorii își rezervă dreptul de a edita materialele, conform uzanțelor internaționale

* Ultima zi de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 1 (întâi) a fiecărei luni. Articolele vor fi însoțite de un scurt „curriculum vitae” și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Pentru cititorii din străinătate costul unui abonament anual este de 50\$ sau echivalentul acestei sume.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament pe 6 luni este de 4.000 lei (inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165. Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

3.	Mass-media	Radu Călin Cristea	The Recalcitrant Model
5.	and the Political System	Eugen Preda	To Communicate Does Not Conjugate in the Negative
6.		Ștefana Steriade and Pavel Câmpeanu	The Romanian Television. A History of Incoherence
8.		Liana Ionescu	The Press Forms, not only Informs
9.		Zoltan Rostas	What Have They Done with the Dictatorship?
10.		Horea Murgu	The Fourth Power. Obstacles for Demonopolizing
12.	Doctrines	Dan A. Lăzărescu	Directions into the Historical Genesis of Liberalism
14.	Aspects of Transition	Vladimir Tismăneanu	The Quasi-Revolution and Its Discontents
16.		Interview with Agnes Heller and Ferenc Fehér by Dan Pavel	Communism Was Dead from the Beginning
19.		Varujan Vosganian	Apolitism at Romanians
20.		George Ross	The End of Politics
22.	Economical Pages	Daniel Dăianu	Vitality and Viability
23.	International Policy	Petru Dumitriu	Resolution 678/1990 of the Council of Security
25.		Bogdan Voinescu	Maastricht and the European Integration
26.		Dan Oprescu	Something about Africa (II)
28.	Books and Authors	Stelian Tănase	The Last Agora
		Virgil I. Ionescu	I.G. Duca, <i>Memorii</i> . Peter F. Drucker, <i>Inovația și sistemul antreprenorial - practică și principii</i>
30.	Fundamental Texts	David Friedman	From <i>The Machinery of Freedom. Guide to a Radical Capitalism</i>

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Redacția Calea Plevnei 137-139, 77131 București, Tel.: 638.70.10/122

NUME, PRENUME.....
ADRESA.....
ORAȘ..... COD POȘTAL.....
CĂSUȚA POȘTALĂ.....
FORMA PLATĂ ☐ Numerar ☐ CEC ☐ Dispoziție plată ☐ Carte credit
ABONAMENT ☐ 1 AN ÎNCEPÎND CU.....
☐ LUNI
SEMĂTURA.....

Dacă doriți un abonament la SFERA POLITICII, decupați acest cupon de abonament și trimiteți-l pe adresa redacției:

Calea Plevnei 137-139, sector 6, 77131, București,

împreună cu dovada plății prin mandat poștal (sau prin intermediul oricărei filiale CEC) în conturile fundației SOCIETATEA CIVILĂ, deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466026422

Cititorii din străinătate se pot abona depunând costul abonamentului anual în conturile noastre deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466022840, sau trimițând un cec (money order) pe adresa:

Fundația SOCIETATEA CIVILĂ (pentru revista „SFERA POLITICII”),
Calea Plevnei 137-139, sector 6, 77131, București

Acest număr este ilustrat cu lucrări din albumul *Man & Machine* – Bordas Eyclopedia

Revista se poate procura din rețeaua librăriilor HUMANITAS în orașele București, Iași, Timișoara, Sibiu, Pitești, Bacău, Slobozia, Piatra-Neamț, Brașov, Craiova, prin rețelele de librării și difuzorii de presă din orașele Focșani, Suceava, Oradea, Rîmnicu-Vîlcea, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Arad, Tîrgu-Mureș, Galați, Deva, Satu-Mare, Miercurea-Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Buzău, Alba Iulia, Bistrița.

La sediul redacției puteți procura, din stoc, numerele anterioare (1-11) ale revistei.

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Modelul recalitrant

– Disfuncții în relația mass-media – guvern –

RADU CĂLIN CRISTEA

The author analyzes the gaps of communication between the government and Romanian mass media, both democratic institutions born after December 1989. Excepting the short period of relaxation (Autumn 1991 - Autumn 1992), when Stolojan was the prime minister of a transition government, the author considers the relation between government and media was initially one characterized by indifference, and after one of nervousity. He calls the last one "the recalitrant model" – a situation provoked both by the situation of a government under siege, imposed by that presidential power, and by the often unmotivated attacks of some publications. The conclusion is that, because of many reasons, the relation government media is defined by disfunctions inhibiting, for the moment, any comparison with the Western models.

Raportul de după decembrie '89 dintre guvern și presă a evoluat de la o eterogenitate agresivă, impulsivă și marcată de reacții partizane, spre o incongruență relativ stabilă. Singura perioadă în care percepția reciprocă a celor doi actori a părut să calmeze, din nefericire temporară, unele din tensiunile ivite pe parcursul guvernării Roman fiind toamna '91-toamna '92 când ex-premierul Stolojan, prin acțiuni personale și prin compartimentarea unor structuri ale executivului s-a apropiat cel mai mult, apreciem noi, de acele tendințe în absența cărora amintitul raport sfârșește într-un inevitabil eșec. Ca principiu operativ, relația guvern – mass-media s-a văzut frustată de lipsa ori carenta unor instrumente cu un spectru foarte larg de acțiune, în destule ocazii (cel mai evident în primele luni după căderea lui Ceaușescu) motivația probabil sinceră a implantării unor standarde democratice diluându-se pînă la anulare din rațiuni variate, toate reproducînd însă aproape la indigo consecințele nefaste ale unor forme occidentale bruscate de palidul ecou al fondului autohton. Într-o primă panoramă a subiectului se constată că priza imatură (ca să folosim un epitet elegant) a celor două elemente aflate în discuție era efectul unui exercițiu ce-și inventa din mers mijloacele de exprimare, un exercițiu care, lepădîndu-se formal de rigorile dogmatice impuse de presa de comandă din totalitarism, a găsit un teren viran, populat la repezeală, de o parte ca și de cealaltă, de comportamente inapte să descifreze pînă la nuanță întreaga semantică a prefăcărilor post-comuniste. De aici - o sumă consistentă de inhibiții, reciproc dezavantajoase, exhibate pe o traiectorie confuză și într-un registru abundent de atacuri gratuite, schimburi tendențioase de informații, plăți de polițe sau chiar, în cazurile cele mai grave, intoleranțe fășe. În esență, cu excepția (și aceasta parțială) numită mai devreme, guvernele și mass media s-au exprimat pînă acum într-un regim recalitrant, într-un duelism minor punctat de parade trufase, într-o competiție păgubitoare de etalare a propriului adevăr și, ca o amprentă colectivă, într-o suspectă lipsă de apetit față de puritatea obiectivă a informației.

Între indiferență și suspiciune

Nu s-ar putea spune că, în România ca peste tot, guvernațiile sînt simpatice spontană a jurnaliștilor: "Investigative journalists deplore government inefficiency. Paradoxically, however, they also oppose antidemocratic practices that may be highly efficient and support widespread citizen participation, which tends to undermine efficiency. They dislike bigness, but they are highly suspicious of local governments, which are small but often wasteful".¹ Acceptînd cu toată prudența aceste incomode premise pentru orice guvern din lume avem sentimentul că greșea fundamentală a guvernelor Roman și Văcăroiu (îndeosebi ultimul) a fost tocmai eludarea unui asemenea potențial pericol pentru propria imagine. Dacă adăugăm acestui, la urma urmelor inefabil impact negativ, cota redusă acordată forței de persuasiune publică a mass media (percepție mai accentuată la guvernarea Roman), ca și tendința de a încălca dreptul înconformare cu realitatea avem o plauzibilă explicație a suspiciunii mediatice ce planează asupra celor două guvernări. Primele fisuri de comunicare au apărut pe vremea CPUN-ului, cînd fluxul informațiilor guvernamentale era haotic și derutant, sursele de reprezentare

insulare ale ex-premierului Roman și ale unor membri ai executivului (Șora, Pleșu etc.). Avidă de colectarea unor dezvăluiri privind abuzurile fostului sistem, mass media, foarte polarizată politic și disproporționată profesional, rula în direcția unui azimut difuz ce ocolea adesea aspectele tehnice ale guvernării. Operațiile structurale din industrie, cultură sau armată aveau o corporalitate indistinctă în masa copleșitoare de teme care captau interesul presei. Nu în ultimul rînd din motive comerciale (apăruseră, ca o inovație șocantă, primele cotidiane și săptămînale autonome financiar), investigația jurnalistică era mult mai atrasă, de exemplu, de chestiunea teroristilor din decembrie ori de subteranele evenimentelor de la Tg. Mureș, decît, să spunem, de inaugurarea unor noi direcții sau de modificările de strategie din învățămînt. Captat în turbionul momentului, raportul guvernului cu mass media s-a definit printr-o reciprocă asumată pasivitate, cu pilpîri aproape anonime față de sarabanda "boom"-urilor ce asaltau o presă ce gusta cu gura plină dispariția tabuurilor comuniste. La ultima sa conferință de presă (octombrie '91) premierul Roman recunoștea, tardiv, că, poate, prima cauză a impopularității guvernului său a fost aceea că nu a încercat să se facă mai bine înțeles. Diagnostic de altfel corect, cu subînțelesul tacit al subredei comunicării cu presa.

Instituția purtătorului de cuvînt fusese un staff mai mult decorativ și de o eficiență contradictorie, unica sursă fiind, în mod practic, conferințele de presă susținute de Bogdan Baltazar și, apoi, de Mihnea Constantinescu. Surse relative și acestea și de o inoperativitate marcată doar de diferențele de stil ale celor doi purtători de cuvînt. Primul, dl. Baltazar, figură cumva boemă, colocvială pînă la o discretă frivolitate și spirit cu vădite înclinații spre speculația paradoxală, contraria tocmai prin această filtrare din exterior a politicii guvernamentale, cu depășiri inocente de mandat și, firește, cu o informare tulburătoare a auditoriului. Cel de-al doilea, dl. Constantinescu, mai greu perceptibil sub o pălărie evident prea largă, își reducea misiunea la lectura unor comunicate, multe dintre acestea deja cunoscute presei, eschivîndu-se de la cele mai neangajate comentarii, indispensabile pentru background-ul unor gesturi prea adesea ascunse în criptologia documentelor guvernamentale. Din motive care ar face, poate, obiectul unei analize speciale, instituția purtătorului de cuvînt a fost redusă tacit la nivelul de reprezentare al unei singure persoane, victimă a unei investiții riscante datorită privării jurnalistului de șansa (în mod normal – obligația) confruntării unor informații cu

surse alternative. Surse care au existat în mod potențial (e vorba, cel puțin, de ceilalți funcționari ai biroului de presă), dar s-au ilustrat, fie din pură incompetență, fie respectînd un mandat ocult, printr-o tenace opacitate în contactele cu presa. Astfel s-a consumat o primă experiență a mass media în relația cu executivul, o experiență bruiată de lacune organizatorice și, în spirit, de o percepție defectuoasă a unui guvern pentru care presa a contat prea adesea ca un organism subaltern, animat doar de senzațional și, deci, inapt să propage o imagine fidelă a mișcărilor executivului.

Stolo

Una din primele idei ale premierului Stolojan a fost crearea unui departament al informațiilor, cu o mare autonomie și comunicînd doar cu cabinetul primului-ministru. Purtătoarele de cuvînt ce l-au însoțit pe premier – Iolanda Stăniloiu și, în continuare, Virginia Gheorghiu – au relansat raportul în grav impas cu mass media printr-o strategie metodică a dezamorsării principalelor puncte de tensiune. Stindardul acestei noi politici de comunicare a fost umanizarea radicală a figurii executivului și a imaginii premierului în primul rînd. Departamentul a intrat într-un joc de complicități amabile cu mass media, circuitul informațional a fost, în fine, deblocat, iar sursele contactate de jurnaliști au ieșit din proverbiale lor mușenie (poate și datorită unor schimbări de echipă). Au intrat în această competiție pentru noua imagine a executivului o sumedenie de "surse personale" (soții, copii etc.), s-au înmulțit acele (inexistente înainte și după guvernarea Stolojan) "press party", adică înfîlniri neprotocolare și cu un vag caracter de "out of records", în care reprezentanții mass-media au putut afla tot ce doreau despre cele mai intime scene din viața unui premier care zdrobea inimile printr-o cuceritoare sinceritate. Chiar dacă, într-o tactică nu lipsită de o ușoară perfidie, s-a mizat enorm pe o coardă emoțională, pînă la urmă tehnica a avut succes și din acel moment a fost oarecum depășit pragul psihologic al unui premier intangibil fie și datorită supoziției că ar avea ceva de ascuns. Distinse și impecabile mediatore ale dialogului primului-ministru cu mass media, cele două purtătoare de cuvînt au construit imaginea unui premier și a unui guvern conciliant și disponibili să elibereze informații în mod rezonabil, adică fără favoritismele semnalate anterior (să spunem, față de Azi, oficiosul FSN), fără obturarea canalelor de documentare și, mai ales, fără a stîrni bănuiala că lasă să se scurgă doar date menite să-i cosmetizeze imaginea. Față de mass media, guvernul Stolojan a fost, pînă acum, cel mai onest și, deloc întîmplător, emisia

liberă de informații din acea perioadă de un an a coincis și cu cea mai corectă distribuție de imagine a unui executiv în România post-comunistă.

Frica de propria imagine

Apariția pe scena politică a guvernului condus de Nicolae Văcăroiu a deconsolidat spontan platforma articulată de executivul anterior. Noul guvern a devenit ținta unui atac încrucișat, cea dintîi motivație a acestui refractarism aproape de bloc fiind plasarea în portofolii-cheie (inclusiv acela al primului-ministru) a unor personalități ce serviseră, și încă pe poziții avansate, regimul comunist. Un alt vîrf al cambrării mass media s-a produs datorită unor echivoci legate de neonorarea de către executiv a angajamentului prezentării în parlament a unei strategii de reformă detaliate. Încrederea presei în bunele intenții ale executivului investit astfel a pierdut astfel un teren consistent, declicul avînd probabil și o motivație inconștientă – noul premier, șters, cu o imagine publică deloc seducătoare, dependent de o biografie politică nu tocmai onorantă și un lamentabil vorbitor de limbă românească (topică imposibilă, dezacorduri, viduri semantice, stil neglijent pînă la exasperare) reproducînd datele tipologice ale nomenclurii comuniste. Mass media n-a fost de altfel constrînsă la eforturi speciale de obiectivare, guvernul Văcăroiu deslușindu-se în aburii unor scandaluri ce înseamnă mănă cerească pentru orice presă din lume. Premierul Văcăroiu însuși a adus în mai multe rînduri elogii contractului "Petro-min-Forum Maritime", contract reziliat ulterior pentru că se dovedise o afacere dezastruoasă îndeosebi datorită faptului că România pierdea controlul asupra unei flote cotate ca strategice. Scandalul n-a ocolit, evident, Ministerul Transporturilor, al cărui lider, Paul Teodoru, în pofida unor dezmintiri insistente, a fost dovedit ca suportor activ al tranzacției. Ministerul Apărării Naționale a fost zguduit de un alt seism, produs în urma dezvăluirilor fostei conduceri a Gărzii Financiare (Gheorghe Florică și Radu Hortopan) care a adus probe privind prezumtivă implicare a unor importanți demnitari. Ministerul de Interne este vizat de auspiciile devastatoare ale măturilor locotenent-colonelului în rezervă Cornel Căpățînă care, sub rezerva verificării lor, a evocat o suită de împrejurări în care mai mulți generali din subordinea ministrului Dănescu ar fi fost implicați în traficul cu mașini furate din Occident și tranzitate pe teritoriul românesc. O altă nebuloasă plutește și asupra Ministerului Sănătății, unde ministrul Iulian Mincu e în plină căutare de probe în ceea ce privește exportul de plasmă în Germania, cazul fericit fiind acela că nu plasma românească a fost infestată cu virusul HIV, așa cum susțin unele cercuri. Ministrul Tineretului și Sportului, Alexandru Mironov, este așteptat în continuare să conteste veridicitatea documentelor reproduce la începutul anului '90 de cotidianul *România liberă*, documente care îl identificau ca informator al fostei securități. În fine, fostul ministru al Culturii (demisionat ulterior), Petre Sălcudeanu, fusese surprins de către fotoreporterii într-o postură extrem de delicată, existînd mărturii nu doar privind starea de ebrietate în care se afla în clădirea ministerului, ci și a tentativei sale (doar verbale, după unele surse) de a atenta la pudoarea unei subalterne. Oprind aici exemplele, se subînțelege că tentația mass media de a trata, global, guvernul

(continuare în pag. 4)

(urmăre din pag. 3)

Văcăroiu cu constantă incredulitate se bazează pe un suport real.

Fără îndoială, obiectivitatea ne obligă să afirmăm că, de regulă, un scandal legat de afacerile oneroase ale unei companii comerciale, de exemplu, se stinge mai repede decât imaginile, fie și doar sugerate, ale unui guvern compromis: "Private firms can retaliate against harmful news by running self-justifying advertising, but government defend itself in the same news media that attack it, and defensive statements or denials are never as credible as the initial bad news"². Prins pe *contre-pied* și încorsetat de știri defavorabile, guvernul a devenit un ecorșeu extrem de reactiv la orice informație care îl privește: "(...) public officials are extremely sensitive to news about themselves and are as thin-skinned as journalists when it comes to criticism. The outcome is a predisposition to exert pressure, if only in self - (an agency -) defense"³. Reacțiile "asediate" ale guvernului Văcăroiu s-au definit prin instaurarea unei stări de beligeranță tacită față de mass media. Noul purtător de cuvânt al guvernului, jurnalistul Ioan Roșca, și-a ocupat funcția venind cu bilanțul negativ al unei balansări evidente către putere (în ultima perioadă, în paginile cotidianului *Curierul Național*). În cadrul conferințelor de presă de la Palatul Victoria, Ioan Roșca a emis numeroase informații dovedite ulterior ca eronate, total sau parțial. Situație repetată în unele *Informații de presă* emise de același cabinet al purtătorului de cuvânt. De exemplu, pe 8 noiembrie a.c., în urma unei runde de discuții dintre premierul Văcăroiu și Președintele guvernului ceh Vaclav Klaus, dl. Roșca l-a citat pe acesta din urmă care ar fi afirmat că "teoriile care urmăresc accentuarea drepturilor minorităților în Europa de astăzi nu ar avea ca efect decât o destabilizare pe continent". Câteva ore mai târziu, la înfățișarea sa cu presa, dl. Klaus s-a declarat surprins de aceste aprecieri, arătând că nu le-a rostit niciodată.

Planind asupra sa bănuiala că ar fi fost implicat în scandalul produs de dezvăluirile generalului Florică, secretarul general al guvernului Viorel Hrebenciuc respinge orice contact cu presa. Disfuncții similare au apărut și la Ministerul Afacerilor Externe unde, în conferința de presă din 10 noiembrie a.c., purtătorul de cuvânt Mircea Gionă a declarat că oficialitățile române au aflat despre intenția Regelui Mihai de a vizita România cu totul întâmplător, și anume din presă. Informație neconfirmată cu realitatea, presa reproducând a doua zi un fax prin care Ambasada Română de la Berna confirmă Casei Regale, pe 9 noiembrie, că a primit mesajul conținând mesajul Regelui. În perioada conflictului dintre Președintele Eltin și conservatori toate sursele Ministerului Apărării Naționale au amuțit. Un alt comunicat, semnat de ROM-PRES (pe 1 noiembrie), plasează același minister sub pâlăria generoasă a lui Caragiale: "Surse din Ministerul Apărării Naționale, neconfirmate oficial, au informat că, la o dată care n-a fost încă stabilită, urmează a se desfășura o importantă conferință de presă". Atunci când nu exclud din activitatea lor însăși ideea de conferință de presă, ministerele convoacă înfățișări ad-hoc, fie când sînt vizate de unele critici, fie, cu o asiduitate pe alocuri alarmantă, pentru a aniversa împlinirea unui număr de ani de la diferite evenimente istorice, multe dintre acestea de o anvergură discutabilă.

Rezumînd, guvernul Văcăroiu, revărsîndu-se probabil datorită unor atacuri concentrate asupra sa, dar și pentru a stopa scurgerea de informații potențial nefavorabile, pare a se simți protejat prin bruscarea formelor tipice de comunicare cu mass media. Nu ne referim la conferințele de presă, neregulate și amorfe sub aspect informativ, ci la indispoziția de a pune, cotidian și rapid, spre uzul jurnaliștilor date obligatorii pentru informarea obiectivă a publicului.

Informația ca "opinie inconștientă"

Irascibilitatea surselor guvernamentale trebuie pusă și pe seama instabilității acestui "conducător de imagine" care este sau ar trebui să fie presa. Cu un standard deontologic interpretat uneori după ureche sau chiar eludat, dotată cu o logistică adeseori precară, în genere destul de prost plătită, vinînd sau fiind dirijată să vîneze detalii senzaționale (ceea ce o face să-și "modeleze" obiectivitatea în funcție de direcția jurnalului, agenției etc.), cu un orizont cultural mai degrabă palid (cu scuza îndoielnică a tinereții unui mare număr de jurnaliști, unii intrați în breaslă direct de pe băncile liceului), cu o afișată sau prost mascată polarizare politică, cu un feed-back dezordonat ce reduce șansele relativizării unor informații ș.a.m.d. - mass media românească se descoperă, pe întinse porțiuni, incapabilă de asumarea unor rigori și principii care delimitează și impun conceptul de jurnalism. Excepțiile rămîn, din nefericire, puține și se pierd într-o aglomerație turbulentă dominată de amatorism, trufii stupide și chiar tendențiozități. Motivele pentru care România este privată astăzi de o clasă jurnalistică redutabilă sînt prea complicate pentru a face obiectul analizei de față. Putem afirma însă, cu definitivă mîhnire, că mass media românească pare la această oră îngrijorător de distanțată de ceea ce "teorie a oglinzii" (amintind ea însăși de un principiu al lui Sthendal) - regulă sacră a unei reflectări obiective a realității: "(...) the so-called mirror theory, which used to be popular among journalists, proposes that events determine story selection, with journalist simply holding a mirror to them and reflecting their image to the audience"⁴.

Dacă, de la început, n-am luat în ecuație oficiile mediatică cu balansări către factorii puterii (televiziunea, unele publicații, în mai mică măsură radioul și agenția de știri ROMPRES), nu putem să nu ne exprimăm nedumerirea față de larghetatea cu care o parte a presei cotate ca independentă difuzează știri, relatări, comentarii etc. impardonabil deviate de la cea mai accesibilă față a adevărului. *Cotidianul* din 10 noiembrie a.c., citînd agenția NE Press, informează că "Ministrul Justiției a transmis agențiilor economice și tuturor instituțiilor din țară un document prin care atenționează liderii de sindicat că organizatorii de greve ilegale sau participanții la aceste greve sînt pasibili de pedepse privative de libertate cuprinse între 5 și 20 de ani, mergîndu-se pînă la detenția pe viață". Contactate imediat, sursele cele mai autorizate al Ministerului Justiției au infirmat existența unei asemenea circulare. Chiar dacă se cuvine să luăm și această dezmințire sub un titlu de inventar, considerăm că orice jurnalist onest s-ar fi convenit să aibă un minim recul ținînd de logica bunului simț în fața unei informații potrivit căreia justiția română ar dialoga simultan cu toți agenții economici și cu toate instituțiile din țară. După cum e greu de presupus că cele mai sumbre coduri penale ar fi în măsură să condamne la detenție pe viață un anonim participant la o grevă, fie aceasta și ilegală.

Un alt exemplu. Cel mai modest analist al scenei noastre politice are știință deosebită de relațiile încordate dintre actuala putere, cu aplicație, dintre guvernul Văcăroiu și reprezentanții UDMR. Un diferend activat și prin polemicele din cadrul Consiliului guvernamental pentru minoritățile naționale. Evidență care nu a împiedicat o altă agenție de presă să lanseze năstrușnica ipoteză (preluată cu suspăță îngăduință de mai multe publicații) că între PDSR și UDMR se poartă negocieri secrete, aceasta din urmă urmînd (???) a fi cooptată în guvern. A trebuit ca, pe 5 noiembrie a.c., Președintele PDSR Oliviu Gherman să infirme fantasmagorica variantă.

Evenimentul zilei din 24 noiembrie a.c. publică articolul "La solicitarea Consiliului Convenției Democratice, Ion Iliescu are o întrevedere, la ora 8.00, cu liderii opoziției". Întregul articol este, fără

a mai insista, o pură invenție sau, cum a numit-o unul dintre liderii Convenției, o "mîncîună gogonată".

Un nou caz, cel puțin paradoxal și acesta. Presa a brodat mai multe zile pe tema unui conflict deschis între actualul Ministru de Externe și Adrian Năstase, punctul de pornire fiind o scrisoare publicată în serial de diplomatul Valeriu Stan în *Evenimentul zilei*. Agenția de știri A.M.Press merge pe firul apei și scotocește în culisele Externelor, furnizînd o suită de detalii seducătoare. Preluată fără rezerve de mai multe publicații, "analiza" în cauză, rezumată de noi, sugerează că dl. Năstase s-ar fi folosit de acuzațiile lui Valeriu Stan pentru a-și îndepărta un apropiat credincios din MAE, dl. Alexandru Farcaș, astfel încît, prin eliminarea unui prieten al său, Președintele Camerei Deputaților să șubrezească dur poziția ministrului Meleşcanu. În sfîrșit, *Cronica Română* din 2 noiembrie a.c. adoptă o altă știre, sub titlul "Scenariu pentru o nouă guvernare". O "bombă" publicistică așadar, autorii "scenariului" fiind membrii Fundației "Un viitor pentru România". Sîntem informați că acest "document elaborat recent" propune, între altele, o remaniere guvernamentală (într-o componentă absolut fantezistă) și o restructurare a strategiei de reformă. Adevărul este însă altul: acel document "elaborat recent" datează din martie, a fost înaintat președinției în mai, iar valoarea lui teoretică și practică poate fi măsurată prin praful care s-a așternut asupra lui prin vreunul din birourile Cotroceniului. Cum tema analizei urmărește fisurile contactelor între mass media și guvern, exemplele noastre nu au depășit acest perimetru. Pentru a închide acolada, socotim că irascibilitatea în creștere față de presă a funcționarilor din Palatul Victoria este parțial motivată și de exercitiul autodis-ciplinat al unei pații a presei, pentru care esența obiectivității se concentrează într-o hărțuială surdă și pătimașă în jurul unui executiv subînțeles ca un fel de centru malefic al națiunii.

Departele de lîngă noi

E, probabil, superfluu a evoca modelele spre care ar trebui să tindă în România relația mass media-guvern. Un model structurat, un sistem, un "dans" ai cărui parteneri s-ar conveni, înainte de toate, să cunoască regulile jocului, să le respecte și să admită că nici una dintre părți nu poate trișa fără să fie, mai devreme sau mai târziu, descoperită. Un model însemnînd cochetării reciproce, respectarea dreptului la documentare și, în replică, obsesia de a nu deteriora imaginea unei instituții aflate în serviciu cetățenesc. Un model însemnînd profesionalism, experiență și o conduită morală fără pete. Un model clădit pe legi morale nescrise, în care armele polemicii să fie doar cele ale unui desăvîrșit cavalierism, în care suspiciunile să dispară din fașă, iar scopul confruntării să fie unul singur, dur și reconfortant: o informație corectă. Cît de departe ne găsim de acest model a încercat să sugereze și analiza noastră. "Watch-dog role of Media" - iată o emblemă care sună pentru presa română ca un mesaj într-o limbă aproape intraductibilă.

1. D.L. Protess, F.L. Cook, J.C. Doppelt, J.S. Ettema, M.T. Gordon, D.R. Leff, P. Miller, *The journalism of outrage*, The Guilford Press, New York - London, 1991, p.22

2.3. Herbert J. Gans, *Deciding what's news*, Pantheon Books, New York, 1979, p.260

4. Herbert J. Gans - op. cit., p.79

RADU CĂLIN CRISTEA, born in 1955, graduated from the Faculty of Philology of the University of Bucharest. Literary critic (member of Romanian Writer's Union) author of numerous literary and political essays published in specialized reviews. Editor-in-chief of the *Amfiteatru* review. Press correspondent in Bucharest of Radio Free Europe.

LEXICON

Imagine politică

Lexicografii corelează termenul imagine din diferite limbi cu latinul *imago* (imaginis), care întrunea majoritatea semnificațiilor ce i se conferă astăzi: chip, icoană, portret, statuie, chip ce se arată în vis, ecou (ca oglindire a vocii, ca răsunset), asemănare la trup sau la suflet, arătare prin vorbe (adecvate sau înșelătoare), umbră (implicat formă fără fond), închipuire etc.

După cum arată Enrico Fulchignoni (vezi *La civilisation de l'image*, Paris, Payot, 1969), definirea imaginii este echivocă și, uneori, chiar confuză. El reține ipostazele imaginii produse de Meyerson și anume: 1) imaginea ca exemplu concret care servește drept model; 2) ca metaforă, simbol (în arte); 3) ca fenomen fiziologic (pe retină, de exemplu); 4) ca fapt de memorie (survenind amintirii, în mod frecvent); 5) ca intuiție și percepție; 6) ca reprezentare. Totodată, sintetizînd, fixează două tipuri de imagini: cele derivate din realitate și cele derivate din vis, în general din metamorfozări ale vieții afective și ale convingerilor. După părerea sa, civilizația imaginii din epoca noastră suprasolicită pseudo-realitatea, tendința fiind pregnantă în cultura de masă, unde, prin caracteristicile sale de propagandă, pedagogice sau larg-creative și în condițiile detașării (voite, iar nu spontane) de perceperea realului, creează pericolul alienării progresive a conștiinței indivizilor.

Imagine politică constituie un termen introdus relativ recent în taxonomia imaginii, atributul dat acesteia în acest caz, ca și în altele (de exemplu, în cazul imaginei artistice) fixînd restrictiv domeniul, în speță, cel al politicii (respectiv, cel al artelor). În consecință, termenul imagine politică semnifică o reproducere, fidelă sau denaturantă, a realității societale circumscrise ca fiind politică. Indiferent prin care componentă a mass media se comunică (radio, televiziune etc.), orice imagine politică nu este decât o viziune parțială asupra evenimentelor sau asupra altor manifestări ale politicii.

Se poate acorda o morfologie largă a imaginii politice. Astfel, imaginea asupra statului, cea asupra sistemului politic global, imaginea asupra guvernului sau asupra guvernării, imaginea asupra unui partid, cea asupra clasei politice, cea asupra grupului politic aflat la putere sau în opoziție, imaginea asupra unui lider politic, cea asupra electoratului etc. pot fi considerate imagini politice.

În lupta pentru putere se folosește larg imaginea politică; de asemenea, în contextul rivalităților interstatale.

Ea este o componentă principală a ideologiei, a propagandei, precum și a informării sau dezinformării cu caracter politic.

Se înțelege de la sine că cele mai puternice temelii ale veridicității imaginii politice sînt actele și comportamentele politice. O imagine politică falsă se constituie fie prin denaturarea realității politice, fie prin omiterea unor însușiri ale acesteia. Exagerarea propagării unor imagini politice false conduce, în ultimă instanță, la pierderea credibilității în mesajele transmise, transmise cu precădere prin imagini false, a devenit o caracteristică a publicului din statele totalitare.

To communicate does not conjugate in the negative

EUGEN PREDA

"The global village" we live in is oversaturated with information. A global society brimming over with information, but sometimes unable to communicate is because of message distortions, distortion and, above all, distorters.

"The history of civilization and of human freedom can be assessed and measured by the speed and impact of the information that is transmitted and distributed" - says an article headed "Much Too Busy to Keep Up With The News", carried by the 12 June 1993 edition of the *International Herald Tribune*. "Less than 150 years ago, information could not travel faster than sailing ships and stage-coaches, with the limited exception of light signals of the 'one for earth, two trains, the telegraph, the radio, the telephone, telecommunications satellites and CNN'. Too much information makes selectivity necessary and this leads to growing responsibilities for journalists. Unless all these improvements are accompanied by special feeling for all things human, information can generate hiatus and conflict, sometimes quite violent. The press, including the radio, is a cultural instrument, a social instrument, rather than just business or commodity. In 1980, the European Community had about forty television channels, broadcasting 175,000 programs-hours. There are now 120 channels broadcasting an annual average of 780,000 hours in the same region.

We are currently witnessing a phenomenon called the democratization of information. With better electronic media - radio and television - major news stories now reach both decision-makers and ordinary people at the same time this development has very important consequences. On the one hand, it achieves a growing feeling of belonging to a national and international community. As *International Herald Tribune's* analyst wrote, "We can now use high technologies to go back to the planet of small villages, not in the geographies meaning of the word, but as groups of people defined in terms of sufficiency, people who know only what they want to know at the time they want to know of course, we can call this progress. But that way could lead us on along a slippery path to the dark years when news and information in general did not unite and enrich people, but divided them into knows and know-nots, back to the time when the mighty of day and legislators did not bother to read the newspaper". This point is just one step removed from a state of social conflict also generated, among other things, by lack of information and mainly by lack of access to information.

Right now, the state's information sources and those of the press are in true competition. On quite a few occasions media sources were prompter, more effective and more influential than those of the state. One example I have used on several other occasions, because I find it relevant, is CNN - the first and only television channel to broadcast live a revolution (in Romania) a war (in the Persian

it, "to communicate" is to transmit information from the widest possible range of sources. This means that we must multiply the information sources to obliterate the image of a radio station depending on official government sources, on two or three sources in other countries (news agencies), on official communiques, press releases a.s.o. We understand communication in the widest meaning of the term, as close as possible to the source of the developments. No effort is too big if it preserves our credibility, at a time when private radio stations appear, medium wave and very high frequency bands are crowded by broadcasters in other countries and everybody has practically unlimited access to radio and television channels from other parts of the world. Credibility is hard to earn and is lost in a second. The tough problem we are facing now is to maintain the credibility of our station and balanced policy based on the principle of the pre-eminence of information. In terms of human resources, we can compare to any other broadcaster in the world, but our technical resources still date back to the "stone age". In this struggle for survival cooperation is essential. On the one hand - cooperation with the power bodies, political parties and all the organizations and bodies in a state; on the other hand - cooperation with other national and international news organizations and broadcasters.

We have to cope with the current paradoxical situation of overabundant information which created "people who are too busy" to keep up with what is new. The article in the *International Herald Tribune* paints a portrait of these people: "they do not read the newspapers, their staff read and clip off what they think is relevant or important. They do not watch the news on television, as they rarely get home early enough for the news programmers, and then they can always request any recording they wish, including of their own interviews. They can get news and clippings from local newspapers by telefax. Just as the kings and princes of old had tasters to protect them from poisoning, the men and women invested with power and responsibilities today have news tasters". This situation can be interpreted by pointing out that "busy people" not only have their news tasted but also pre-digested, because information is not only selected but also arranged, rewritten, sometimes deliberately in order to take the edge off the too critical parts that could upset a very important person. This situation is very dangerous and can induce distortions in the making of fair and clear decision, in full awareness of the facts.

The Romania Radio set out to break the rule of news tasters and to consistently inform public opinion and decision-makers on all the major events in this country and abroad. A Centre for Information and Synthesis was established early in 1990. The centre monitors radio and television stations abroad and supplies information from regions of great interest, but also viewpoints on Romania as they are formulated in the respective zones. It is a new type of activity and we find that the experience of other organizations is useful not just in helping us to lay down the best and most effective working methods. It is also a way to make our listeners, the political, economic, social and cultural leaders, newspapers and magazines which read our bulletins, to get used to and accept different viewpoints, sometimes very unflattering or hard to accept. Moreover, the Centre supplies the latest stories to Radio Romania Actualitati and Radio Romania International exactly as they are presented by leading broadcasters or the domestic broadcasters in countries where news is breaking.

NO to commentary, YES to information. This is our stand and, despite an other opinion, it has enhanced our credibility with the audience. At the latest elections last year, we worked out the rules underlying the election comparing on the domestic news channel, Radio Romania Actualitati. We wanted the campaign to be based on the provisions of the Romanian Constitution, on the laws on the elections for the House of Deputies, the Senate and for President, so that the programmers, news, reports and interviews covering the electoral activities of political parties and candidates should ensure a fair and balanced presentation of contenders' platforms, which would leave the voters free to make their options.

Cooperation rather than subordination is our belief. In the past three years, we have not felt and are not subordinated to anyone, except to our listeners. We act only for them, for what we believe they are interested in. Of course, the Romanian Radio is but a part of the Romanian society, but, even with this status we are aware of, we have tried to soften and manage the crises of the current transition period. I shall refer to just two sources of tension which we hope we knew how to dampen. At a time of radical structural changes, the general tension is also enhanced because the social actors' aim to assume clear roles (as they either cannot define themselves or do not wish to do it). Aware of the danger and also of the advantage deriving from an ambiguous position, the Romanian Radio took on several new roles after December 1989:

a. That of a national public radio service - which involved leaving behind the status of subordinate of the power, and

assuming the status of the individual's partner;

b. That of a "voice" - struggling to implement new moral principles in the society;

c. That of partner of political forces in the process of legislative renewal (by helping to draft the specific audio-visual laws and by specialized consultant for Parliament).

Without over-rating our functions, we firmly believe that, when an element is defined in a system, it brings more order into the whole. That is precisely why we tried to work out a simple and clear strategy (the harder to define) to communicate with the Romanian society which would help it see the new paradigm of the Romanian Radio. Many of the signals we received give us good reasons to believe that our message was accurately decoded and that we are perceived under the set of principles by which we wish to define ourselves. With your permission, I shall briefly mention several of the projects of the social "game" in which the Romanian Radio was a participant in the past three years.

1. By broadcasting information coming from Western experts, politicians, cultural figures and businessmen, Radio Romania has helped to enhance the citizen's democratic culture. For instance, the American Nights during the presidential elections in the United States.

2. We like to think that by introducing in the political debate the elements mentioned at, we contributed to diversifying the options for the democratic evolution of the institutions in this country, and also of the Romanian society.

3. One of the goals for this period was to lay down and observe the rules of democratic behavior. How we tried to achieve this? Let me mention just the long live broadcasts on Radio Romania Actualitati of the Government - Trade Unions negotiations this spring (this is not the only possible example).

We are convinced that the British Foreign Secretary, Mr. Douglas Hurd, spoke the truth when he said in Romania's Parliament: "Civil society appears where people trust each other and in state institutions, because those institutions are accountable before and operate under the power of the law". That is where in our efforts to remain a voice that carries into the wide world and into people's minds the true information, whether it is good or bad, provided it is lit up by flash of reality.

The paper was read at the round table meeting on the topic: "Communication, Cooperation and Conflict Between the Factors of Change" - The Centre for Political Studies and Comparative Analysis (Black Sea University - Costinesti, 15 July 1993)

EUGEN PREDA, born in 1929, in Bacău. He graduated at the Academy of Economical Sciences. He

Bucharest, Department of International Relations, in 1959. He is Ph. D. in History (1972). He published books on international relations, and most recently he co-authored (with Corneliu Bogdan), *The Spheres of Influence* (translated into English, at Columbia University Press, in 1988).

The Romanian Television: a History of Incoherence

ȘTEFANA STERIADE
PAVEL CÂMPEANU

Between rigidity and flexibility

During its short existence the Romanian Television has functioned alternatively as an instrument of the Stalinist dictatorship, of the anti-Stalinist revolution and of the transition to the post-Stalinism. A quick view on this succession points out two modalities of functioning namely: the leap and the compromise.

As regards "the leap" it had its own evolution different from that of the international standards (assuming that there are such standards). "The compromise" is a more frequent way of functioning not only of the television (which did nothing else but adapted it). However, in the TV version the compromise acquired some particular features.

Referring to the compromise in the previous conditions of Eastern Europe televisions, we refer first of all to the generally political endeavors to offer programmes that would be liked by and would serve the Power without neglecting (or without totally neglecting) the expectations of the majority of the audience. During Stalinism the scale was definitely tipped to the favor of the Power which kept to impose the limits regardless of the clear desiderata of the public.

The compromise dominated over the Romanian Television programmers during two periods: in the '60-'70s and at the beginning of this decade including the present moment. In very different conditions the Power has been ensuring priority to itself. However, there is a common feature of the compromises that were functioning during these two political periods so different one from the other. This feature consists in a **lack of any strategy of the compromise**. In this historical period the TVR doesn't produce only the image of social conflict generated by the transition, it produces, in the time a specific political conflict whose sources is in its relation with the power. The origins of this "TV conflict" are not connected only to the present situation but also to the short, convulsive past for this institution.

Introduced relatively late (the second half of the '50-ies) in Rumania - a country where the industrialization was carried out against the consumption - the television developed slowly. The density of the population endowment with TV sets was constantly one of the lowest in Europe.

And yet as an effect of the forced industrialization, the inhabitants of Romania before becoming the consumers of material goods gradually became the consumers of TV images. For an ever larger and larger segment of the population, the television acted as a regulator of the daily existence restructuring the usual time table of the families, of the individuals and their social relations. Looking back at this evolution we can distinguish four stages different as regards their structure and the type of communication. Thus: one-to-many communication act, one-to-no-one communication act, many-to-everyone communication act, to finally return to one-to-many communication act.

One - to - many communication act

The Romanian Television, from the beginning, has been decreed to be the political and ideological instrument of the

Power, a basic instrument for the official ideology. However, it is interesting to remark that in a country where all sectors were dominated by the planification and the control exerted by the Power there were several objective factors, sometimes of aleatory nature, able to break the economic and social structure believed (and declared) to be without any breach.

Along the different phases of the dictatorship the weight of the ideological messages in TV programmers although variable remained constantly considerable. They were pervading any programme with their emphatic grandiloquent style - this was a strict rule. The political event - generally pseudo events - congresses, conferences (with their decisions taken in advance), summit, the Presidential internal and external visits, etc. were religiously transmitted. In the '60-'70-ies the party propaganda was conferring to the television the primordial role in the political indoctrination of the people which brought about its saturation with unattractive programmers that had the lowest audience. But what really happened during that period was, paradoxically, a strong westernization of the TV programmers - a reflex of the endeavors that were then undertaken in order to gain Washington's and, generally, the West's, sympathy. In the ambience of the westernized productions the inconsistency of the ideological programmers became even more obvious. The credibility of the political propaganda was practically null; the credibility of the Western programmers, especially those of entertainment, was so high that it included the acceptance of the miracle.

Viewed from the perspective of the compromise the television had to accept this period was a failure of the Power who did not foresee such a success of the westernized programmers believing that the Romanian audience had already been immunized by the ideological indoctrination.

Having chosen the expensive Western programmers that promoted values totally different from those affirmed by the means of propaganda, Ceausescu acted according to his own strategy in which the independence from the URSS occupied the foreground and which brought him in the West considerable advantages, both economic and in prestige.

These advantages made the dictator, at least for a time, more tolerant in respect with the westernization of the TV programmers. What he really wanted to do with the Romanian Television would happen, by a tour de force, in the '80-ies. But during the '60-ies and '70-ies the audience were watching with delight and candor the effects brought about on the screens by these strange political manoeuvres.

The Western reality such as it was presented by the Romanian Television through selection and mixture with the ideological programmers overwhelmed the Romanian population's vision about people and places in relation with whom the domestic sources had been offering until then a totally different image. The Western programmers, especially those dedicated to the fiction watched sometimes in a ratio of 80% or even more) contributed substantially to the creation of a idealized and one-sided image of the West. Despite its clumsy but exacerbated efforts to persuade the population of the superiority of the Stalinist regime generally, and of the Stalinistic-Ceausescu's especially, the television harvested the exact opposite result. It succeeded, des-

pite its own intentions, in persuading its audience of the superiority, and perhaps even the perfection of the consumer society.

The effects of the manipulation undertaken during this stage aggravated the lack of credibility. This stage was dominated by showing distorted images of both, Romanian and Western society. As a consequence a credibility crisis occurred on one hand, with respect to the TV image of the country's reality, together with a limitless credibility in the perfection of the Western society on the other hand. To the latter we can add a similarly non-differentiating rejection of any picture that might show the hardship of the same society: unemployment, inflation, the racial and ethical problems - regardless from whom they came.

Proclaiming itself a platform for ideological education, TV became, in this way, one of the best propagandist for the western style of life.

In the audience's reactions to the ideological programme, the reality proved to be stronger than the fiction; in their reactions to western entertainment the fiction dominated over the reality.

This attempt to manipulate the audience finally had as a result the manipulation of the manipulators. The Western fiction free of any referent proved to be more credible than the Stalinist fiction denied by the inexorable referent of the daily existence.

One-to-no-one communication act

For thirty years or more, media researchers have conducted laboratory - style experiments to investigate aspects of television communication. In the second half of the 1980s, in a strange quirk of history, Romania itself was transformed into one such laboratory. A country of 23 million people was subjected to a communication experiment which was implemented by the most brutal dictatorship in Eastern Europe as a part of a general strategy of repression.

The response of the Romanian audience to the rejection of the new television service. In trying to understand why this was the case we suggest that it is necessary to examine the inherent functions of television and consider a number of hypotheses: there is a limited compatibility between the language of television and the specific rhetoric of any ideology; the audience does not reject in the main the ideological content, but its dislocating effect on programmes dedicated to genuine information and entertainment.

The reorganization of the content of the television service was a manoeuvre characteristic of classic monopoly: real demand is not only ignored but met by a supply that market dislikes. In this case the imposition between TV demand and the TV supply imposed by the authorities may be seen as a movement from manipulative to repressive television. This transformation indicates a crucial change in television's previous functions, and takes place at three levels. At the social level, the television schedule is designed entirely to justify a repressive regime, acting as an instrument and a component of a general strategy of repression. At the functional level, while manipulative TV is unobtrusive and based on insinuation, repressive TV is evident based on coercion. At the operational level, the repressive character of television emerges when its programmers are completely saturated with ideological messages; when the ide-

ology, so transmitted, is brought into disrepute in the eyes of the audience; and when these guiding principles effectively eliminate genuine information and entertainment.

Audience surveys were no longer permitted in Romania, and therefore nobody could establish to what viewers accepted or rejected the new television schedule. The evidence was to be seen from a piece of technical apparatus, a special antenna needed to receive TV programmers from neighbouring countries. The technical requirement for obtaining TV reception from these countries was a special antenna which had to be installed on the roof, one for TV set. With incredible speed, forests of antennae grew on the roof, all over the country.

The installation of this rooftop apparatus displayed a collective disobedience: the rejection of the ideological discourse, the preference for alternative foreign messages and in order to reach them a supplementary consumption of energy broke legal restrictions.

This is an aspect of a general sociological question about the social effects of technical innovation. Certainly, these poor antennae are not as significant as nuclear power station or even TV satellites, but their influence should not be overlooked. The more the antennae proliferated, the less TV viewing behaviour was unmasked and antennae owners were exposed to the risk of punishment.

Romanians had to be totally isolated from the outside world to make sure they were happy with what they had. However, by using these antennae, they escaped this isolation and established continuous contact with foreign sources which they did not report. They developed, through this mass escape, an alternative mass-media system, in a kind of improvised co-operation with neighbouring countries, and at the same time broke the television state monopoly and xenophobic laws.

The special antennae express not only a disregard for the official ideology but also for the person who embodied it. Not only did the population not submit to the orders, it acted in a different way and by its own initiative. In a society regulated by over-centralized command, individual initiative is regarded as a crime.

A particularly exciting aspect of this moment is the nature, of the agent of change. Different social groups in different eras have assumed leading role in phases of social changes. In Europe, in the first half of this century, this group was for the most part the working class. But in 1968, in Europe an elsewhere this role was taken on by a completely different group, the student community. In this situation in Rumania, the group seems to be the TV audience, acting as a community of TV viewers.

This movement, which could be described as a transition from television image to history, occurred in a particular conjuncture of circumstances in Romania: a social environment characterized by crisis; a relatively underdeveloped TV system; a change involving the restriction of TV programming and an active rejection of this change by the audience. We would suggest that it is precisely by performing rejection that the audience transformed itself into what we would call a viewers community. The human assembly is the same in both, but its social function is substantially different. In order to change its social function, the audience has to alter its main characteristics, such as mutual isolation of this members,

its passivity in the process of communication (resulting in television's special vulnerability to manipulation), its marginality with respect to political life and its contribution to the atomization of the society. To a larger extent, these features represent the social and psychological consequences of given technical conditions. The social crisis could not modify these technical conditions, but it could profoundly influence some of the social and psychological effects.

Television made noticeable efforts to impose the ordained image. Aware that they were sending their messages to some absent receivers the professionals of communication practically stopped to communicate. They were not only the senders but virtually the only receivers of an endless litany to which the TV programme had been practically reduced.

The term "virtual" covers a reality - under these circumstances an essential one: the mechanism itself through which the central Power was controlling the fidelity of applying the general line by the Romanian TV. In this case a microgroup of audience was created, made of specialized Party apparatchiki, who were responsible for the TV. Through them the directives were conveyed. They also were controlling if the orders were executed exactly. Therefore, they were the group of constant audience.

In this way, a technical medium, intended to attract the largest segments of people, lost contact with the very mass to which it was directed. Actually it was sending messages which were lost in space. In this stage, the communication process between TV and its natural audience was suspended and the sender was operating per se. Pushed to its utmost limits, the flexibility of electronic technique transformed itself into a partnerless monologue. As far as we know Romania is the first European country to have succeeded in achieving this extreme level of incommunicability, converting the basic nature of this medium into its total opposite.

Under the given conditions, one of the possible conclusions of this experience could be that the TV's technical and cultural essence hinders it to become an efficient conveyor of a repressive programme or to act as a tool and component part of a strategy of repression. On a functional level, while manipulative TV is unobtrusive and based mostly on insinuation, the repressive TV is evident and based on coercion. The attempt to regulate through coercive means TV viewing behaviour seems highly counter-productive. And the answer given by the audience proved that watching TV is an remains an enclave of freedom. The repressive politics of the Power as regards the TV programmers aimed at shattering this enclave of freedom, failed.

Many - to-everybody communication act

The second leap took place in the end of 1989 when TV suddenly passed from a one-track programme built on the fiction of a Messianic leader followed by the whole nation to the reality of the people revolted against tyranny. It was a passage from a programme controlled up to the tiniest details, to one which in great escaped to any control, which presented all sorts of events immediately after receiving the signal of their going on.

The useless broadcasting of messages, as described above, was abruptly cut off within hours. At that time operation began at a quite opposite extreme: a flexibility performance. At the beginning, the Romanian TV transmitted to Romania and to the whole world the live picture of a Revolution in action. Days and nights the RTV transmitted, without schedule, without any selection, with no priorities, by professionals and non-professionals, whatever come into camera view, whatever was heard. Open to everyone, the "télérevolution" - as the French journalists called it - brought on the screen real facts, rumours, contradictory situations. The exploding hatred of people ready to die for freedom and the unskilled effort to

gain the power by a new team, in overall confusion, were on the screen.

But in those days the plausible change of the TV to become independent was lost. Trying to get consolidated the new Power has not overlooked nor disregarded the TV's role whose old professionals, compromised under the dictatorship, were ready to offer their support under the condition that they would be retained. And thus although the Power was/is other and the television is other, the latter subordination to the former persists in a modified way which, however, does not affect the substance of this type of relation.

One-to-many communication act

A few days in which the TV functioned as the people's tool did not end all of a sudden. The period supposed to be one of the clarifying things was rather one of confusing them, appearing as a flow of contestation and declarations meant to maintain the state of bewilderment. But as the new Power got consolidated with difficulties and in convulsions while the process of the opposition crystallization was also progressing in its confused and misleading way, the outlining of the television as the Power's servant became as obvious as it was contested.

Functioning by virtue of inertia created during that period, the Romanian Television is trying today to resort to the same compromise but by altogether different means: the protection of the Power is no longer imposed by some authority public disposition. Instead it is favoured by satisfying the audience first of all with many westernized programmes. Lacking the evident aggressivity of the injunctions, practicing an asymmetric pluralism and including the criticizing of some negative situations, the TV gained in reliability as compared with the past. However, this reliability is only expressed by a part of the national audience. We shall remark though that now (unlike the '60-'70-ies) one of the programmers bestowed with the highest reliability is also the most vulnerable one: the main news broadcast of the day. The news broadcast is by virtue of an ever reactualized tradition the programme that is the most subdued to the Power. But now, unlike the old regime, it no longer serves the Power ostentatiously. Now it is done with a clumsy discretion and transparency; the opposition to the Power is neither ignored nor demonized; instead it is diminished and distorted.

The TV servitude to the Power under the old regime was materialized mostly in the cult of the Presidential couple (Nicolae and Elena Ceaușescu). For the television of transition it is not the cult of the actual President that is aimed at but his pre-eminence.

Five months have passed from the December 1989 revolution and the elections of 1990 gave to the new Power an electoral legitimacy beyond any expectations. This could be considered a period in which the television subordination to the Power was re-established. During the next two years this relation was stabilized through its adaptation to the new socio-political circumstances. The process of this stabilization has not been peaceful and is far from being ended. A multiple resistance has opposed it coming from a part of the audience, from a large section of the TV staff, from the political opposition, and from the international forums. One of the factors that contributed substantially to this process of stabilization was time - the duration of the process. The connivance between the Power (more precisely, the Presidency) lacks any legal basis and operates at the top through personal relations which in the climate of the aspirations for democracy confers it a conspiratorial character of complicity.

But the political subordination of the TV is dissimulated by the plenty of entertainment programmers. The recovery of the entertainment moved the focus of the TV programmers from the area of the

show to that of the politics. Here, the two above mentioned tendencies confront each other: the using of the TV by the Power to improve its public image (or at least not to get it worse) with the claim for an independent and objective television.

As regards the second tendency, the vindictive actions were unusually vehement; they radicalized immediately after the revolution reaching the extreme forms. As far as we know there are a few countries in which hunger strikes were undertaken in order to obtain an independent television and there are a few countries where the TV was invaded by the crowd that determined the interruption of the programme. The thousands of inhabitants of Bucharest who in December '89 surrounded the building of the TV to protect it were followed in June '90 by other thousands who invaded it causing considerable destruction but expressing at the same time their desire to transform the television from the tool of manipulation into one of information.

The Romanian television regained its audience but the people's behaviour is no longer what it used to be. Thus, the televisioners watch assiduously not only the Western entertainment but also some of the domestic political programmers. A part of the audience expresses actively and insistently their dissatisfaction with the general orientation of many of these programmers that are favouring the Power. This dissatisfaction is expressed especially vehemently by a certain part of the press - having a great number of readers - and by the opposition. Under these pressures the TV introduced a kind of pluralism transmitting from time to time some critical programmers, different opinions, polemics. The Power is sometimes criticized but more frequently it is directly or indirectly defended.

Described in words this change seems to be rather quantitative; experienced daily it has the dimension of a leap: the leap from the ambience experienced as ostentatiously repressive to the one that is experienced as discreetly manipulative. Everybody knows that the regression is the lack of freedom; however it is not obvious that the lack of repression does necessarily mean the recovery of freedom. The present manipulation practiced by TV ousted the repression but its place has been taken not by the liberty but only by its illusion.

The leap has taken place in the reality and refers to the entire audience which is no longer the victim of a repressive TV. The leap has taken place also in the way in which this reality is rendered generating a scission of the audience: a part of it who takes this illusion of liberty as the reality and the other - that is aware of its being an illusion.

ȘTEFANA STERIADE, born in 1924, Cluj, graduated Sociology Department of the Institute of Philosophy, Bucharest, and lectured on Mass Communication themes at the Universities of Kentucky, Minnesota, Ann Arbor, Yale, Howard. She published numerous books and studies and most recently, she co-authored with Pavel Campeanu, *La violence melodramatique. Etude de Cos*, in *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol. LXXXIV, 1988.

ERATĂ: În numărul trecut, în articolul *Sindromul derivatei circulare*, de Pavel Campeanu, s-au strecurat următoarele greșeli de corectură:

- la pag. 17, penultimul paragraf, rândurile 5-6, în loc de "se pierd în automatismele ucigăse ale birocratiei", se va citi "se pierd în automatismele ucigăse ale birocratiei";

- în același paragraf, în loc de "ele au ajutat nemijlocit întreaga populație" se va citi "ele nu au ajutat nemijlocit întreaga populație"

Facem cuvenitele rectificări, cu scuzele de rigoare.

LEXICON

Mass media

Este un termen compozit, apărut mai întâi în engleza americană, prin cuplarea cuvintelor *mass*, având sens de masă, mulțime etc., cu cuvântul *media*, reprezentând pluralul de la *medium*, care înseamnă mijloc etc.

Întrucât în limba de origine se prezintă ca substantiv la plural, *mass media* a fost încărcat cu semnificația de *mijloace ale comunicării de masă*. Între aceste mijloace sînt înscrise frecvent presa, radiodifuziunea, televiziunea și cinematograful, precum și afișajul, discul și altele.

Mass media are inerente "mașini de transmitere", adică tocmai media (mijloacele). Cu prilejul procesului de transmitere, acestea permit tranzitarea indivizilor cu semnale (optice, acustice etc.), semne și semnificații (combinate corespunzător lansării unor mesaje), organizate într-un anumit sistem și implicînd un cod.

Legătura dintre mass media și politică este evidentă, deoarece mijloacele de comunicare în masă sînt căile principale de transmitere a mesajelor politice; de aceea, diverse grupuri urmăresc, în consecință, să le acapareze și chiar să le monopolizeze.

Analizele sociologilor privind mass media acreditează îndreptățit rolul contradictoriu al mijloacelor de comunicare în masă. Tentativa incriminării doar a mijloacelor de comunicare în masă pentru alienarea conștiinței individuale nu întrunește totuși adeziunea unanimă.

Analizele sociologilor privind mass-media acreditează îndreptățit rolul său contradictoriu. Aceeași manieră analitică a adoptat și gînditorul canadian Marshall McLuhan, în cărțile sale: *The Gutenberg Galaxy* (1962) (tradusă la noi în 1975), *Understanding Media: The Extension of Man* (1964) și altele. Deși a pus în seama mijloacelor de comunicare comportamentul izolaționist al oamenilor (cînd se folosesc de cuvîntul tipărit) și stresul (cînd își aproprie un conținut transmis audiovizual), el a relevat, totodată, că societatea contemporană a reușit, sub impactul celor două "galaxii", cea a lui Gutenberg și cea a lui Marconi, să realizeze o integralitate benefică a senzorialului uman, cuplînd tiparul, care se adresează văzului, cu vorbirea, care se adresează auzului. Dar cea mai surprinzătoare idee a sa este aceea că mijlocul de comunicare însuși funcționează ca mesaj. Prin aceasta a spulberat, oarecum, canalul de transmitere neutralitatea ce i s-a acreditat în procesul de comunicare și i-a conferit o influență formativă asupra subiectului receptor, bineînțeles suplimentară față de cea care ar putea deriva dintr-un conținut transmis. (V.I.I.)

PAVEL CÂMPEANU is at present the Executive Director of the Independent Center for Social Studies and Surveys and Associated Professor with the International Faculty at the Bucharest University. He became a member of the RCP before WW II, was arrested and imprisoned. Between 1944 and 1956 he worked in the party central apparatus, international relations. Without leaving Romania, he published in the USA, between 1980 and 1990, a critical sociology of the Stalinist societies in 4 volumes: *The Syncretic Society, The Origins, The Genesis and Exit*, at M.E. SHARPE Publisher.

Presă formează, nu doar informează

LIANA IONESCU

O întrebare ce animă dezbaterile privind mass media în societățile postcomuniste se referă la formula jurnalistică cea mai adecvată unei lumi în schimbare, confruntată cu fenomenele tranziției. Presă "de opinie" sau presă "de informație"? – ar putea fi ea formulată în termeni foarte tranșanți, cu toate că nu este vorba despre o distincție netă (cu atât mai puțin despre un antagonism), ci despre o problemă de accent, de priorități. Mai nuanțat, aceasta ar presupune opțiunea între formula jurnalismului american, bazat pe știrea brută, și cea a jurnalismului vest-european, mult mai înclinat spre comentarii, dezbateri, analize. În ultimă instanță, problema depășește sfera preocupărilor țărilor din Centrul și Estul Europei, fiind de interes mai larg și angajând însuși viitorul mass media, precum și relația sa cu sistemul politic. Dinamica secolului următor este cea care va impune formula cea mai adecvată. Până atunci, cu toată vizibila înclinație a mass media de pretutindeni pentru bombardamentul cu știri, analiștii fenomenului recomandă tot mai mult o presă formativă, nu doar informativă.

*

În România, accentul pus pe presă "de opinie" în perioada imediat următoare prăbușirii comunismului a fost întru totul justificat. Eliberată de rigorile cenzurii, identificată cu însăși libertatea cuvântului, presa și-a asumat în primul rând funcția critică, de comentator și supraveghetor al evenimentelor. O funcție care nu ar trebui trecută în plan secund (după cea informativă, ci, cel mult, situată în același plan) nici în momentul de față. Dacă presa este "ciine de pază" (watch-dog) în orice societate democratică, ea are responsabilități în plus acolo unde, deși s-a înregistrat colapsul comunismului, structurile acestuia continuă să coexiste cu noile structuri ale societății civile. Mai ales în aceste societăți, mass media trebuie să se comporte ca un mediator, un factor de echilibru între interesele publice și interesele guvernanților, să se situeze, așa cum spunea un premiat Nobel, "nu de partea celor care FAC istoria, ci de partea celor care SUFERĂ istoria". "Datorită ziaristului, sublinia Edward Garnier, membru în Parlamentul britanic, la un seminar desfășurat anul trecut la Budapesta, este de a-i pune în dificultate pe guvernanți."

Un alt factor care a justificat preponderanța presei "de opinie" în primii doi ani de la revoluție și care o legitimează și în acest moment, este "incultura mediatică" a populației, nivelul scăzut al receptării, corecte și rapide, a informațiilor, al filtrării și interpretării lor. Aceste operații sînt doar în aparență simple; de fapt, ele presupun o educație "mediatică", pe care nu o poți acumula decât în timp. La aceasta se adaugă absența culturii politice, care devine un serios obstacol în calea receptării informațiilor din această sferă. "Obstacolul" este comun tuturor societăților postcomuniste și despre el amintea și Adam Michnik (la un recent congres în Grecia), calificându-l drept "o sursă de dramă și conflict". Dramă și conflict, pentru că pe acest fond se dezvoltă, cum putem constata, populismul, naționalismul extrem și demagogia.

Opțiunea pentru o presă "de opinie" se susține și prin faptul că societățile postcomuniste se găsesc într-o fază de confuzie, de căutare cu privire la drumul pe care îl au de urmat. Nu există un precedent, un model – nici bun, nici rău, nici vesel, nici trist – al tranziției de la comunism la altceva. În această situație, mass media poate găzdui toate aceste căutări, poate deveni un for de dezbateri a com-

The post-communist societies are trying to find the most adequate journalist formulas. The alternative is: an exclusive "information press" (as a mirror), based on raw news, or mostly on opinion press, based on commentaries, debates, analyzes. The problem of this distinction has a larger significance than the debates in Central and Eastern Europe, because it is about the future itself of the media. Despite the preference of media from all over the world for "pure news", the analysts of this phenomenon emphasize the formative role of the media, not only the informative one. Due to its informative role, the media is the fourth power of the state.

plicatelor probleme ale tranziției, un loc de formulare a opțiunilor și soluțiilor concrete. Oferind un cadru de discuție pe probleme controversate, cum ar fi, de pildă, problema minorităților, asupra căreia să fie exprimate o multitudine de puncte de vedere, presa poate contribui la atenuarea unor conflicte și la diminuarea pericolului ca acestea să explodeze. "Fără a destabiliza societatea și a submina ordinea publică, media liberă poate să promoveze concilierea prin încurajarea discuțiilor pe probleme controversate, înainte ca acestea să ajungă în stadiul volatil și exploziv", scrie Sanford J. Ungar, într-un studiu consacrat rolului presei libere în întărirea democrației.¹

Distincția dintre presă "de opinie" și presă "de informație" este relativă. În jurnalism, opinia nu-i interesantă decât dacă se bazează pe informație. Un editorial nu prezintă nici un interes dacă nu provine dintr-o documentație solidă și serioasă. "Obsesia cenzorilor și a ideologilor – consideră Jean-François Revel – nu este opinia pură și nici umorarea arbitrară a unui ziarist sau a altuia, ci opinia sprijinită pe informație, altfel spus: demonstrație."² A le separa în mod absolut înseamnă a comite o eroare tot atât de mare cu a confunda funcția de exprimare a opiniei cu cea de transmitere a informației. O democrație nu poate exista în absența unor cetățeni informați. Deghizarea funcțiilor militante în funcții informative nu servește însă democrației. "Un ziar de informație – scrie Revel – nu este un ziar lipsit de orice opinie: este un ziar în care opinia rezultă din analiza informațiilor. Un ziar militant este cel în care opinia precede și preorientează informația. (...) Or, în materie de presă, greșala supremă nu este apărarea opiniilor, ci apărarea acestora fără aerul că faci așa ceva."³ Periculos este amalgamul dintre subiectiv și obiectiv în redarea informației.

Orientată în ultima vreme spre furnizarea de informații, presa din România poartă cu ea semnul acestor "confuzii" și "greșeli", în forme mai mult ori mai puțin disimulate. Accentul pus pe funcția informativă a mass media a generat noi probleme, legate de exactitatea informației, coeficientul ei de adevăr și fals, profesionalismul în vehicularea și verificarea informației și, mai ales, manipularea prin informații și imagine. Toate acestea pun astăzi în discuție însăși credibilitatea presei din România.

Credibilitatea este strîns legată de mult discutată problema a obiectivității. (Nu a neutralității, căci neutralitatea este un mit ce trebuie demolat!) Asemenea distincției dintre opinie și informație, obiectivitatea publicistică este relativă. Relatarea nedenaturată de opinii este prezentă, de obicei, în știri referitoare la un eveniment de tipul: calamitate naturală, incendiu, accident. Relatările privind evenimente sau fenomene care permit existența unor opinii aflate în conflict – politică, probleme sociale, economie – implică subiectivitate, atitudini, chiar dacă adesea ele nu sînt vizibile. Asemenea fenomenelor cuantice, a căror măsurare obiectivă include și influența aparatului de măsură, realitatea înfățișată de mass media este parțială și modelată după repere proprii, fără a altera prin aceasta neapărat obiectivitatea. Un cunoscut

comentator de televiziune își încheie de fiecare dată emisiunea prin cuvintele: "That's the way it is!" (Cam așa stau lucrurile!), vrînd să spună prin aceasta că relatarea sa este o imagine aproximativă a faptelor. Rolul "modelator" al audiovizualului este mai evident decât al presei scrise. Este relevant în acest sens răspunsul, devenit clasic, la întrebarea: "Ce crezi despre acest eveniment?": "Nu știu, nu l-am văzut încă la TV". Cu toată această amprentă inevitabilă a subiectivității, obiectivitatea este posibilă chiar și în relatarea unor fenomene controversate: "Clișeu obiectivității imposibile este adesea subterfugiul perfidiei", spune Revel.

Atingerea obiectivității nu este însă ușor de realizat. Trebuie depășite o serie de obstacole ce se interpun în demersul jurnalistic: economice (materiale și comerciale), politice, sociale și, nu în ultimul rînd, cele care țin de formația profesională a jurnalistului, de calitățile sale native. Ele pot interveni pe parcursul întregului proces, de la selecția informației la prezentarea ei, violînd canonul obiectivității. Omitere este, fără îndoială, cel mai mare păcat al mass media de pretutindeni. Atunci cînd este orientată conștient, ea reprezintă cel mai periculos tip de manipulare. Exersată îndelung sub dictatură, ținerea sub tăcere a unor evenimente nu este abandonată nici în societatea postcomunistă. "Ceata" invocată de TVR în primăvara lui '90 este exemplul tipic pentru România. Procedul nu este străin nici jurnalismului occidental. Felul în care este oglindit războiul din Bosnia este relevant în acest sens. De asemenea, relatările despre războiul din Golf (1991) nu au inclus și un fond de informații despre istorie, arabi, Orientul Mijlociu, Irak, care ar fi fost absolut necesare pentru înțelegerea problemelor.

Constrîngerile asupra mass media pot genera și alte forme de manipulare. În opinia profesorului Michael Kunzick, de la Institutul de Publicistică al Universității Mainz, acestea ar fi: popularizarea, îndosebi la televiziunea de stat, a unor aspecte ale politicii guvernanților, fără critica ce ar trebui să le însoțească; personalizarea evenimentelor, prin redarea unor păreri despre ele fără a explica și contextul care le-a generat; prezentarea unor destine individuale, rupte de contextul social; în campaniile electorale, crearea impresiei că nu trebuie să-l votezi pe cel mai bun, ci pe cel care se prezintă mai puțin rău ș.a.

Despre constrîngerile politice și economice se amintesc în mod obișnuit ca factori ce pot influența selecția și prezentarea informației. Se vorbește însă foarte puțin despre un obstacol "intern" jurnalismului, care poate constitui o amenințare dintre cele mai mari la adresa obiectivității și, în ultimă instanță, a calității presei: pregătirea jurnalistului, formația sa intelectuală și profesională de multe ori inadecvată, "îngustimea minții" unor directori de media, anumite tradiții "arhaice", care țin de conservatorismul acestei profesii. "Păcatele presei derivă și din stupiditatea, lașitatea și filistinismul jurnaliștilor", spunea H.L. Mencken⁴, ceea ce se traduce prin conservatorism și incompetență. Presa românească ilustrează pe deplin aceste păcate. Oricît ar părea

de ciudat, jurnalistică este singura meserie în care se poate intra fără nici o pregătire prealabilă. Inflația de ziaristi de după '89 din România confirmă regula. (Aceasta îmi amintește de o remarcă a lui Dorin Tudoran cînd i s-a adus la cunoștință faptul că în România există 1.500 de publicații. "Dar aveți 1.500 de ziaristi?", a fost replica.)

La noi, dar și în alte țări, diplomele școlilor de ziaristică sînt facultative, spre deosebire de titlurile cerute de lege pentru medici, avocați, profesori sau ingineri. Se testează talentul – nu cultura necesară tratării unor subiecte – și se așteaptă ca tînărul să confirme. De obicei, chiar dacă nu confirmă, rămîne în redacție.

O nouă formulă de jurnalism, adecvată cerințelor timpului, nu se poate realiza însă fără schimbarea modului de a forma ziaristi. Educația specializată, bazată pe însușirea unor tehnici de presă și a unor principii deontologice, trebuie însoțită de o educație generală solidă, de tipul celei realizate prin universități. Sînt cerințe formulate de analiștii occidentali ai fenomenului mass media, de care trebuie să ținem seama dacă vrem o presă de calitate.

Care ar fi, așadar, formula jurnalistică cea mai adecvată acestei lumi, în care sistemul politic este în plină schimbare, în care puterile în stat nu s-au separat deplin, în care procedurile democratice se lasă așteptate, din perspectiva raportului opinie-informație? O schiță foarte pertinentă o înfățișăm într-un studiu al profesorului Jean Claude Bertrand, de la Institutul francez de presă, Université de Paris-2, și intitulat *Media în 2044. Nu o previziune, ci un vis*. Studiul echivalează cu un adevărat îndrumar metodologic pentru un bun jurnalist. Referindu-se la selecția informației, profesorul Bertrand consideră că mass media trebuie să se ocupe nu doar de micile evenimente, ci de marile fenomene, de procesele importante ce se petrec de-a lungul anilor; să furnizeze știri din întreaga lume, nu doar informații locale, iar aceste știri să fie interesante; să cerceteze realitatea dincolo de aparențe; să identifice fenomene și tendințe, înainte ca acestea să se producă; să dea mai multă informație din știință și tehnologie, să spună ce se întîmplă în laboratoarele lumii; să separe informația de divertisment; să stimuleze mai mult gîndirea oamenilor și dialogul social, nu doar să furnizeze informații ce fac apel la memorie. La rîndul ei, prezentarea informației trebuie să se facă într-un limbaj accesibil marelui public și să fie însoțită de o pledoarie pentru ameliorarea stării de lucruri.

În concluzie, "mass media nu trebuie doar să descrie ce se întîmplă, ci să stimuleze gîndirea oamenilor și să militeze pentru o societate mai bună". Să formeze, nu doar să informeze. Altminteri, cum ar putea fi ea cea de-a patra putere în stat? □

¹ În vol. *Democracy and Mass Media*, Cambridge University Press, 1990.

² *Cunoașterea inutilă*, Ed. Humanitas, 1993, p.271.

³ *ibid* p.273.

⁴ H.L. Mencken, citat de S.L. Harison în *Editor & Publisher*, 4 July 1992, p.4.

LIANA IONESCU - Born in 1954 in Bucharest. Graduated the Faculty of Philosophy - University of Bucharest in 1977. Candidate at Ph. D. in philosophy of Science. She is a political editor at the daily newspaper *România liberă*.

Ce au făcut oamenii cu dictatura?

ZOLTÁN ROSTÁS

În acest articol vom încerca să atragem atenția asupra raportului dintre cultura politică și mass media, care ar merita o preocupare mai mare atât din partea cercetărilor cât și a clasei politice. Urgența unor asemenea cercetări ar fi motivată chiar și de o superficială inventariere a afirmațiilor privind sensul culturii politice și efectele mass media: ambii termeni sînt în general greșit interpretați, cu consecințele cele mai serioase.

Înainte de a purcede la expunerea poziției noastre legate de cele două fenomene, vom încerca să explicăm motivele care constituie cauza neînțelegerii lor.

După "reabilitarea" sociologiei în anii '60, cercetarea fenomenului politic – în mod cu totul explicabil – s-a bucurat de atenția specială a autorităților politice. Studiile empirice nu puteau fi decît normative. Or, investigațiile astfel orientate nu puteau lămurii natura fenomenului. *Discuțiile de acest tip, fiind de natură cercetărilor respective nu beneficiau de aportul antropologiei politice. Nu este, deci, de mirare că, după 1989, apar texte în care se confundă școlirea, informarea politică cu cultura politică, și nu sînt rare calificativele date acestei culturi, fără nici un suport în realitate.*

Nici moștenirea în domeniul sociologiei mass media nu putea facilita înțelegerea acestui fenomen modern. Preluind metodele cantitativiste din apus, sociologia comunicării de masă – oricît de corect ar fi fost practică – a abordat (cu chestionare formalizate) publicul ca fiind compus din indivizi atomizați. (Cunoscînd seriozitatea acestor cercetări sîntem conștienți că anii '80 ar fi adus schimbarea de paradigmă care s-a produs în Occident. Dar acest ultim deceniu al dictaturii nu a favorizat cercetările de teren, nici în comunicarea de masă.) Din păcate, după 1989 s-a continuat maniera cantitativistă în acest domeniu de investigație.

Din cele afirmate pînă acum rezultă că cercetarea culturii politicii și a comunicării de masă nu putea conduce la înțelegerea profundă a fenomenelor respective, chiar dacă autoritățile nu s-ar fi amestecat. (Nu este loc în acest studiu pentru a demonstra că există în tradiția școlii gustiene o linie, care dacă ar fi fost continuată, probabil se putea evita fundătura.) Dar tocmai acest amestec, care a mers pînă la sufocarea cercetărilor de teren, a creat după 1989 iluzia că ceea ce a fost împiedicat, interzis este și valabil. Astfel, în mod explicabil s-a scăpat din vedere că între timp cercetarea culturii politice a progresat și că la sfîrșitul anilor '70 în studiul mass media s-a produs o adevărată răsturnare: în locul întrebării "ce face mass media cu oamenii?" s-a accentuat întrebarea "ce fac oamenii cu mass media?"

Dar nu dezvoltarea cercetărilor sociale din apus ne îndeamnă să regîndim cele din România. Motivul principal este găsirea unor perspective și a unor metodologii adecvate problemelor pe care le avem de lămurit. Or, este clar – cel puțin pentru noi – că, în ciuda industrializării și a urbanizării, în România antedecembristă și postdecembristă nu se pot aplica la orice temă metodele *survey*. Experiența metodologică a ultimelor decenii ne-a demonstrat că cercetarea coparticipantă, în general metodele antropologice folosite în studiul societăților proprii sînt mult mai fructuoase. Nu sîntem adepții exclusivismului metodologic, nu credem că orice temă trebuie cercetată numai prin observare directă sau prin interviu nondirectiv. Dar problemele legate direct de țesătura culturală discretă a vieții sociale nu pot fi înțelese printr-o anchetare fulgerătoare a unui eșantion. Cercetarea

The article discusses the relationship between the political culture and mass media. After his comment on these phenomena and critics on the today's research manners, the author pleads for anthropological research of political behavior of people and communities. To understand what is happening in this country in the second sphere of public life, the author considers necessary to study the historical experiences of the last 50-70 years, to discover the survival strategies of people and communities.

societății proprii nu înseamnă numai renunțarea la chestionar, la eșantionare, la operatori de interviu și la prelucrarea statistică a răspunsurilor, ci ceva mai mult. În Europa răsăriteană aceasta înseamnă acceptarea ipotezei dănuirii societăților locale cu rețelele lor de comunicare și interacțiune foarte dense și ramificate care întrețin funcționarea unei sfere publice secundare opuse celei oficiale, cunoscute și recunoscute. Nu este vorba aici în primul rînd de presupusa existență a două societăți, de "cei de sus" și de "cei de jos", ci de două maniere de a se manifesta, de a rezolva problemele, de a comunica etc. Avem deci de a face cu o mentalitate (cu coloraturi regionale pronunțate) specific est-europeană, care nu numai că nu a fost distrusă de totalitarismul ultimilor 45 de ani ci, dimpotrivă, a fost reconfirmată ca fiind valabilă.

Astfel, putem afirma că pledoaria noastră pentru aplicarea metodelor antropologiei este o cerință a specificului acestei zone europene și nu un capriciu metodologic. Cu aceste metode se poate cerceta cultura politică a unei comunități concrete, poate fi surprins locul mass media în cadrul acestei culturi.

În opoziție cu accepțiunea curentă, noi considerăm cultura politică ansamblul deprinderilor de a reacționa la stimuli politici. Aceste deprinderi sînt determinate de experiența istorică a comunității, însușită de indivizi în cursul socializării politice. Diferitele experiențe istorice dau naștere la culturi politice diferite. Atitudinile caracteristice diverselor grupuri, comunități, epoci etc. pîtrund în adîncul caracterelor sociale, determinînd astfel comportamentul politic. Acesta este – printre altele – motivul pentru care considerăm iluzorii tentațiile iluministe de a determina schimbarea culturii politice prin școală, mass media etc. Prin școală se pot transmite cunoștințe, dar nu pot fi schimbate componentele afective, valorice, de mentalitate. În ciuda acestei rigidități, cultura politică, ca ansamblu supraindividual, poate suferi schimbări – dar numai în cadrul practicii sociale. În această privință, pozițiile se împart între cei care insistă asupra caracterului activ al culturii politice asupra instituțiilor, alții, dimpotrivă, susțin că instituțiile pot influența cultura politică. Pe baza observațiilor noastre, înclinăm să credem că, pe durată scurtă, instituțiile nu pot influența esențial cultura politică a oamenilor, pe termen lung însă există o influență reciprocă.

După aceste afirmații s-ar putea crede că discutarea raportului între cultura politică și mass media este inutilă. Evident, dacă cineva își imaginează că mijloacele de comunicare în masă pot provoca o mutație. Dar, problema raportului dintre cele două fenomene nu se epuizează în sfera schimbării. Mass media, împreună cu celelalte sfere de socializare politică, își are importanța sa, problema însă este: în ce fel?

Pentru a lămurii contribuția sa, trebuie să clarificăm specificul său în România. Dacă presa a apărut și s-a dezvoltat organic în România, ca o structură de sine stătătoare pînă în ajunul războiului, nu putem afirma același lucru despre radio și televiziune. Acestea din urmă au fost puternic controlate de stat, și dezvoltate cu intenții mărturisite de educare și indoctrinare. Autoritățile le-au impus strategii străine de esență lor, de funcționa-

litatea socială pentru care au fost inventate, pentru care s-au răspîndit. Ar fi însă greșit să atribuim acest exclusiv ideologiei comuniste: în toate țările în curs de dezvoltare, cu regimuri paternaliste și/sau naționaliste aceste strategii audiovizuale au dominat. Dănuie o incurabilă credință în modernizarea rapidă promovată de sus în jos. S-a crezut și se crede că mass media, în special radioul și televiziunea, pot juca un rol important în realizarea intențiilor și idealurilor (inclusiv politice) ale elitei de la putere. Observatorul atent, chiar dacă nu are experiența mass media anuseană, remarcă fără dificultate că indiferent ce vor cei care administrează mass media, oamenii le folosesc așa cum vor ei. În primul rînd, pentru deconectare și în al doilea rînd pentru informare utilitară. Dincolo de această constatare – pe cît de banală, pe aît de neglijată la noi –, se pune o altă întrebare foarte importantă: cum sînt folosite mijloacele de comunicare în masă? Spre deosebire de radio care începe să devină mijloc individual (mai ales la oraș) televizorul continuă să fie obiect de folosință familială. Constatăm că el este un catalizator obișnuit al comunicării familiale pe lîngă alte surse. Dacă în anii '60 televiziunea a structurat timpul, astăzi nu mai are același efect. Observări făcute aît la țară cît și în București demonstrează că la nivelul vieții cotidiene comunicarea interpersonală are o pondere infinit mai mare decît receptarea mesajelor mass media. Aceasta din urmă are importanță și valabilitate în măsura în care poate alimenta discuțiile interpersonale. Aceste discuții, veritabile acțiuni sociale, au mare importanță în reconfirmarea zi de zi a identității comunitare, de grup. Primatul lor față mass media este absolut.

Evident, aceasta nu înseamnă că mesajul, politica de programe a mass media nu trebuie sau nu pot fi cercetate. Dar trebuie să fim conștienți că din aceste analize putem trage concluzii numai despre comunicatori, nu și despre efectul mesajelor asupra oamenilor. La fel, din măsurătorilor cantitative asupra audienței radio și TV2, nu ne putem da seama decît de estimările vagi date unor întrebări confecționate de cercetători. Nu se poate nega importanța acestei investigații de tip marketing, dar din *declarații* privind expunerea la mass media – din motive enunțate mai sus – nu se pot trage concluzii cu privire la cultura politică.

Nu au valoare euristici mai mare nici anchetele de opinie care s-au proliferat după 1989. Anchetele de acest tip răspund unor nevoi de (auto)manipulare a elitelor politice și intelectuale, căci sînt adunate și interpretate răspunsuri la întrebări reprezentînd interesele, valorile, credințele cercetătorilor și nu a celor întrebați.

Pentru a afla și a înțelege opiniile politice ale oamenilor la un moment dat este nevoie de metode științifice mult mai discrete. Dar nu le vom înțelege în profunzimea lor, dacă nu ținem cont de cultura politică pe care se grefează aceste opinii.

Cunoașterea culturii politice de pe teritoriul României (în diversitatea sa extraordinară) nu poate constitui obiectul unei campanii pompiéristice. Ea presupune înainte de toate relativizarea (dacă nu aruncarea) preconceptelor noastre comode despre ultimii 50-70 de ani. Se

impune în primul rînd investigarea atentă nu numai a ceea ce au făcut dictaturile cu oamenii, dar este nevoie să obținem răspuns la întrebarea deloc ușoară: ce au făcut oamenii cu dictaturile? □

ZOLTÁN ROSTÁS (born in 1946) head of Department of Cultural Anthropology & Communication of Faculty of Journalism & Mass Communication (University of Bucharest) and member of Workshop for Anthropology & Communication from Miercurea Ciuc (Harghita).

LEXICON

Comunicare

Termenul poate fi pus în relație cu verbul latin *communico* (cu flexiunea *communicare*), care înseamnă a împărtăși, a uni etc., precum și cu substantivul latin *communicatio* (cu flexiunea *communicationis*), avînd sens mai amplu, de comunitate, unire și, mai restrîns, de comunicare (în retorică). În sociologia comunicării a fost încărcat cu semnificația de transmitere de mesaje și semnificații ale acestora.

După cum a observat Hubert Montagner (vezi *Encyclopaedia Universalis*, Corpus 5, Paris, 1984), schema elementară din teoria comunicării se aseamănă cu cea din teoria informației. În consecință, orice comunicare presupune, în primul rînd, o *surșă* și un *emîțător*, care pot fi distincte sau nu; apoi, un *suport* material sau canal de transmitere, precum și un *receptor*, care descifrează sau decodază *mesajul* în starea în care îl primește după emiteră (eventual cu pierderi cauzate de *zgomot* etc.) și realizează *propria versiune* sau semnificație, cea a destinatarului.

După W. Weaver, făuritor, împreună cu C. Shannon, al "teoriei matematice a comunicării", aceasta din urmă are trei nivele: "nivelul A", care ridică o problemă tehnică (vizînd posibilitatea de transmitere a simbolurilor comunicării); "nivelul B", care ridică o problemă semantică (corelativă fidelității simbolurilor transmise) și "nivelul C", care ridică o problemă de eficacitate (corelînd, așa-dar, transmiterea și ceea ce s-a transmis cu efectele).

Foarte interesant a surprins Harold Lasswell *cîmpul comunicării*, definindu-l printr-o întrebare multiplă: cine spune, ce, prin ce canal, cui, cu ce efecte? Studiarea acestui cîmp are în vedere cinci sectoare: 1) emîțător; 2) conținut; 3) mediu; 4) audiență; 5) efecte.

În mod frecvent, comunicarea are drept țintă un mare număr de indivizi, de aceea se vorbește de *comunicarea de masă*, prin care se desemnează ansamblul tehnicilor contemporane care permit unui actor social să se adreseze unui public extrem de numeros. Bineînțeles, o astfel de comunicare implică folosirea unor mijloace corespunzătoare, recte *mass media*. (V.I.I.)

A patra putere? Cum?

– obstacole ale demonopolizării pieței audiovizualului –

HOREA MURGU

România a fost a doua țară din Europa de Est care a reglementat organic domeniul, în mai 1992, printr-o lege a audiovizualului (după ce primul proiect apăruse în februarie 1990). O autentică demonopolizare a pieței audiovizualului nu a avut încă loc, în primul rând chiar din pricina imperfecțiunilor legii audiovizualului, iar apoi deoarece tocmai autoritatea publică autonomă de reglementare, rezultată din aplicarea acestei legi, Consiliul Național al Audiovizualului (C.N.A.) este o instituție încă inadecvată funcției pe care se presupune că o va îndeplini.

Legea audiovizualului este în bună măsură inspirată din legea franceză, ceea ce, în principiu, nu este rău, însă nu o dată s-a dovedit în istoria modernă a României că temperamentul "eseistic" francez și cu mentalitățile balcanice produc consecințe din cele mai nefericite. Modelele anglo-saxone ar fi fost mult mai adecvate. Pentru un motiv foarte simplu: sînt mai pragmatice, adică țin efectiv cont de imperfecțiunea umană și o tratează mai just.

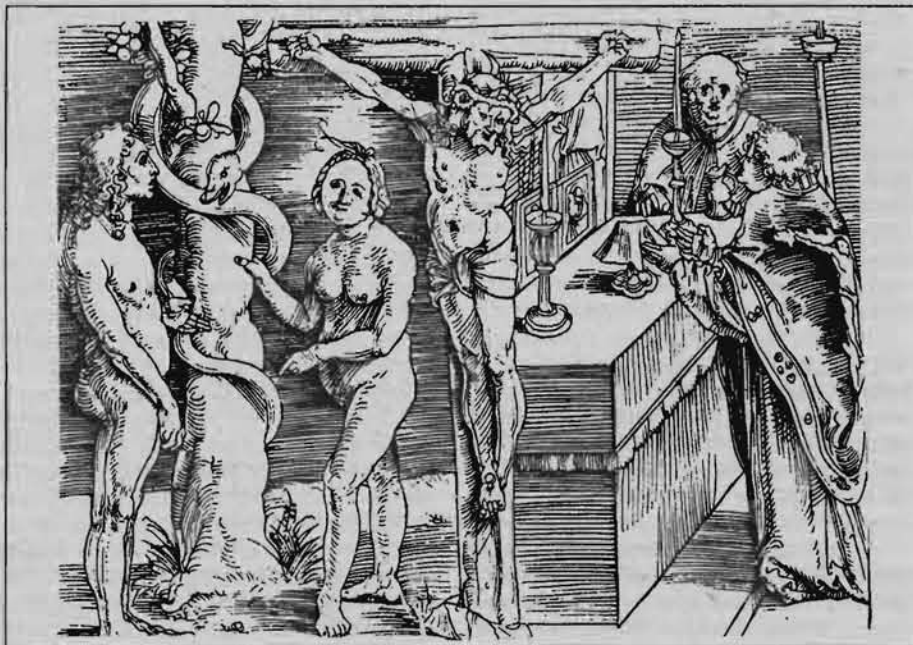
C.N.A.-ul constituie o "bombă cu efect întârziat". Spre deosebire de majoritatea instituțiilor democrației noastre aflate în tranziție (cum ar fi actualul parlament, guvernul Văcăroiu, agențiile guvernamentale), C.N.A.-ul este o instituție a tranziției din generația întâi, cea mai mare parte a membrilor săi fiind numiți ca urmare a echilibrului politic de la 20 mai 1990. Din totalul de 11 membri, 6 au fost aleși de Parlamentul din mai 1990, 2 de către președintele ales atunci (și reales în 1992), 3 membri, experți, aleși de Guvernul Stolojan, în conformitate cu precizarea expresă a legii 48/1992.

Fiind o instituție greșit percepută încă din start – probabil pentru că în prima parte a tranziției strategiile nu erau mai clare decât acum – Consiliul Național al Audiovizualului nu are drept de inițiativă legislativă. Această limitare ar fi fost compensată dacă C.N.A.-ul ar fi fost vreodată consultat oficial, la nivel instituțional, în promulgarea unor legi cu acțiune în domeniul tangente autorității sale. Consultările privind legile de organizare a societăților publice de radio și televiziune au fost ocazionale, circumstanțiale, superficiale și fără efect concret. Ca o încununare a rolului său decorativ, C.N.A.-ul nu a propus încă extensii, completări, clarificări, amendamente la legislația deja existentă sau în lucru privind domeniul audiovizualului. Activitatea acestui organism s-a concentrat în primul rând asupra acordării licențelor unor minuscule operațiuni locale, acțiuni foarte semnificative, calitativ dar ineficiente prea mult ca proces de demonopolizare a audiovizualului. În perioada 16 iulie 1992-1 decembrie 1993, C.N.A. a dat 210 decizii, acordînd 234 de licențe pentru operațiuni pe cablu din 270 de cereri, 104 de licențe pentru posturi locale de radio de mică putere din 360 de cereri, 66 de licențe pentru stații locale de televiziune de mică putere din 170 de cereri.

Management și competență

Pendulînd între starea *de jure* și cea *de facto*, C.N.A. desfășoară o activitate din care s-ar putea deduce că este un organism al tergiversării. Confuzia de planuri provine din aceea că această instituție a reglementării audiovizualului nu furnizează și nici nu poate furniza ex-

This is the first institutional analysis about the governmental agency in charge with the media – Audiovisual National Council (ANC). The author is member in the ANC, and his expertise comes as result of a long experience and will be a shock for our readers. His conclusions are much more than a simple analysis of post-communist media, being related with the separation of the powers into the state, and with the relation between the nature of power and the nature of image. The most important lesson of the twentieth century politics is that the authoritarian power couldn't be the same under the effect of media, in fact the instruments of mass communication. The author thinks that the contemporary power in Romania, even if it still controls the national TV channels would be a victim of this demonopolizing power of the media, which is a democratic one.

pertiza presupusă prin statutul său. Lipsa competenței specifice și a unei strategii a reformei transformă C.N.A.-ul dacă nu într-un obstacol, atunci într-un instrument al reglării privatizării în direcții și cu ritmuri convenabile clasei politice care administrează România. În mod normal, expertiza membrilor C.N.A. și a staff-ului angajat ar fi trebuit să se îndrepte spre două tipuri de competențe: **juridice** (patrimoniale, comerciale, de contencios) și **tehnice** (comunicații, standarde, tehnologii de producție). (În fapt, ea a devenit o prezumtivă analiză critică de programe.) Or, resursele de personal calificat la nivelul autorității de reglementare nu se încadrează la nici unul dintre aceste capite: nici un membru C.N.A. nu are vreo competență juridică practică (doar Ecaterina Oproiu are o diplomă în drept, dar nu a profesat), iar printre experții angajați în staff sînt doar doi juriști; doar o restrînsă minoritate a membrilor C.N.A. au competențe în probleme de comunicații radio, TV, cablu (de meserie sînt numai 2 membri, în timp ce alți 3 au lucrat în televiziune doar după 1990, în timp ce staff-ul cuprinde doar 6 experți în comunicații). Resursele de personal calificat la nivelul operatorilor (management, marketing-vînzări, jurnalism, producție) sînt reduse. Se poate invoca argumentul că aceste competențe se deprind în cadrul activității; însă calificarea la locul de muncă are avantajele și dezavantajele sale. Pe scurt, este vorba despre o incompetență punctuală. Se presupunea că acest organism ar fi trebuit să evalueze fezabilitatea unor proiecte din punct de vedere financiar, economic, precum și din acela al acurateții în raport cu nevoile sociale precise. Toate acestea ar fi presupus o capacitate serioasă de analiză.

Nici măcar resursele alocate Consiliului nu favorizează îndeplinirea funcțiilor pentru care el a fost creat: C.N.A. nu dispune de fonduri necesare finanțării unor proiecte de cercetare și analiză a

audienței operatorilor licențiați, în vederea măsurării impactului real al activității lor, și, ca atare, aprecierile se fac în mod arbitrar și subiectiv, pe baza unor date trunchiate și recoltate conjunctural; în raport cu angajamentele licențiatilor din caietul de sarcini, C.N.A., nu dispune de o soluție de a observa și evalua performanțele sau corectitudinea acestora.

La fel de gravă precum lipsa de competență este **lipsa de transparență**. Funcționarea Consiliului este profund afectată de practica hotărîrilor prin vot secret. Procedul este afectat de mai multe carențe: în primul rând, el oferă posibilitatea debarasării de responsabilitate; apoi, el nu scoate în evidență problemele și soluțiile, dînd posibilitatea evitării unor confruntări bazate pe argumente și motivații, a unor opțiuni și puncte de vedere, ceea ce împiedică formarea unei imagini publice privind competența fiecărui membru și a justificării menținerii mandatului primit; și nu în cele din urmă, lipsa transparenței este o sursă de nesfîșite suspiciuni privind coruptibilitatea membrilor comisiei.

Incompetența factorului politic

Ori de cîte ori punem în discuție relația dintre mass media și sistemul politic, trebuie să avem clare în minte criteriile în funcție de care judecăm **interesul** actorilor participanți la jocul politic de a asigura, prin demonopolizarea audiovizualului, demonopolizarea politică și controlul puterii. Paradoxul se naște atunci cînd toți participanții invocă același interes, dar rezultatele sînt nesemnificative. Înseamnă că, pe lîngă interes trebuie să luăm în calcul și factorul competenței actorilor politici. Cu excepția deja banalizatelor proteste împotriva conducătorilor televiziunii și a intervențiilor "părtinitoare" (proteste care, în ultima perioadă, s-au înmulțit din partea parti-

dului de guvernămînt), nici unul dintre partidele politice parlamentare sau extra-parlamentare, nici o altă formațiune politică sau parapolitică, nici o mișcare, alianță sau grup de interese nu a venit în mod public cu o concepție clară, concretă, cu un program coerent de reforme privind procesul demonopolizării și privatizării în audiovizual. Subiectul este insuficient "conceptualizat", iar singurele modalități întrevăzute sînt legate de citarea unor modele străine, fără ca nimeni să știe cum se realizează acestea concret.

Simptomul cel mai clar al lipsei de clarviziune privind necesitatea politică a demonopolizării și privatizării audiovizualului îl constituie confundarea politicii domeniului cu politica de cadre. Este chiar cazul obsesiv al concentrării asupra politicii de cadre a televiziunii române centrale. În condițiile în care funcții cheie în stat sînt ocupate de foști demnitari comunisti, în condițiile în care nu a avut loc nici un fel de epurare implicită (derivată, să zicem, din celebrul Punct 8 de la Timișoara), este absurdă contestarea unor profesioniști ai audiovizualului pe motivul trecutului lor de asociere cu puterea sau propaganda comunistă. Pînă cînd aceste probleme se vor clarifica la toate nivelele, singurele criterii ce pot fi invocate în domeniile tehnocratice și publice sînt competența, expertiza și profilul moral individual al celor care lucrează și conduc.

Lipsa strategiei de privatizare a domeniului hertzian la partidele politice este și un simptom al dificultăților politicienilor de a înțelege natura postmodernă a jocului politic, totala sa transparență și mediatizarea sa absolută. Or, transparența și mediatizarea nu se pot efectua decât prin intermediul unor mijloace de comunicare în masă care sînt imune la natura ideologică a participanților la comunicarea politică. Domeniul audiovizualului este o piață a piețelor, în care se întîlnesc toate celelalte piețe. Abordarea lui din altă perspectivă decât cea liberală înseamnă negarea caracterului său de piață.

Strategia de privatizare a domeniului hertzian a fost elaborată de Ministerul Comunicațiilor. Strategia ministerului prevedea ca privatizarea să înceapă cu operațiunile locale de foarte mică putere, propunînd C.N.A. un număr de amplasamente-frecvențe-puteri. Consiliul a acceptat acest concept, rezervînd pentru o etapă ulterioară licențele pentru acoperiri mai mari cu valoare comercială pe măsură, cu impact comunicațional mai mare. Însă criteriile pentru departajarea solicitanților de licență (inclusiv cele cu acoperire națională) *nu sînt încă elaborate*, pentru că puterea politică nu și-a găsit "actorul".

Strategia privatizării nu a fost încă gîndită nici măcar pentru domeniile cele mai noi ale audiovizualului, a căror apariție și răspîndire la scară planetară sînt consecința tocmai a privatizării audiovizualului pe piețele occidentale. C.N.A. nu a clarificat cu Ministerul Comunicațiilor cine este responsabil pentru privatizarea operațiunilor multicanal distribuite prin microunde (M.M.D.S.), domeniu cu o mare valoare comercială și care ar trebui concesionat numai cu condiția ca beneficiile exploatarei sale să ducă la construcția unei infrastructuri de cablu optic. Dar C.N.A. nu are elaborat un concept de perspectivă privind viitorul pe termen ceva mai lung al comunicațiilor pe cablu. Compresia digitală, televiziunea interactivă, telefonía integrată cu bazele de date nu pot să apară într-un spațiu comercial

"dughenizat" de programe, care realizează profit însemnat doar prin preluarea de programe prin satelit.

No man's land

Privatizarea audiovizualului nu este cu nimic privilegiată în raport cu celelalte domenii, cu toate că fiind o piață a piețelor, logic ar fi fost ca interesul public național să fie legat de prioritatea privatizării domeniului. Acesta este slab corelat cu ansamblul procesului de privatizare și tranziție. Lipsa unei legislații adecvate, a unor inițiative legislative capabile să încurajeze întărirea sectorului audiovizual denotă dacă nu iresponsabilitate politică, atunci incompetență managerială. Exemplele sînt atît de numeroase și vizibile, iar numărul celor care solicită schimbări atît de mare, încît nimeni nu mai poate azi invoca necunoașterea stării de fapt. De pildă, nu există o legislație vamală care să încurajeze importul de echipamente profesionale, întrucît în mod paradoxal se consideră că serviciile stațiilor sînt operațiuni pur comerciale și nu de *producție*, iar impozitarea se face pe criterii comerciale. Aderarea unei astfel de atitudini vine din aceea că legiuitorul nu înțelege că o legislație vamală care să încurajeze demopolizarea audiovizualului are consecințe benefice pentru societate în ansamblul ei. Iar absența este cu atît mai mare cu cît astfel de facilități de import s-ar face în raport cu un tip de echipamente de care toate stațiile locale au nevoie, echipament care nu face concurență la ceea ce se fabrică în țară, producției autohtone. Dacă ar fi cineva capabil să explice legiuitorilor și celor din puterea executivă că, în principiu, trebuie încurajat importul pentru tot ceea ce lipsește din producția și de pe piața autohtonă, poate că s-ar înțelege astfel că beneficiile sociale ar fi infinite mai mari decît obținerea unor taxe pe moment.

Multe dintre detaliile legislației existente, ale instituțiilor înființate pe baza lor, ca și numeroasele lipsuri legislative și instituționale nu fac decît să reflecte modul total defectuos în care este concepută relația dintre mass media și sistemul politic. Chiar și atunci cînd există inițiativa liberalizării unor domenii, modul în care procesele se petrec nu reflectă altceva decît o încercare de privatizare cu mijloacele economiei centrale de comandă, care, nefiind capabilă să controleze chiar totul, lăsa multe lucruri în voia lor. Legea 48/1992 a audiovizualului are multe imprecizii: mai înainte de toate, este neclară relația C.N.A. - stații publice; nu se precizează, în contextul evoluției comercial-juridice a viitorilor operatori, netransmisibilitatea licenței; nu se pomenește nimic despre serviciile multicanal distribuite prin microunde. Multe dintre imperfecțiunile trecute, prezente și viitoare ar putea fi astfel evitate dacă s-ar efectua o cercetare sociologică, economică, juridică asupra lor. Dar nu există instituții acreditate de expertiză, studii, prognoze, evaluări. În felul acesta, toate propunerile, prognozele, măsurătorile, evaluările Ministerului Comunicațiilor și ale altor instituții ale administrației centrale devin verdict absolute. În România, nici măcar nu există preocuparea pentru o acțiune socială și politică bazată pe expertiză, iar cînd există, nu se manifestă interesul pentru demopolizarea expertizei. Or, expertiza își pierde valabilitatea și validitatea atunci cînd este efectuată mereu din același punct, de la centru, întrucît capătă forma singurului punct de vedere posibil.

Ca o paranteză în discurs, trebuie spus că deși sursele expertizei sînt minime, chiar și atunci cînd ele există, se manifestă tendința de închidere a lor. Astfel, probabil că una dintre puținele tezaure de cunoaștere istorică și politică a celor 45 de ani de comunism era Institutul de Cercetări al postului de radio *Europa Liberă* de la München. Decizia guver-

nului american de a nu mai susține în continuare finanțarea acestuia este un lucru extrem de grav. În primul rînd, pentru că jocurile politice nu sînt încă definitiv făcute în Europa de Est, nici măcar în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria sau Slovenia. Or, pentru o țară ca România, expertiza pe care un institut de cercetare legat de un post de radio al lumii libere o efectua asupra politicii comuniste și postcomuniste nu poate fi încă înlocuită. Acolo sînt documente istorice de inestimabilă valoare și trebuie să ne gîndim că, în ciuda faptului că "toată lumea" asculta *Europa Liberă*, foarte mulți oameni nu au ascultat, de fapt, postul sau nu l-au ascultat în mod sistematic, nu au "educația *Europa Liberă*". Ei au nevoie nu numai de informația de acolo, ci și de contextele și unghiurile diferite de analiză a informației pe care acest post le-a propus vreme de decenii ca **alternative la discursul politic oficial dogmatic**. Trebuie spus că, pe lîngă distrugerile de arhive ale securității și fostului aparat de partid, au fost distruse filmotecile și audiotecele celorlalte două instituții centrale ale opresiunii ideologice comuniste. Este evidentă dorința stergerii cu buretele a trecutului. De aceea, decizia guvernului american este o eroare de proporții, o cădere în plasă, o capitulare extrem de gravă, mai ales că nu a fost provocată de existența unei presiuni din partea fostului adversar din Războiul Rece.

Mari ambiguități se nasc din coexistența preciziei izvorite din autoritarism și a lipsei de precizie izvorite din carentele de competență, care dau de multe ori audiovizualului aspectul unui *no man's land*. Principalii actori în actuala piață a audiovizualului din România, stațiile de televiziune și radio (3 programe naționale și încă 5 operațiuni: România Internațional, Radiovacanța, Antena Bucureștiului, Antena Satelor, Radio Constanța-Costinești, apoi cele 6 stații publice locale fără personalitate juridică distinctă) nu au o definiție clară, confirmată juridic, privind obligațiile și responsabilitățile legate de cheltuirea banilor publici alocați de la buget. Iar cînd lipsește imaginea clară a principului că serviciile publice ale radioului și televiziunii se supun intereselor publice, civice, precum și acelor de stat (înțeles ca reprezentînd interesele societății civile), atunci se creează impresia că aceste servicii publice sînt de stat, care se află în stăpînire a unui partid unic, chiar și ajutat de o coaliție guvernamentală, ba chiar se află sub comanda celor care în urma unei conjuncturi electorale se află în posturile de comandă.

Interese trecătoare și costuri sociale

Nu se poate nega actualului complex de putere o oarecare capacitate de a întui forța incontrolabilă a audiovizualului în raport cu sistemul politic. Celebra "scenă a balconului" din 21 decembrie 1989, cînd Nicolae Ceaușescu se adresa întregii națiuni pe postul central de televiziune, iar la un moment dat au început hui-duilele unui infim grup de desperați, a avut darul de a șoca și scoate în stradă, în întreaga țară, sute de mii de oameni, iar după ce Ceaușescu a fugit, milioane. Televiziunea a scăpat în acel moment de sub control, dar cineva inspirat a avut ideea abilă de a înfrîna cît mai mult trimiterea unui car de reportaj la același balcon. Revoluția română și-a trăit momentele cheie la același balcon, cînd reprezentanții ad-hoc ai puterii auto-desemnate au fost șocați de hui-duilele multitudini în momentul cînd i s-au adresat cu apelativul "tovarăși". În acele momente, televiziunea nu era prezentă. În schimb, la televiziune se încerca discreditarea celor prezenți la manifestarea anti-comunistă. Se crease posibilitatea unei bipolarități de putere, iar cei care au manipulat atunci au avut grijă să deplaseze centrul interesului în multe alte locuri, în momentele de noi "neprevăzute". Noua

putere nu era pregătită să instaleze un regim anticomunist, însă a fost silită să accepte starea de fapt impusă de cei care făcuseră de fapt revoluția. Cu ajutorul forțelor obscure din aparatul de reprimare ("teroriști") și al forțelor obscure din televiziune (telerevoluția) s-a reușit pînă la urmă păstrarea puterii, precum și obținerea unei legitimități. Este clar de ce nu se poate renunța prea repede la legătura între actualul sistem politic al puterii și monopolul asupra televiziunii centrale, principala instituție, chiar instanță de **consacrare**. Problema nu trebuie pusă însă astfel. Nimeni nu este omnipotent și omniscient, astfel încît să poată opri producerea din nou a unei scene precum cea a balconului.

Mentineră a unui climat confuz din punct de vedere legal, moral, antreprenorial este, pe termen scurt, în avantajul celor care au deținut și dețin puterea politică, pentru că în acest fel pot converti capitalul lor pozițional, de relații, în capital economic-financiar ferm. Atît prin amploarea operațiilor pe care le poate întreprinde, în raport cu orice altă alternativă pînă la acest moment, cît și prin poziția desigur subiectiv extrem de sensibilă pe care o ocupă în conștiința românească, televiziunea centrală este o instituție care dacă poate fi controlată - numai în sensul în care să fie confuzionată, contradictorie, inegală - atunci ea își joacă **rolul în raport cu interesele grupului de putere care prin tergiversarea reformei și a democrației controlează în continuare sistemul politic cucerit și păstrat în același timp la 22 decembrie 1989**. Este clar că micile stații locale de televiziune, ca și cele de radio independente, cu puterile lor infime, dar și cu o profesionalitate care lasă încă de dorit, cu zone de serviciu care cu greu le pot acoperi cheltuielile, nu vor putea concura postul național central pe termen scurt. Dimensiunea comercială ce îi este permisă TVR prin statutul echivoc actual îi asigură încă pentru destul timp o poziție de excepție în piața audiovizualului. Din acest motiv, relația mass media-sistem politic trebuie înțeleasă ca o relație de incluziune a principalei rețele audiovizuale în grupul de interese aflat astăzi la putere și care controlează legislativul, executivul, inclusiv o mare parte din administrațiile locale, precum și în bună măsură puterea juridică.

Discuția despre mass media și relația ei cu sistemul politic este de fapt o discuție privind natura puterii politice. Dacă încetăm să privim sintagma "presa - cea de-a patra putere" drept o simplă metaforă, atunci trebuie să regîndim și să modificăm în mod substanțial teoria modernă a separării puterilor în stat. Primul pas trebuie să fie acela al operaționalizării conceptelor: să înlocuim conceptul de "presă" cu acela de mass media, care să includă tot ceea ce ține de mijloacele moderne ale comunicării (multe dintre ele încă nu au pătruns în România, iar cînd vor pătrunde, o serie de concepte și practici vor fi văzute în tot ridicolul lor - canal central sau post național de televiziune/radio, revistă națională, chiar strategia de editare a publicațiilor va cunoaște substanțiale modificări); să modificăm chiar accepțiunea celei de-a patra puteri în stat, astfel încît aspectele de *accountability* și *power-checking* să capete greutatea corespunzătoare.

Evenimentul cheie în declanșarea procesului de demopolizare a audiovizualului s-a produs la 5 ianuarie 1992 cînd, în 12 zone din țară, timp de 50 de minute în fiecare seară, de luni și pînă vineri, s-au văzut televiziuni locale. Din punct de vedere calitativ, acesta a fost un salt fabulos. Valoarea stațiilor locale de televiziune și de radio constă în aceea că reușește să confere fiecărei comunități sensul integralității. Astfel, fiecare comunitate își găsește motive, subiecte, mijloace de a comunica, cîștigîndu-și o relativă autonomie comunicatională. societatea se rotunjește în fiecare loc, devine coerentă, nu mai are sentimentul de

provincialitate, de dependență de un centru unic. Și oare ce mai înseamnă azi a fi în centru, cînd s-au înmulțit centrele de putere politică, economică, comercială?

Evenimentul central în operațiunea de demopolizare și privatizare în audiovizual va fi concesionarea, acordarea unei licențe pentru operațiuni comerciale cu o acoperire TV națională. Se poate întrezări că acest lucru se va întîmpla pînă la jumătatea anului 1994. Desigur, sînt esențiale discuțiile privind criteriile de judecare a solicitanților. Dar înainte de a intra în această etapă, este mai înțîi esențială definirea în detalii a "serviciului public de televiziune" în România, sub aspectul principiilor editoriale, a procentelor de emisiuni, a criteriilor de promovare profesională în stație, a responsabilității angajaților ca funcționari publici, a transparenței deciziilor editoriale și financiare etc.

Puterea politică își trădează carentele atunci cînd, în loc să consolideze instituțiile democratice și normele procedurale, ea apelează în mod disimulat la forme de monopol asupra unor puncte cheie de comandă din piața audiovizualului. În felul acesta, o legitimitate democratică este substituită printr-o (i)legitimă mediatică.

Marea problemă a politicii secolului XX a fost aceea că puterea nu s-a putut păstra pe sine neschimbată sub efectul subminator al mijloacelor comunicării în masă, care sînt de fapt instrumentele culturii de masă. Marshall McLuhan afirma, în *Galaxia Gutenberg*, că **the medium is the message**. Dacă afirmația ar fi fost adevărată, atunci cum s-ar mai explicat prăbușirea regimurilor totalitariste, autoritariste și colectiviste, capabile să controleze *media*, dar nu mesajul. Iar mesajul era legat de "spiritul culturii de masă", care "este profund individualist, aproape anarhic" (Irving Kristol, în dezbaterile de la American Enterprise Institute, publicată de *The American Enterprise* și reprodusă de *Sinteza*, nr 5/1993). S-a spus că "dilema apocaliptică" a marxismului deceniului trecut a fost aceea de a fi trebuit "să aleagă între moartea pe calea democrației și moartea cauzată de înapoiere tehnologică" (James O'Toole, "Informația și Puterea", în *AQ: Aspen Institute Quarterly*, reprodus tot în același număr din *Sinteza*). S-a dovedit că tehnologiile telecomunicațiilor, calificate de Aldous Huxley și George Orwell drept "unelte ale tiraniei", au fost, de fapt, "tehnologii ale libertății". Cultura de masă s-a arătat a fi cea mai egalitaristă mișcare din istoria omenirii, iar tehnologia informației s-a dovedit capabilă să distrugă structurile ierarhice de putere. Actuala putere din România nu face decît să amîne un proces inevitabil de delegitimare și de pierdere a autorității. Problema care se pune în acest moment este dacă nu cumva capacitatea de tergiversare și termenul scadenței implicat de aceasta nu vor dura cumva mai mult decît structurile de rezistență - debilitate după decenii de comunism - ale unei națiuni care nu se bucură decît de libertățile ambigue de expresie, căpătate după decembrie 1989, dar nu și de vreo urmă de prosperitate. În această luptă de-a cine rezistă mai mult, puterea sau alegătorii, mass media se află inevitabil împotriva puterii, chiar dacă puterea "aleasă" controlează încă o parte importantă din mass media. □

HOREA MURGU, born in 1949, in Anina. He graduated as physicist engineer in 1974, and as sound engineer in 1979, at the Polytechnical Institute, in Bucharest. He is Assistant Professor at the National Academy of Film, in Bucharest. Member of the Group of Social Dialogue, he is also a member in the Audiovisual National Council.

[illegible]

Instalarea unei cete de danezi prădalnici conduși de Hrollo, în vechiul ținut al Austrasiei, devenit Normandia prin tra-

tatul încheiat de Hrollo cu regele Franței, Carol cel Simplu, la Saint-Clair-sur-Epte (909), a introdus în sistemul feudal francez, multă vreme *centrifug*, un element constructiv normand, care a izbutit în destul de scurtă vreme să transforme sistemul din centrifug în *centripet*, instituind o ierarhie mai rigidă în fruntea căreia se afla ducele (Normandiei), devenit în anul 1066 rege al Angliei. Acest sistem a prilejuit funcționarea unui sistem monarhic feudal, în Anglia mai întâi, apoi în Franța, în Germania și în alte state naționale europene.

Principalele patru instituții generate de feudalism poartă, toate, pecetea *individualismului feudal specific* și sînt orientate, ca sistemul feudal el însuși, *de jos în sus*, de la individ spre alte orizonturi. În speță, aceste patru instituții specific feudale sînt: (a) *adunările de stări*, pe plan politic, adică niște instituții *representative* (conceptul de *representare* în sfera politicului era un lucru cu totul nou, și va deveni un concept esențial al liberalismului) în cadrul cărora reprezentanți aleși ai fiecăruia din cele trei *ordine*¹ în care era împărțită societatea feudală întrețineau un *dialog* cu puterea politică (a regelui sau a altui suzeran); încuviințau sau nu dispozițiile juridice *noi* (de pildă, legi noi sau dări noi, solicitate de putere), și-i supuneau acesteia doleanțele (*gravamina*), fiecărui ordin. În cazul în care puterea monarhică cuteza să încalce legile existente sau drepturile și privilegiile seniorilor feudali, aceștia își rezervaseră dreptul de rezistență la poruncile regale (*ius resistendi*) prin textul formal al anumitor *Constituții* feudale, începînd cu *Magna Charta Libertatum*, impusă în anul 1215 regelui-felon Ioan Fără-Tărâ al Angliei de către baronii săi răsculați, și cu *Bulla Aurea* (*Arany Bula*) impusă în anul 1222 regelui Ungariei Andrei al II-lea Ierosolimitanul de către magnatii săi răsculați.

Aceste adunări de stări au ajuns să fie instituționalizate în secolul XIII-XV și periodicizate sub diferite nume (*Etats-Généraux* în Franța, *Parliament* în Anglia, *Reichstag* în țările germane, *Riksdag* în Danemarca, *Rigsdag*¹² în Suedia, *Cortés* în regatele spaniole, etc. Împotriva acestei concepții politice feudale, eminentemente individualiste și reprezentative, a operat începînd cu secolul al XII-lea Universitatea juridică de la Bologna, care a reactualizat dreptul roman, atît cel civil pretorian, individualist, cît și cel public, imperial și autoritar, de pe vremea *Dominat*-ului, receptat integral și agravat prin orientalizare succesivă în imperiul bizantin. În conflictul dintre dreptul public feudal, bazat pe individualism și pe instituția adunărilor de stări, și dreptul public roman justinianeu, bazat pe autoritarism și refractar ideii de reprezentare în politică, deci refractar instituției adunărilor de stări, conflictul a început în Europa încă din secolul al XIV-lea, Franța mai întâi, apoi regatele iberice și regatul normand al celor Două Sicilii, optînd pentru sistemul politic autoritar. Luteranismul, propovăduind obediența absolută a supușilor față de monarhi (în cadrul unui așa-numit *Obrigkeitstaats*) și acceptînd în 1555 principiul autoritar și anti-liberal *Cujus regio ejus religio*¹³ a impus principiul autorității monarhice absolute în toate țările unde s-a răspîndit¹⁴, inclusiv în Anglia sub forma anglicană¹⁵.

Celelalte trei instituții specific feudale care au generat morala și cultura europeană au fost: (2) *catedralele*, înălțate spre cer tot de *joi în sus*, de o breaslă anonimă de constructori legați între ei să păstreze secretele lor arhitectonice; (3) *universitățile medievale*, constituite printr-o înțelegere tot sînalagmatică între un profesor reputat și un număr de studenți; în sfîrșit, (4) *ordinea cavaleresc*, instituite în primii ani ai secolului al XII-lea în Țara Sfîntă, de către războinicii din Prima Cruciadă, și dînd naștere înaltei morale cavaleresti. De observat că Bizanțul și toate societățile ortodoxe educate în spirit bizantin, nu au cunoscut – și nici nu puteau cunoaște – nici feudalismul, nici cele patru instituții funda-

mentale ale lui: adunările de stări, catedralele gotice, universitățile prin contract, și ordinele cavaleresti cu morala cavalerescă.

Duelul final între spiritul politic feudal, orientat *de jos în sus*, și spiritul politic autoritar orientat *de sus în jos*, a avut loc în Anglia în tot secolul al XVII-lea. Societatea britanică fusese pusă la adăpost la spiritul autoritar al dreptului roman, a cărei propagare în cadrul Universității din Oxford a fost interzisă în anul 1297 de către înțeleptul rege Eduard I. Această interdicție, aplicată și dreptului civil roman, a îngăduit dezvoltarea în Marea-Britanie a unui *common law*, asemănător dreptului pretorian roman și orientat, ca și acesta, *de jos în sus*, de la cazuri concrete spre generalizare. Noua dinastie a Stuartilor scoțieni, suită pe tronul Angliei în anul 1603, a formulat inițial, prin regele James I (James al VI-lea ca rege al Scoției) doctrina politică a *dreptului divin al regilor*, doctrină anglicană care în Europa catolică medievală nu se putea aplica niciodată, papalitatea impunîndu-se constant dreptul de a-i controla pe regii feudali, ca o consecință a consacrării și ungerii lor cu sîntul mir cu prilejul întronării lor. Împotriva acestei pretenții s-a realizat destul de repede o coaliție a unor nobili educați în spirit feudal și parlamentar și a unor intelectuali puritani fanatici. Consecința a fost *marea rebeliune* – cum numesc istoricii britanici războiul civil dintre anii 1642-1648 – decapitarea regelui Carol I Stuart și cumplita dictatură a lui Cromwell și a puritanilor săi. Restaurarea Stuartilor în anul 1660 n-a rezolvat nimic. În urma despotismului regelui James II Stuart (1685-1688) a avut loc ceea ce istoricii britanici numesc *Glorioasa Revoluție* din anul 1688, revoluție pașnică în urma căreia regele James II a fost înlocuit pe tronul Marii-Britanii prin fiica sa, regina Mary Stuart, și prin soțul acesteia, Stăhăouderul Olandei, William al III-lea de Orange-Nassau.

Această glorioasă revoluție a introdus în Marea-Britanie, pe o perioadă de 144 de ani (1688-1832), cel dintîi model de monarhie constituțională și parlamentară fundată pe libertatea absolută de opinie, fie prin viu grai, fie prin scris. Capilaritatea socială a fost deschisă tuturor supușilor regilor Angliei, regi care, pînă în anul 1760, au fost principii alojeni, care, necunoscînd prea bine limba engleză, au acceptat *regimul parlamentar liberal*, regim în care regele domnește, dar nu guvernează, această funcție revenind primului-ministru, desemnat de rege dintre conducătorii partidului politic care obținuse majoritatea în Parlamentul bicameral.

Acest model de regim politic parlamentar liberal – cenzura n-a funcționat în Anglia pînă la Revoluția franceză – a avut darul să-i impresioneze pe intelectuali francezi călători prin Anglia, mai cu seamă pe Montesquieu și pe Voltaire. Amîndoi au popularizat regimul parlamentar și aristocratic, liberal și constituțional, din Anglia. Revoluția americană a copiat unele din instituțiile britanice prin Constituția americană din 1787, dar în sens egalitar, democratic. Revoluția franceză a ezitat inițial între cele două modele constituționale anglo-saxone, pentru a încerca în final un nou model influențat parțial de ambele două modele, dar cu rezultate catastrofale. Teroarea la ordinea zilei și în cele din urmă regimul despotism și sîngeros napoleonic, au fost consecințele inevitabile ale acestei nefericite experiențe politice revoluționare, care nu a avut nici un element liberal, și care a reeditat nocivitatea democrației demagogice ateniene.

Trăgînd toate consecințele sîngerose și sarbedei experiențe a Revoluției franceze și a Imperiului napoleonic, un grup de gînditori politici francezi: Benjamin Constant, Royer-Collard, Destutt de Tracy, Cabanis, pe care Napoleon I îi stigmatizase cîndva cu epitetul injurios de *ideologi*, au formulat, în 1815, această concepție politică eminentemente liberală:

“Statul monarhic apare ca un rău

necesar. Toată strădania gînditorilor și a oamenilor politici trebuie să fie aceea de a face statul să facă tot mai puțin rău; și pentru a face cît mai puțin rău să-l facă să fie cît mai puțin necesar”.

Aceasta implică, evident, substituirea societății, și a indivizilor care o compun, statului, în administrarea unor funcții sociale pe care statul se dovedește incapabil să le realizeze în mod corect. Liberalismul face deci apel la societate și la individualitățile creatoare, după modelul istoric feudal, *în lipsa statului sau chiar împotriva statului*.

Modelul constituțional liberal și parlamentar britanic, parțial receptat în Constituția monarhică franceză din 3 septembrie 1791, a fost receptat inițial prin Constituția poloneză din 3 mai 1791, apoi prin cea suedeză din mai 1809, prin cea norvegiană din 1814 și prin cea belgiană din 1831, de unde s-au inspirat și constituții române din 1866. În secolul trecut, acest model constituțional parlamentar și monarhic s-a răspîndit treptat, de la Vest la Est, în întreaga Europă, inițial sub forma electorală cenzitară (Suedia 1809, Franța 1814, Spania, Portugalia și Belgia 1831, statele germane 1818-1849, Italia 1848, România 1858-1866, Grecia 1831, Bulgaria 1879, Turcia 1876, Rusia 1905). Toate aceste experiențe, monarhice, parlamentare și cenzitare, au fost eminentemente *liberale*, cum a fost și modelul lor inițial, Anglia între 1688-1832, pînă la *Reform Bill* care a redus considerabil impactul aristocratic al regimului cenzitar. Introducerea votului universal în Franța în 1845, în imperiul german în 1871 (nu și în regatul Prusiei), apoi, treptat, în toate țările europene, au asociat liberalismului eminentemente individualist și liberar ideea egalitară a democrației, constituindu-se astfel un regim al democrației liberale sau al liberalismului democratic. În chipul acesta, ideea egalitară – idee care inițial *nu a fost o idee liberală*¹⁶ – a fost asociată, *experimental*, doctrinei și practicii politice liberale.

În ceea ce privește sfera economicului, liberalismul a pus totdeauna accentul pe libertatea de acțiune a individului creator, și s-a opus întotdeauna inițiativelor statului, considerate incompetente și primejdioase, prin venalitatea, corupția și incompetența endemică a birocraților lui. Rămîne să experimentăm, cîtă vreme mai avem libertatea de a o face, consecințele asocierii liberalismului cu democrația, în traumatizata noastră patrie. □

1. Trebuie să menționez că textul integral, în 1400 de pagini al traducerii sintezei operate de istoricul american D.C. Somervell după monumentală lucrare în 12 volume al lui Arnold J. Toynbee, *A Study of History* (1934-1962), a fost predat de subsemnatul mai întîi în 1962 Editurii Științifice – și pierdut – și apoi în copie Editurii Enciclopedice, în anul 1990, fără urmări pînă azi.

2. Karl Marx a ajuns la această formulă în urma lecturii traducerii engleze a unei lucrări mai vechi publicate în limba franceză la Amsterdam în anul 1699, sub titlul de *Voyage de Francis*

Bernier.../ concernant la description de Grand Mogol, de l'Hindoustan, etc. Îndată după lectura traducerii acestei lucrări a unui fost medic francez al Marelui Mogol (Împărat islamic) indian Aureng-Zeb, Karl Marx i-a scris cu groază protectorului său Friedrich Engels, la data de 2 iunie 1853, descriindu-i *modul de producție asiatic*. Analiza acestui mod de producție – care avea darul să compromită tot sistemul evolutiv al societăților omenești, conceput de Marx de la comuna primitivă la comuna primitivă prin intermediul statului comunist – a format obiectul unui articol publicat de Karl Marx în *New York Daily Tribune* cu data de 25 iunie 1853. Întreaga problemă este minuțios analizată în lucrarea istoricului italian B. Maffi intitulată *India Cina Russia* (Milano, El Saggiatore, 1960). Cf. și referințe în *Capitalul*, trad. rom. I, pag. 8-9.

3. Nici Dunărea, nici fluviile rusești, după cum nici Amazonul, Mississippi, Nigerul sau Congo, nu au avut prilejul să îngăduie dezvoltarea pe țărmurile lor ale vreunei civilizații hidraulice. Istoricii și antropologii s-ar cuveni să explice această enigmă...

4. Rolul individului pe plan economic îl descoperiseră de mult anumite popoare înzestrate cu capacitatea mentală a calculului economic, cum au fost în general semiti (fenicienii, cartaginezii, sirienii), armenii și uneori chinezii.

5. În cele dorienne, dimpotrivă, mai ales la Sparta și la Corint, a prevalat spiritul conservator, *misoneist*, contrastînd cu *filoneismul* atenian exacerbant.

6. Admirabil și poetic descrisă de Homer în *Iliada* și în *Odissea*.

7. Spațiu întins unde varegii au întemeiat, pe un substrat demografic în mare măsură slav, vestitele lor cnezate, începînd cu cele de la Novgorod și Kiev, convertite în jurul anului 950 la ortodoxie. De menționat că ultima și cea mai cumplită năvalire barbară suferită de societățile Europei centrale și apusene a fost aceea a ungarilor, în tot decursul secolului al X-lea, mai cu seamă între anii 907 și 955.

8. În primul rînd, sistemul feudal centrifug dezvoltat în Franța, Lorena, Alsacia, Belgia și Olanda de astăzi, ca și în comitatul Barceloniei (Catalonia), feudă franceză smulsă arabilor în 778 de către Carol cel Mare. Apoi feudalismul *centripet* (sau *Bastard Feudalism*, cum îl numesc istoricii englezi), care s-a dezvoltat în ducatul Normandiei între anii 907 și 1066 și apoi în toate ținuturile cucerite de normanzi (regatul celor Două Sicilii începînd cu anul 1042, Anglia începînd cu anul 1066, Principatul Antiohiei cucerit în anul 1100). Regatele iberice au cunoscut foarte puțin feudalismul – de aceea marele gînditor spaniol don José Ortega y Gasset denumesc patria sa *España Invertebrada*, pentru că nu a avut prilejul să cunoască adevărata morala feudală, cavalerescă. Italia centrală și septicentrională foarte puțin, și regatele scandinave. Germania a cunoscut două sisteme feudale, unul, centripet, între anii 962-1250, altul, centrifug, între anii 1250-1914. Regatele Boemiei, Ungariei și Poloniei au cunoscut un fel de feudalism de import, prin intermediul Bisericii catolice și al dinastiilor din Europa apuseană. Bizanțul și toate societățile ortodoxe n-au cunoscut niciodată, și nici nu puteau cunoaște, feudalismul.

9. Acest *accessoriu economic* al sistemului feudal a fost considerat de istoricii democrației și marxisti ca fiind *esența sistemului feudal*, ținuturile spahiilor otomani fiind considerate de ei ca niște adevărate feude! Ei fac o penibilă confuzie între sistemul feudal, aproape unic în timp și spațiu, și *sistemul seniorial*, pe care-l înțelegim aproape pretutindeni de-a lungul istoriei, unde se găsește o țărînimă aservită unor seniori cuceritori (Persia, Maroc, Bizanț, etc.).

10. Lunga supremație a cavaleriei greu înzăoate pe toate cîmpurile de luptă europene se datorește inovației tehnice a *scării de sa*, adusă de avari din Asia.

11. *Ordinul* era o moștenire a sistemului funcțional tripartit al vechilor societăți indoeuropene, după cum a arătat-o marele istoric francez Georges Dumézil, destul de recent decedat. Aceste societăți în vechime erau diferențiate în *caste etanșe*. Societatea medievală, din cauza interdicției căsătoriei preoților și călugărilor, a fost silită să înlocuiască acele caste prin ordine: *ORATOIRES, BELLATOIRES, LABOTATOIRES* (starea a treia, denumită astfel pînă în 1789).

12. Suedia singură distingea *patru ordine*, cel de-al patrulea fiind cel al țărînimii libere și avute.

14. Conform căruia stăpînitorul politic avea dreptul să impună confesiunea sa tuturor supușilor săi. Este ceea ce va face în 1685 Regele-Soare, revocînd edictul de la Nantes și silindu-și supușii protestanți să treacă la catolicism sau să piară.

14. În Suedia, Danemarca și în principatele luterane din Germania.

15. Anglicanismul a supus problemele confesionale autorității monarhice.

16. Se poate spune că *liberalismul și democrația* pot deveni concepte politice cu sferă *încrucișată* (prin *democrația liberală*). Fiecare concept păstrează însă o sferă opusă celuilalt, democrația putîndu-se asocia cu cei mai mari dușmani ai liberalismului individualist, cum este cazul socialismului sau chiar al comunismului, care n-au repudiat niciodată democrația egalitară, dar au persecutat întotdeauna liberalismul individualist prin excelență.

DAN A. LĂZĂRESCU, born in 1918, in Bucharest. He he law at the University of Bucharest, 1941. In 1958, he was sentenced at 20 years in prison, as a political prisoner, and he was released in 1964. Translator (from Shakespeare, T.S. Eliot), he published *The Image of Romanian People be Travelers* (in 1985). He is a member of the International Assembly for the History of the Assemblies of the State in Parliament, and the vice-president of the National Liberal Party.

Cvasi-revoluția și neajunsurile ei

(fragment)

VLADIMIR TISMĂNEANU

Un pluralism problematic

(...) Semnul distinctiv al perioadei de tranziție din România este un amestec de autoritarism, demagogie și un proces pseudo-politic care nu face altceva decât să păstreze birocrăția în poziții de putere economică și instituțională și să reducă opoziția la un statut de marginalitate neputincioasă. Instrumentele principale pentru păstrarea acestei stări de lucruri au fost: aparatul politic grupat în jurul lui Ion Iliescu, la început în cadrul Frontului Salvării Naționale (FSN) și apoi, după ruptura cu grupul lui Petre Roman, în cadrul Frontului Democrat al Salvării Naționale (FDSN); oligarhia economică recrutată mai întâi din rândurile foștilor funcționari care se ocupau cu comerțul exterior, coordonați de Securitate; televiziunea, controlată de guvern, și informația manipulată de aceasta; prezența ubicuă a Serviciului Român de Informații (SRI) și rolul acestuia în încurajarea unor forme extra-legale și anti-constituționale de vigilantism, cum ar fi incursiunile repetate ale minerilor asupra Bucureștiului; și, în sfârșit, apariția unor mișcări și partide fundamentalist-populiste, cărora li s-a trasat rolul de a crea o imagine "centristă" pentru Iliescu. În locul unor partide politice temeinic constituite și funcționând după o disciplină adecvată, spațiul public românesc este încă dominat de o versiune auto-construită de **majoritarism**, favorabil îmburghezirii rapide și decisive a nomenclaturii (formarea unei clase omnipotente financiar, de mafioți ai afacerilor), și convertirea previzibilă a dominației sale politice în supremație economică.⁶

Studiul de față își propune să scoată în evidență cauzele acestui "separatism" (*Sonderweg*) românesc, concentrându-se asupra unor aspecte cum ar fi trăsăturile durabile ale autoritarismului, dezvoltarea problematică a societății civile, statutul de asediat al forțelor democratice și cauzele tensiunilor politice de după Ceaușescu.⁷ Numai legând aceste aspecte într-o construcție analitică cuprinzătoare vom putea înțelege rezultatele alegerilor parlamentare și prezidențiale din septembrie-octombrie 1992, în care Ion Iliescu a fost reconfirmat cu peste 60% ca președinte, iar formația sa politică, FDSN (care număra doar 40.000 de membri), a primit 28% din voturi, constituind astfel fracțiunea cea mai mare din Parlament.

În coaliție cu partidele naționaliste, FDSN reprezintă aproape jumătate din cetățenii votanți din România: cu alte cuvinte, cam jumătate dintre români percep reformele esențiale ca mai periculoase decât continuarea regimului corupt și inefficient al lui Iliescu. Această tendință a fost de altfel confirmată și în noiembrie, când Iliescu a numit ca prim-ministru pe Nicolae Văcăroiu, un economist obscur, pentru a prezida un cabinet dominat de FDSN și nu prea dornic să treacă la reforme radicale. În ceea ce privește opoziția, o campanie improvizată, predominant orientată spre mediul urban și lipsită de personal calificat, nu a reușit să deterneze către ea așteptata alunecare a electoratului. Măcinată de frecături interne, cu interese și vanități personale prevalând asupra telurilor de lungă durată și împiedicând astfel convergența dinamică a eforturilor, Convenția Democratică

This is the second part of the translation of an extensive study about pluralism in Romania, published in East European Politics and Societies. This part analyzes the causes and instruments of a strange blend of authoritarianism, demagoguery, and pseudo-political process that keeps the bureaucracy in positions of economic and institutional power and reduces the opposition to the status of powerless marginality. The end of the Ceausescu regime was ensured by a spontaneous civilian revolution, but the dictator's personal end was carried out by his own praetorian guard.

din România (CDR), o coaliție pestră de partide, mișcări și asociații, dominată de Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat (PNTCD), nu a reușit să demoleze "regulile jocului" în vigoare. Obținând 20% din voturi în alegerile parlamentare, iar candidatul său prezidențial Emil Constantinescu sub 40%, Convenția se află încă și acum într-un proces de autodefinire, atât ca strategie, cât și în privința deschiderii sale către alianțe politice largi. Dar a te complăce în lamentații despre fraude electorale, așa cum au făcut-o mulți intelectuali români, înseamnă să-ți scape aspectul esențial al alegerilor din toamna lui '92: dacă au fost într-adevăr fraude, acestea au fost doar simbolice, în sensul că Iliescu și partidul său reușiseră deja să înceteze dilemele reale, se înfățișaseră ca garanți ai stabilității sociale și putuseră să răspundă mai bine lipsurilor și nemulțumirilor crescânde ale cetățenilor.⁸ Cu alte cuvinte, o majoritate a românilor a preferat continuitatea discontinuității, stagnarea schimbării, conservarea regimului în locul modificării sale, cvasi-revoluția în locul unei revoluții reale. Andrei Cornea, unul dintre cei mai lucizi comentatori politici din România, scria că adevărata *causa mali*, adevărata cauză a înfrângerii parțiale a Convenției stă în accentul exagerat pus pe teme ideologice (mai ales pe anti-comunism) într-o țară în care toate ideologiile și-au pierdut de mult puterea lor galvanică.⁹ Altfel spus, discursul opoziției a fost dominat de motivații restaurative (printre care și restaurarea monarhiei), care au eşuat în mobilizarea unui sprijin majoritar.

Principala cauză a victoriei lui Iliescu a fost de fapt un fenomen care trece cu mult dincolo de granițele României: contrastul dintre sentimentul anti-comunist larg răspândit în populație și existența unor interese subliminale – dar cu atât mai reale – ale majorității grupurilor sociale către "al treilea drum" vag socialist. Cum a spus-o recent sociologul polonez Edmund Mokrzycki:

"Ideea unei «a treia căi» (uneori numită astfel, alteleori nu) s-a născut din mase și nu din elita intelectuală sau politică, dacă admitem că nu-i de-a dreptul naivă... Dar, practic, tocmai de aceea ea este atât de importantă și de puternică. Ea oferă răspunsuri clare întrebărilor puse de oameni. Răspunsurile corespund cunoștințelor, experienței, nevoilor, temerilor și speranțelor lor. Răspunsurile sunt simple și cu toate acestea ideea este bogată: există nenumărate alternative dintre care poți alege, în funcție de împrejurări. Ea devine ideologia maselor – cel puțin a acelei părți a maselor – care se opun activ reformei liberale și privesc scena politică ca un fel de război dintre «popor» și «ei», elitele corupte și străine".¹⁰

Abilitatea lui Iliescu constă tocmai în cultivarea acestor temeri, nevroze și fobii printre muncitorii industriali și țărani, în a-i convinge că tranziția va fi mai puțin dureroasă dacă va fi efectuată gradual de către "adevărații patrioți" ca el, mai lesnicioasă – în contrast cu ceea ce ar dori occidentalii din opoziție, care, după el, nu doresc altceva decât restaurarea foste-

lor moșii și "vânzarea țării" unor corporații multinaționale. Întreaga gamă de stereotipuri populiste a fost utilizată de FDSN și de partidele fundamentaliste pentru a instila în români un fel de panică în ce privește victoria posibilă a Convenției Democratice: anti-intelectualism, anti-occidentalism, anti-capitalism, un naționalism incendiar, toate aceste ingrediente au fost folosite pentru a asigura triumful electoral al lui Iliescu și pentru a conserva structura de putere încă legată de moștenirea autoritară a lui Ceaușescu. (...)

Revoluția din decembrie și căderea lui Ceaușescu

Pentru a-și convinge concetățenii că este patriot, Ceaușescu a apăsă pe pedala temelor marxiste internaționaliste și a trecut la valorificarea simbolurilor și valorilor naționaliste. Mai ales după 1971, mediile oficiale îl pretuiau ca lider predestinat al națiunii române, în același timp fiind instituit un cult al personalității pentru a-i legitima puterea.²¹ Pe măsură ce metodele sale personale și autoritare de conducere deveneau mai evidente, Ceaușescu devenea mai puțin dispus să accepte orice formă de conducere colectivă. În timpul anilor '70, el a dislocat complet facțiunea politică care îl ajutase cu câțiva ani mai înainte să se plaseze ca singur conducător al partidului. În 1974, primul-ministru Ion Gheorghe Maurer, omul care concepușe inițiativa politică românească în politica externă încă din 1960 și care îl ajutase decisiv pe Ceaușescu să-i succedă lui Gheorghiu-Dej, s-a retras.²² Unii reprezentanți ai aparatului de partid, ca Paul Niculescu-Mizil, Ion Ioniță, Ilie Verdet, Ion Iliescu sau Vasile Patilineț, au fost înlocuiți cu membri loiali ai familiei restrinse sau extinse a lui Ceaușescu. Clientelismul și nepotismul au atins culmea în timpul anilor '80, când soția președintelui, Elena, a devenit oficial mîna a doua la comandă. Mai întâi, ea a fost numită prim-adjunct al premierului, membru al Comitetului

Politic Executiv și un fel de eminență cenușie în Comisia centrală de cadre a partidului. Toate numirile semnificative de personal erau decise de ea și de servanții ei cel mai obedienți, Secretarul Comitetului Central, Emil Bobu.²³ Tot în această perioadă, fiul cel mai tânăr al cuplului, Nicu, a devenit membru al Comitetului Politic Executiv și peful organizației de partid din județul Sibiu, în Transilvania. Deși celebru pentru viața sa de *play-boy*, Nicu părea deja destinat să-i succedă tatălui său. Înfricoșăți de Securitatea prezentă peste tot, românii contemplant cu neputință desfășurarea acestui scenariu dinastic. Toate instituțiile țării funcționau în concordantă cu planurile președintelui de a păstra puterea în familie. Așa cum poetul disident Mircea Dinescu a spus într-un interviu acordat ziarului francez *Libération*, în martie 1989, "părea că Dumnezeu a uitat România".

alți disidenți, de exemplu, de cei grupați în așa-numitul Cerc de la Iași. Doi dintre aceștia, Liviu Cangeopol și Dan Petrescu, au înregistrat pe bandă magnetică o lungă serie de dialoguri despre natura puterii în România lui Ceaușescu și au reușit să le trimită dincolo de granițe.²⁴

Pe măsură ce partidul devenea paralizat, pentru Secretarul său general nu mai rămânea altă posibilitate decât să se bazeze pe Securitate. Sub conducerea generalului Iulian Vlad, un polițist profesionist care nu avea convingeri ideologice, această instituție a dus la îndeplinire ordinele draconice ale lui Ceaușescu. În același timp, șefii politiei secrete erau profund conștienți de perspectiva unei explozii populare. Cea mai limpede indicație că proverbiala răbdare a românilor s-a apropiat de sfârșit a apărut la Brașov, cel de-al doilea oraș al țării, în noiembrie 1987, când mii de muncitori au protestat împotriva nivelului de viață din ce în ce mai scăzut, au prădat sediile partidului și au strigat pe străzi sloganuri anti-ceaușiste și anti-comuniste.²⁵ Cum Securitatea a înțeles imediat că revolte de genul celei din Brașov ar putea izbucni oricând spontan în toată țara și ar putea duce la o revoltă națională, ea a întocmit repede planuri împotriva unei asemenea eventualități.

În 1989, Ceaușescu și-a dat seama că dacă nu va intensifica politica sa repressivă, întregul edificiu al ceea ce numea el "societatea socialistă multilateral dezvoltată" se va prăbuși curînd și fără glorie. Reformele politice ale lui Gorbaciov și răsunetul lor în celelalte țări ale blocului marea nervozitatea dictatorului român și a cliicii sale. În diferite ocazii, Ceaușescu și-a exprimat o critică nedisimulată cu privire la perestroika, pe care el o numea o "deviere de dreapta" a comunismului.²⁶ Pe măsură ce o tendință reformistă începea să se contureze în Europa de Est, Ceaușescu a simțit nevoia să caute alianța unor dogmatici ai brejnevismului, ca Erich Honecker, Todor Jivkov și Milos Jakes. Între acești neo-stalinisti duri s-a format o alianță antireformistă, ei înțelegînd că schimbările descătuse de Gorbaciov i-ar înlătura de la putere. Când evenimentele s-au precipitat, Ceaușescu a devenit de-a dreptul îngrijorat în privita propriei sale soarte și a șansei regimului său de a rămîne neatins de reformă.

Încurajați de politica de glasnost a lui Gorbaciov, unii români și-au asumat riscul de a-l critica public pe Ceaușescu. În martie 1989 șase membri vechi ai partidului i-au adresat lui Ceaușescu o scrisoare deschisă în care se denunțau excesele sale, politica sa economică dezastuoasă și deteriorarea generală a imaginii internaționale a țării. Autorii scrisorii nu erau desigur adepți ai unui pluralism de tip occidental, iar doi dintre ei, Gheorghe Apostol și Constantin Părulescu, fuseseră mai înainte secretari generali ai PCR și în această calitate nu dovediseră nici un fel de înclinări eretice. Un alt semnatar a fost Silviu Brucan, un experimentat propagandist de partid, care a mai fost și ambasadorul României în Statele Unite și la Națiunile Unite pe la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. Nici una dintre aceste persoane nu se bucura de sprijin popular, dar ei erau cunoscuți printre birocratii de partid și asta era ceea ce conta. Ceaușescu a reacționat cu furie

la scrisoare și a pus autorii ei sub arest la domiciliu. Refuzul lor de a retracta scrisoarea a pus în evidență limitele puterii lui Ceaușescu.²⁷ Tot în 1989, mai mulți intelectuali de renume au început să critice deschis politica culturală obscurantistă a regimului. În noiembrie, scriitorul disident Dan Petrescu a lansat un apel public împotriva realegerii lui Ceaușescu ca secretar general la cel de al XIV-lea Congres al PCR.

Una peste alta, puterea lui Ceaușescu, de neînvinș la prima vedere, se prăbușea văzând cu ochii. Detestat de populație, izolat pe plan internațional, trăind în propria sa lume de fantezii și de înșelare, acest lider care îmbătrânea nu putea înțelege ce se întâmplă cu comunismul. El îl considera pe Gorbaciov ca un arhi-trădător al idealurilor leniniste și a încercat să mobilizeze formarea unei coaliții neo-staliniste internaționale. În august, el a fost atât de iritat de formarea unui guvern condus de "Solidaritatea" în Polonia încât a propus o intervenție a Pactului de la Varșovia în această țară. Zi de zi, mediile românești scoteau în prim plan pericolele reformismului și ale "dezideologizării". Dar în țările din jur aveau loc evenimente care le țineau cu sufletul la gură, iar românii erau la curent cu ele. În pofida controlului absolut pe care regimul îl exercita asupra mediilor de informare, majoritatea românilor asculta emisiunile de radio occidentale și priveau la televiziunile bulgară, ungară, iugoslavă și chiar sovietică. În subteran circulau casete video cu scene din schimbările revoluționare care aveau loc în Polonia, Ungaria, Germania de Est, Cehoslovacia și Bulgaria. Tinerii români știau deja că nici măcar poliția germană înarmată până-n dinți nu îndrăznește să deschidă foc împotriva unor demonstrații pașnice.²⁸ Dar Ceaușescu era hotărât să nu cedeze: el credea în ideea sa de socialism și se închipuia ca ultimul mohican al unui trib leninist aflat în pericol. Stalinist în răspăr, el se întorsese la prima sa iubire ideologică, adică la teoria socialismului într-o singură țară, și se pregătea să transforme România într-o fortăreață perfect închisă, imună la ideile revizioniste corupătoare care duseseră la distrugerea moștenirii bolșevică. În noiembrie 1989, cel de al XIV-lea Congres al PCR avea loc, iar Ceaușescu a fost reales cu entuziasm, adică strict mecanic, în postul de secretar general al partidului. În cuvântarea sa cea mai importantă, el reiterea clișeele sale favorite – respingerea pluralismului și exaltarea noțiunii de "democrație revoluționar-muncitorească", rolul sacrosant de conducător al partidului comunist (care pentru el reprezenta fără îndoială tocmai puterea sa autocratică), condamnarea relațiilor de piață, care după el nu puteau duce decât la injustiție, la anarhie și la adâncirea luptei de clasă pe plan internațional.

Însoțit cum a fost de ritualuri obișnuite și de aplauze fără sfârșit, congresul nu a fost practic decât un ne-eveniment. El doar a arătat lumii cât de mult Ceaușescu și clica lui pierduseră contactul cu realitatea. Aceștia nu au perceput amploarea crizei sociale care se dezvoltase în România și nici efectul evenimentelor revoluționare care aveau loc în celelalte țări est-europene asupra românilor.²⁹ Regizat ca o demonstrație de forță și ca un gest de sfidare față de Gorbaciov și aliații săi, congresul nu a făcut de fapt decât să scoată în evidență înstrăinarea neurotică a lui Ceaușescu de națiunea română pe care el pretindea că o reprezintă. A devenit limpede că, departe de accepta vreo limitare a puterii sale, liderul era gata să lupte cu încăpăținare ridicolă pentru a-și duce la îndeplinire ceea ce el credea că este misiunea sa în istoria țării. S-a întâmplat că tocmai în ultima lună a vieții sale toate trăsăturile psihologice ale lui Ceaușescu au atins un punct de climax: un sens al predestinației care-l consuma total, o completă indisponibilitate de a asculta alte puncte de vedere, o vanitate enormă care-l orbea la orice semn de revoltă socială, dar – pe de altă parte – și

o perseverență, o înverșunare și o auto-încredere ieșite din comun. El credea cu sfințenie în steaua sa norocoasă și refuza să accepte că cea mai strălucitoare acțiune a sa – denunțarea din august 1968 a invaziei Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia – devenise imposibil de reactivat. Nici o putere străină nu mai era interesată de ocuparea României.³⁰ Lipsit de alibiuri internaționaliste sau demagogic-naționaliste, lui Ceaușescu nu-i mai rămăsese altă carte de jucat decât represiunea violentă împotriva oricărui protest.

De fapt, soarta lui Nicolae Ceaușescu și a regimului său fusese deja scrisă. La 16 decembrie 1989, la Timișoara a avut loc o demonstrație, unde poliția încerca să-l evacueze pe László Tőkés, un pastor protestant, din casa sa parohială. Când demonstrații au refuzat să plece, poliția și armata au deschis focul. A doua zi, mii de oameni au ieșit pe străzi, cu lozinci anti-dictatoriale – după care a urmat un adevărat mael. Posturile de radio occidentale erau informate asupra masacrului din Timișoara și toți românii și-au dat seama că Ceaușescu era gata să se angajeze într-un război total împotriva demonstrațiilor neviolente și neînarmați. În acel moment nu mai exista vreun punct de întoarcere pentru Ceaușescu: acceptarea revendicărilor protestatarilor de la Timișoara doar ar fi scos la iveală cât de fragilă era puterea sa. În loc de asta, el a preferat să facă ceea ce nici un alt lider din blocul sovietic nu ar fi îndrăznit să facă: folosirea forței pentru potolirea revoltei. Chiar și în această a 24-a oră el mai credea că poate exercita un control total asupra populației. S-ar putea ca el să fi fost convins că majoritatea românilor vor urma ordinea sale, așa cum făcuseră întotdeauna în trecut. De această dată însă, cultul personalității lui Ceaușescu a dat gres: liderul n-a perceput profunzimea resentimentului popular și a crezut că numai "huliganii plătiți de servicii secrete externe" se puteau an-

timea a devastat clădirea Comitetului Central, iar Ceaușescu și soția sa au fugit cu un elicopter de pe acoperișul clădirii. Omul care avusese mai multă putere decât oricare alt lider din istoria României, cel care fusese aclamat ca "o Dunăre a gândirii" sau ca "arhitectul destinului național", s-a găsit dintr-o dată trădat de toți, chiar și de cei care numai cu o noapte înainte îl ovacionaseră.

Rămâne încă de clarificat povestea fugii soților Ceaușescu, a arestării, judecării și executării lor în ziua de Crăciun.³¹ În aceasta apar destul de multe elemente confuze pentru a arunca suspiciune în explicațiile oficiale oferite de succesorii lor. Un lucru este evident: după începerea revoltei populare din București, un fel de lovitură de stat a fost pusă la cale împotriva lui Ceaușescu de proprii săi acoliți, cei mai apropiați. Cel mai renumit dintre ei era generalul Atanasie Stănculescu, ministru-adjunct însărcinat cu industria de armamente și omul căruia Ceaușescu îi încredințase protejarea clădirii Comitetului Central și chiar propria sa securitate. Stănculescu a fost ultimul om care a vorbit cu Ceaușescu înaintea fugii cu elicopterul și tot el a condus "judecata", care a avut loc probabil în 25 decembrie. Cu alte cuvinte, sfârșitul regimului Ceaușescu a fost asigurat de o revoluție civică spontană, dar destinul personal al său a fost hotărât de propria sa gardă pretoriană.³²

6. Metamorfoza statului birocratic e caracteristică tranziției post-comuniste din alte țări, de asemenea. Vezi Lev Timofeyev, *Russia's Secret Rulers: How the Government and Criminal Mafia Exercise Their Power* (New York, 1992).

7. Pentru o analiză scurtă, dar convingătoare a cursului evenimentelor din România de după 1989, vezi Richard Wagner, *Sonderweg Rumanien: Bericht aus einem Entwicklungsland* (Berlin, 1991).

8. Pentru "Pretenția de fraudă" și nemulțumirea elitei culturale din România cu rezultatele alegerilor, vezi 22, No. 40, 9-15 octombrie, 1992.

9. Vezi Andrei Comea, "Mizeria ideologicilor", 22, No. 42, 22-28 octombrie, 1992, pag. 4.

10. Vezi Edmund Mokrzycky, "The Vicious Circle of Utopias in Eastern Europe". (Comunicare

gaja în atacuri deschise împotriva guvernului.

Ideea însăși de opoziție legitimă îi era străină. Complet nepregătit să confrunte o astfel de provocare, el a subestimat pericolul și, în 18 decembrie, a plecat într-o vizită de stat în Iran. În 20 decembrie, când s-a întors, a ținut la televiziune o cuvântare foarte agresivă, iar a doua zi a convocat un miting de masă care să ratifice opoziția sa intransigentă la reforme – dar românii au refuzat să-l urmeze. Zecile de mii de oameni adunați în Piața Palatului, vizavi de clădirea Comitetului Central, l-au huiduit în loc să-l aplaude. În sfârșit, ei și-au părăsit teama și au îndrăznit să intrerupă retorica dictatorului. Cu toate că Ceaușescu a încercat să vină (anemic) în întâmpinarea nemulțumirilor multumii, era deja prea târziu. La televiziune s-au văzut stupefacția și confuzia sa, iar spectatorii și-au dat seama că el era pe cale să piardă controlul. În aceeași noapte studenții protestatari au fost vinați și ucși în Piața Universității, dar a doua zi dimineață, în Piața Palatului, a avut loc o manifestație uriașă. Mul-

Petre Roman. Ca membru al Grupului pentru Dialog Social, Petrescu a continuat să-și exprime punctele de vedere în paginile săptămânalului 22, ca și în alte reviste independente, precum *Acum* și *Contrapunct*.

25. Vezi Vladimir Tismăneanu, "Tremors in Romania", *New York Times*, December 30, 1987 și Mark Almond, *Decline Without Fall: Romania under Ceausescu* (London, 1988).

26. Vezi Michael Shafir, "Eastern Europe's Rejectionists", *Radio Free Europe Research*, RAD Background Report/121, July 3, 1989, pp. 1-6.

27. Vezi Vladimir Tismăneanu, "The Rebellion of the Old Guard" și textul integral al "Scrisorii celor șase" ("Letter of the Six") în *East European Reporter* 3:4 (Spring/Summer 1989), pp. 23-25.

28. Interviu personal cu participanți la revoluție, luate de autor în timpul vizitelor sale în România, în februarie, martie și iunie 1990.

29. Vezi raportul prezentat de Nicolae Ceaușescu la Congresul al XIV-lea al PCR, *Schitea*, 21 noiembrie 1989 (traducere în engleză în FBIS-Eastern Europe, November 22, 1989, pp. 59-84). Pentru direcția antireformistă a Congresului, vezi Alan Riding, "Romanian Leader Refuses Change", *New York Times*, November 21, 1989 și "In Romania, Fear Still Outweighs Hope", *ibid.*, November 24, 1989.

30. În mod simptomatic, iluziile conspiratoriale ale lui Ceaușescu privind pactul de la Malta dintre cele două superputeri pentru a scăpa de el, au devenit leit-motivul revizionismului naționalist al istoriei recente a României. În versiunea revistelor staliniste-fasciste, cum ar fi *România Mare* și *Europa*, revoluția din Timișoara a fost consecința unui plan bine pregătit pentru destabilizarea României. Ar fi fascinantă lectura rapoartelor pe care Securitatea le pregătea pentru Ceaușescu în timpul ultimelor săptămâni ale guvernării sale, pentru a măsura gradul de dezinformare deliberată care i se servea pentru a-l face să acționeze în cel mai agresiv mod cu putință. La urma urmei, Securitatea era instituția care avea imaginea de ansamblu a dezastrului total și se poate foarte bine ca liderii săi să fi vrut să accelereze prăbușirea lui Ceaușescu. Oricum, ceea ce ei nu au anticipat a fost capacitatea oamenilor de autoorganizare și sentimentul hotărât anticomunist care și-au făcut apariția în decembrie. Dacă Securitatea a favorizat un scenariu, acesta trebuie să fi fost unul legat de o relaxare graduală, de un stadiu de tranziție în care membrii săi și-ar fi convertit puterea politică în dominație economică. În această interpretare, turbulenta post-revoluționară din România este rezultatul înfruntării dintre planurile *establishment*-ului nomenclatură-securitate și autoconstrucția spontană a societății civile din România. Pentru a preveni (sau cel puțin pentru a amâna) pluralizarea rapidă și ireversibilă a spațiului public, cartea naționalistă a fost jucată fără scrupule și regrete.

31. Vezi Matei Călinescu și Vladimir Tismăneanu, "The 1989 Revolution and Romania's Future", *Fables of Communism* (January-April 1991), pp. 42-59. Teoriile despre diferitele conspirații care, într-un fel sau altul, au grăbit sfârșitul dictaturii lui Ceaușescu, abundă. Oricum, până acum, singurele elemente certe sînt că Securitatea și armata și-au comutat fidelitatea și l-au abandonat pe Ceaușescu în timpul primelor ore din ziua de 22 decembrie 1989; că generalii Stănculescu, Guse și Vlad au acționat precum tradiționalii comandanți ai gărzilor pretoriene, prin aceea că l-au abandonat pe tiranul care pierdea și au jucat un rol crucial în alegerea succesorului său (lovitura de palat); că ar fi existat un plan bine stabilit în a crea panică și a-i îndepărta pe revoluționari de realizarea până la capăt a obiectivelor lor anticomuniste; că Ion Iliescu, Petre Roman și susținătorii lor din FSN au reprezentat acele segmente ale birocratiei guvernamentale care au încercat să păstreze o structură autoritară a puterii și privilegiilor; și că noii lideri s-au opus din plin oricăror dezbateri privind negocierile secrete cu armata și poliția politică, din care a rezultat crearea noilor instituții.

32. Pentru o analiză sobră a evenimentelor din decembrie '89 și a consecințelor lor, vezi Nestor Rates, *Romania: The Entangled Revolution* (Washington, 1991).

Traducere de
Alexandru BUTUCELEA

(Articol apărut sub titlul de "The Quasi-Revolution and Its Discontents: Emerging Political Pluralism in Post-Ceaușescu Romania", în *East European Politics and Societies*, Volume 7, No.2, Spring 1993, p. 309-348)

VLADIMIR TISMĂNEANU, born in Brașov (at that time Orașul Stalin) in 1951. Is Associate Professor of Government and Politics at the University of Maryland (College Park) and Associate Director of the University Center for the Study of Post-Communist Societies. A frequent contributor to major American and European publications, he is the author of many articles and books including, most recently *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992).

Comunismul era mort de la bun început

- interviu cu Agnes Heller și Ferenc Fehér -

Dan Pavel: Ca savanți politici americani, detașați în mare măsură de Europa de Est, de unde proveniați, cum ați perceput evenimentele din 1989 din țările socialiste? Vă așteptați ca ele să se întâmple? Au fost revoluțiile de la 1989 revoluții ideologice? Dacă nu, ce fel de revoluții au fost?

Agnes Heller: Nimeni nu s-a așteptat vreo clipă ca lucrurile să se întâmple în felul în care s-au întâmplat. Evenimentul istoric din 1989 a fost unul cu totul contingent. Desigur, noi eram siguri că - și amândoi am scris despre aceasta - comunismul este defunct și că va dispărea din Europa. Noi am putut prezice sfârșitul comunismului, dar nu era posibil să prevedem timpul exact când evenimentul urma să se producă. Asta deoarece faptul putea fi dedus din teorie, dar data exactă și durata evenimentului nu puteau fi prevăzute, și nici împrejurările în care ele s-au petrecut. Astfel că totul a venit ca o mare surpriză pentru noi. Desigur, în ultimul an și jumătate, de fapt, după 1987, anumite lucruri puteau fi întrevăzute, dar ritmul schimbării, scopul și limitele acesteia nu au fost prevăzute de nimeni.

Nu aș vorbi despre o revoluție ideologică - a fost mai degrabă o revoluție politică, permisă de împrejurări exterioare: chiar faptul că Gorbaciov a fost în fruntea PCUS și URSS, și că a permis ca anumite țări socialiste să se despartă la timpul respectiv, a contat enorm. Au fost revoluții politice - dacă le definim pe acestea ca schimbare de suveranitate. Înainte de 1989, peste tot în Europa de Est exista suveranitatea partidului, iar într-un singur an ea a fost înlocuită de un fel de suveranitate populară. Dar, de facto, nu a fost vorba nici măcar de o suveranitate populară nici chiar după schimbare. De jure, a fost o suveranitate populară, s-au ținut alegeri populare, s-au organizat partide, iar legitimitatea suveranității partidului unic a dispărut. Nu aș descrie ce s-a întâmplat la vremea respectivă în țările est-europene (pentru că în Uniunea Sovietică s-a întâmplat ceva mai târziu) drept revoluții ideologice. De pildă, în ultimii 10-12 ani ai regimului comunist în Ungaria, cred că nici măcar funcționarii de partid nu mai credeau în marxism-leninism sau ceva similar lui. Ideologic vorbind, nu mai era nimic de revoluționat. Cei mai mulți dintre opozanți ocupau deja poziția unui fel de liberalism - se gândeau la un fel de economie de piață, la reforme și erau cu certitudine ostili rămașilor ideologiei marxiste, nu numai ideologiei leniniste. Deci, din punct de vedere ideologic, nu cred că mai era necesară o revoluție.

Pavel: Vă referiți numai la Ungaria?

Heller: În primul rând la Ungaria, dar și la Cehoslovacia, Polonia, adică la țările care au dat tonul revoluției. A fost însă necesară o revoluție politică, iar după revoluția politică încă mai este necesară o radicală transformare în relațiile economice și sociale. Această transformare a început deja, dar nu s-a realizat încă. Este pe cale de a se realiza. Revoluțiile politice nu pot avea loc niciodată într-o perioadă scurtă, iar transformările economice și sociale sînt revoluții în mișcare, în facere.

Pavel: Revoluții permanente?

Heller: Nu aș vorbi despre o revoluție permanentă, pentru că acesta este un termen inventat de Troțky în legătură cu revoluția politică. Aș vorbi despre o

New York a fost întotdeauna primitiv cu persecuții politice, fie că era vorba de fugarii din Germania nazistă, fie de cei din imperiul bolșevic. Precum Hannah Arendt și Heinrich Blücher înaintea lor, Agnes Heller și Ferenc Fehér sînt la New York un cuplu celebru, mai ales pentru cei interesați de științele politice și de Europa de Est. Biografia lor intelectuală este legată de faptul că au fost asociați Școlii filosofice de la Budapesta, grupată în jurul lui György Lukács, unul dintre cei mai importanți gânditori marxști ai secolului XX (împreună cu numeroși alți gânditori, dintre care amintesc numai pe János Kis, Mihály Vajda, György și Maria Markus, György Bence). Comunismul ajunsese însă la acel grad de intoleranță și dogmatism, la care tocmai dezvoltările originare ale marxismului deveneau pericolul ideologic cel mai redutabil. Prin urmare, unii dintre discipolii lui Lukács au fost arestați, alții împiedicați să mai predea și să publice în Ungaria. Agnes Heller și Ferenc Fehér au făcut parte dintre membrii școlii obligați să emigreze. Mai întâi s-au dus în Australia, după care au venit la New York, unde prestigioasa The New School of Social Research le-a fost gazdă generoasă. Din imensa lor bibliografie amintesc numai câteva titluri: Hungary 1956 Revisited: The Message of a Revolution - A Quarter of a Century After (London: George Allen & Unwin, 1983); Dictatorship Over Needs (New York: St. Martin's Press, 1983) - împreună cu György Markus; Eastern Left, Western Left (Cambridge/Atlantic Highlands: Polity Press/Humanities Press, 1987); From Ialta to Glasnost: The Dismantling of Stalin's Empire (New York: Basil Blackwell, 1990 - tradusă recent în românește la Editura de Vest, din Timișoara)

transformare permanentă, despre o serie permanentă de reforme, care în cele din urmă vor rezulta într-o transformare totală a sistemului social-economic al acestor țări.

Ferenc Fehér: Ar trebui să ne gândim și la următorul fapt: de ce nu sîntem noi singurii care nu s-au așteptat la schimbarea din 1989, ci dimpotrivă? Nu veți găsi nici un singur important teoretician, savant politic sau actor politic care să se fi exprimat oficial în legătură cu un apropiat colaps al comunismului. Aș menționa două exemple, unul mai faimos decît celălalt. Kissinger a scris că faptul fundamental al lumii moderne este că lucrurile se pot schimba, dar comunismul va supraviețui și că restul este utopie. Al doilea este cel al conferinței internaționale privind viitorul comunismului organizată de Vladimir Tismăneanu, în 1987, la New York. Eram sute de partici-

panți, dar nici una dintre persoanele prezente nu ar fi spus că este sigur că va vedea acest lucru împlîndu-se pe perioada vieții sale.

Tratamente împotriva utopiei

Pavel: Întrebarea mea este scurtă: de ce?

Fehér: Pentru că gîndirea politică se află prea aproape de puterea inerției și pentru că noi am crezut că ceea ce există ar trebui să existe, că ceea ce există va supraviețui pentru simplul fapt că există. Acest mod de a gîndi poate fi un bun tratament împotriva extravaganțelor utopiei, dar este, de asemenea, un pericol. Uneori închidem ochii în fața lumii, nu vedem ce este în jurul nostru.

Pavel: Să înțeleg că vă referiți la orice fel de regim politic?

Fehér: Da. Chiar Statele Unite ale Americii - o țară într-o situație înfloritoare - va însemna ceva în viitor numai dacă ia foarte în serios provocările (și/sau "frământările" și/sau solicitările, precum și alte conotații ale termenului *challenges* - n. trad.) prezentului și nu se hrănește cu iluziile inevitabile sale longevități și capacități de supraviețuire, și se uită în jur, ca să înțeleagă ce se întîmplă. Chiar recent, președintele Italiei a vorbit precum cineva aflat la capătul unei perioade istorice, spunînd că el însuși a prezidat asupra unei tranziții între vechea și noua Italie, că vechea Italie e cea pe care o știm cu toții, de la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial încoace. Iar dacă America pierde autobuzul, ea va da de necazuri.

Heller: Dar evenimentul sovietic a fost absolut impredictibil - întrucît a fost vorba de structura unei societăți, iar din structura societății respective nu se poate deduce că se va fi schimbat structura însăși. În timp ce pentru Italia a existat un anumit tip de semne prevestitoare ale schimbării. Pentru Uniunea Sovietică nu au existat astfel de semne.

Fehér: Dă-mi voie să nu fiu de acord. Doar am scris împreună despre acest subiect, despre sfîrșitul unui regim care nu este altceva decît o lungă listă de conflicte - *dictatura asupra nevoilor* (*dictatorship over needs*) - care rod pe dinăuntru, care mistuie această societate din interior spre exterior. Predicția noastră era că este o societate moartă - iar dacă va supraviețui, va fi ca un cadavru viu.

Pavel: Acest cadavru viu era ca în filmele horror, și poate că ar mai fi supraviețuit...

Heller: Ar mai fi putut supraviețui. Și cred că nu stătea scris în stele că va dispărea în 1989 - și ar mai fi putut supraviețui pentru încă 20, 30 sau 40 de ani, ba chiar încă o sută de ani.

Fehér: Dar eu nu vorbesc nici despre contingentă, nici despre necesitate. Eu vorbesc despre un anumit tip de realism politic, care avea și o altă funcție: de a fi împotriva excesului de utopie. Realismul politic te învață să ai respect pentru ceea ce există. Numai că el are și un aspect negativ: te învață îngîmfarea și siguranța de sine. Începi să crezi că ceea ce este într-un anumit fel trebuie să fie în acel fel. Și cred că asta este una dintre lecțiile majore ale acestui teribil colaps al unui imperiu de o imensă forță fizică, și care totuși s-a putut prăbuși. Pericolul realismului politic este că nu scrie în stele că ceea ce există trebuie să existe și pe viitor.

Heller: Iar dacă nu s-ar fi întîmplat ca Gorbaciov să fie secretar-general, ar mai fi supraviețuit cu siguranță. Să ne gândim doar la faptul că securitatea, armata, politica, nomenclatura nici nu s-au împotrivit la vremea respectivă, așa cum s-a întîmplat și se întîmplă în China.

Pavel: De fapt, comunismul este o lungă istorie a tratării cu crizele, a găsirii soluțiilor, precum și a inventării unei pseudo-legitimități. A fost vorba despre un colaps structural - totul s-a prăbușit -, dar cred că totul s-a întîmplat în 1989 datorită formidabilei presiuni economice, militare, diplomatice a aliaților, și în primul rînd a Statelor Unite ale Americii sub conducerea lui Reagan.

Fehér: Bineînțeles că presiunea a fost formidabilă. Dar cred că trebuie să luăm altceva în considerare. Presiunea militară era certă, dar americanii nu le-au provo-

cat niciodată rușilor vreun sentiment de teamă. Germanii, da, iar acesta a fost un lucru pe care l-au învățat în două războaie. În al doilea rând, nici nu încap vreo discuție privind superioritatea economică a americanilor, deși propaganda sovietică era eficientă în a-i face pe oameni să creadă că America se confrunta cu probleme imense. Deși toată lumea credea în superioritatea americană, nimeni nu o resimțea ca pe o provocare sau presiune. A devenit o presiune cu o singură condiție: când sovieticii singuri au transformat-o în propria lor soartă. Brejnev a fost un dezastru total pentru Uniunea Sovietică: el a intrat în competiția tehnologică globală. Stalin s-a ferit de așa ceva. El știa că trebuie să creeze economia socialistă, piața socialistă. Stalin a știut care sînt avantajele segregării: "Închide ușile! Nu-i lăsa pe ei să intre! Nu te duce în afară! Îndărătul zidurilor, ești stăpîn! Odată ce ai ieșit sau te-ai deschis către ei, ești pierdut!" Stalin știa că pînă și imaginile sau viziunile, odată pătrunse în țară, sînt "infectioase". Dacă vrei să păstrezi lucrurile la nivelul la care sînt, este suficient să ai ceea ce ai. Dacă vrei însă competiție globală, atunci ești nevoit să ai tot ce are celălalt. Iar apoi te duci pe piață și vei fi învins.

Pavel: Dar n-a fost și asta o presiune?

Fehér: Cred că a fost o presiune auto-creată. Ideea imperialismului sovietic a fost nebunească.

Heller: Dar poate că aveau nevoie de ea pentru auto-legitimare.

Fehér: China nu a avut nevoie de așa ceva. Și uite că acum este la locul ei.

Heller: Nu se știe niciodată.

Alternativele modernității

Pavel: Studiile pe care le-am făcut în ultima vreme m-au îndreptat spre următorul mod de înțelegere a unei confruntări între supraputeri, care a fost Războiul Rece: o supraputere totalitară, care are de asemenea și o capacitate nucleară, și se autoconține, nu poate fi învinsă. Dar, odată ce trece de granițele ei și vrea să devină o supraputere globală, ea poate fi învinsă, pentru că se expune unui alt tip de competiție decît cel militar, o competiție economică și tehnologică. În această competiție, Statele Unite au avut capacitatea de a impune parametri ai confruntării care s-au dovedit rușinoși pentru sovietici.

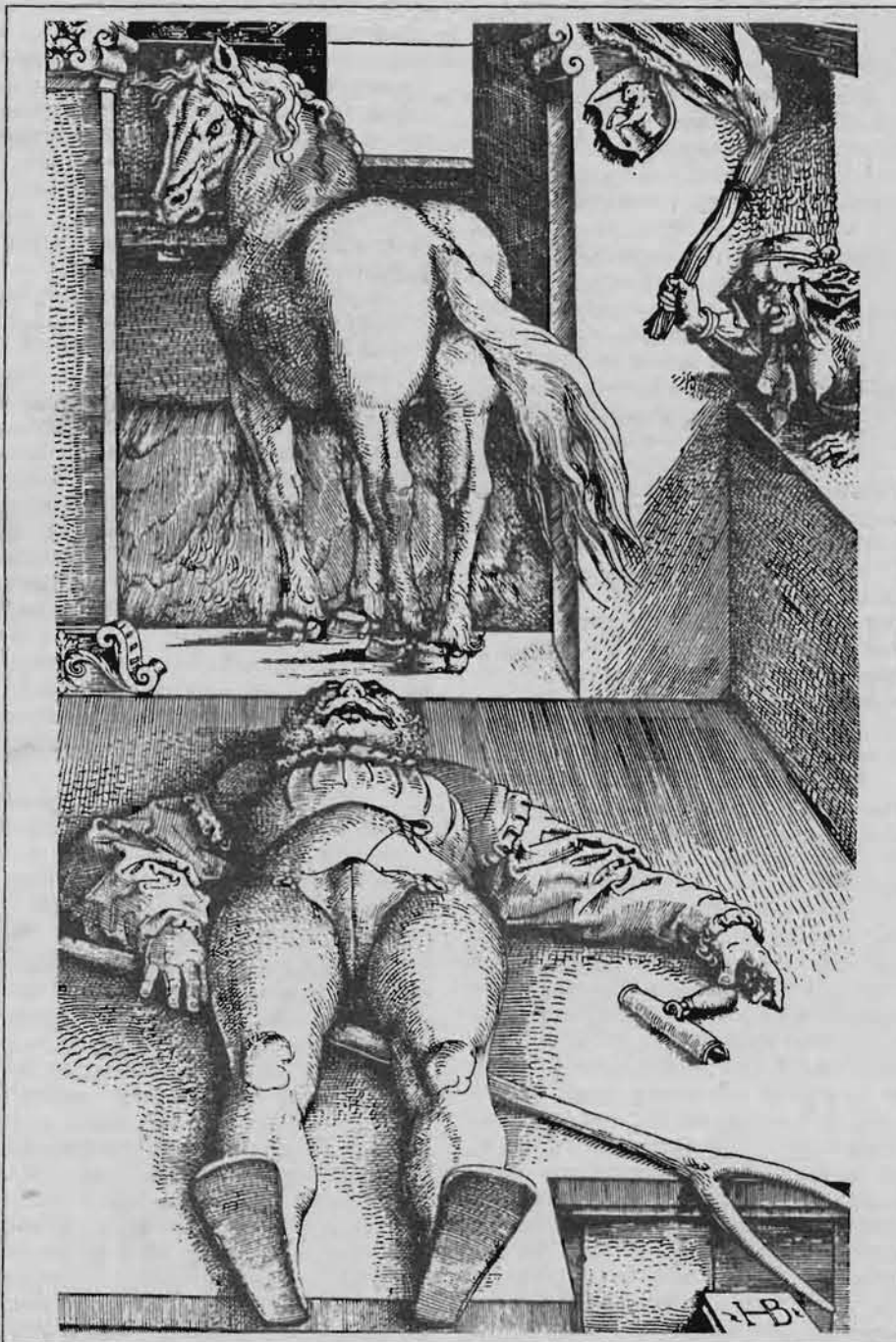
Fehér: Eu cred că a fost vorba de o competiție a populațiilor, de nevoile unei populații care a început să circule. Să nu uităm că vorbim despre înfrîngerea unei țări gigantice, a unui întreg sistem politic într-o vreme cînd lumea nu are curajul să intervină decisiv pentru a îngrînașea Serbiei și a împiedica continuarea genocidului. Așa că, mă întreb, cine ar fi avut curajul marelui război cu Uniunea Sovietică? De ce s-ar fi temut Rusia de America? Din punct de vedere militar, Rusia nu avea nici un fel de motiv să se teamă de America.

Pavel: Am motive să cred că factorul militar a fost și el decisiv: recent, la o conferință organizată la Princeton, cu participarea unor foști (și actuali) policy-makers, militari, political scientists americani și ruși, Alexandr Bessmerktnich, fostul ministru de Externe al Uniunii Sovietice, a mărturisit că factorul decisiv în schimbarea strategiei, cel care a condus spre glasnost și perestroika, a fost acea Strategic Defense Initiative (SDI) a lui Reagan – cunoscută publicului sub porecla "Războiul Stelelor" – care pur și simplu a descurajat cercurile militare sovietice. Era o schimbare revoluționară, care făcea inutilă înarmarea nucleară, la sovieticii – ajunși la capătul eforturilor economice de a întreține înarmarea –, nu mai puteau face față.

Fehér: A avut un efect numai asupra cercurilor militare.

Pavel: Nu numai, pentru că toți erau convinși că nu se mai poate continua confruntarea, Gorbaciov, KGB-ul, Politburo-ul, nomenclatura – chiar Bessmerktnich a fost un membru al nomenclaturii. La urma urmei, regimul sovietic era de natură militară, fiind menținut cu ajutorul unei imense puteri armate. Și mă gîndesc, totuși, că puterea imaginilor, a simbolurilor

ceea ce se întîmpla în Occident. Și aici este vorba despre discuția cu privire la problema realității pieței. Ceea ce Uniunea Sovietică trebuia să facă cu privire la economie, chiar de la bun început, a fost să copieze, să imite instituțiile Occidentului, să le reintroducă – deoarece "piața socialistă" era o piață formală, care niciodată nu a funcționat cu adevărat ca o piață: existau bani, existau fabrici, și de asemenea existau niște instituții care, din punct de vedere formal, corespundeau celor occidentale – și asta pentru simplul

a fost covîrșitoare, ea a condus la schimbarea modului de gîndire al acestor oameni.

Fehér: Bine, dar "Războiul Stelelor" întărește ceea ce am afirmat anterior. El înseamnă că odată ce te-ai deschis, chiar și într-un mod imperialist, mergînd, deci, într-un sens, pe piața liberă militară, asta îți va revela imediat superioritatea tehnologică a inamicului.

Heller: Cred că amîndoi aveți dreptate: tu, pentru că afirmi că Brejnev a inițiat o politică imperialistă, care a condus către dezastru; el, pentru că afirmă că Reagan a combinat cu succes în politica lui factorii de presiune militari, tehnologici, economici și diplomatici. Sovieticii și-au oferit fața pentru a fi palmuită, iar americanii i-au palmuit.

Fehér: Da, dar discutăm probleme diferite, la nivele diferite. În primul rând, este vorba despre eșecul promisiunii originare a comunismului, ca o provocare universală ("as an universal challenge"), față de tot restul lumii, iar faptul acesta s-a consumat cu foarte multă vreme în urmă. În acest sens, comunismul a fost defunct chiar de la începutul său. Iar aici nu este vorba despre o impresie greșită cu privire la comunism, datorată unui impotent travaliu savant, care să-ți spună că acest comunism era exact opusul a

motiv că modernitatea nu are alternative cînd vine vorba de instituții economice. Iar comunismul aparține modernității – faptul are o importanță crucială, întrucît, prin această apartenență, trebuia să accepte instituțiile economice ale modernității, sistemul de piață, sistemul de capital, instituțiile economice. Problematic a fost faptul că regimul comunist a aranjat toate aceste instituții într-un mod diferit, eliminînd dinamica liberă a modernității din instituțiile acesteia. Din această pricină, comunismul a fost de la bun început defunct ca amenințare universală, ca provocare la adresa Occidentului, ceea ce această societate nu a fost niciodată, întrucît nu a oferit nici un fel de instituții ale alternativei. În afară de statul totalitar, nu conținea nici un singur element, nici o soluție alternativă care să o îndreptățească să se constituie într-o soluție alternativă.

Ideea lui Stalin, a unei așa-numite piețe mondiale sociaiste, care nu era decît o auto-segregare – era deja o admitere a înfrîngerii. Or, fiind un suprem realist, Stalin știa asta.

Supremul realist – Stalin

Pavel: Nu am mai auzit această apreciere. Explicați, vă rog, ce în-

telegeți prin sintagma "Stalin era un suprem realist".

Fehér: Stalin era un om ciudat: la un nivel, el era paranoia politică și patologie, condus în ceea ce făcea de teama sa de conspirații interne, în numele căreia el extermina și își crease mai mulți inamici decît era necesar. La celălalt nivel, el era un suprem realist, care nu avea absolut nici o opinie înaltă despre propria lui societate – de fapt, el credea că de îndată ce societatea comunistă va ieși din izolare și se va amesteca cu societatea occidentală, înfrîngerea ei era inevitabilă. Iar singura modalitate de a conține, de a controla societatea dinlăuntrul zidurilor era de a închide ușile, geamurile, de a nu ieși în lume, de a nu-l provoca pe celălalt, de a spăla creierile oamenilor, generație după generație. Închiderea a avut imense consecințe economice, tehnologice, sociale, întrucît se limita drastic inovația tehnologică, privită cu suspiciune din punct de vedere politic, fiind asimilată consumerismului, imitării pieței mondiale. Asta a însemnat, de fapt, auto-înfrîngere.

Heller: Sînt de acord că a fost o auto-înfrîngere încă de la început, din 1921, numai că sistemul a supraviețuit cu această înfrîngere 70 de ani, și ar mai fi supraviețuit încă 100 de ani. Chiar și 70 de ani este enorm pentru oamenii care au trăit o asemenea calamitate – este mai mult decît o viață de om.

Pavel: Există două istorii care nu se suprapun perfect: cea a comunismului și cea a marxismului. Ce este mort în marxism, odată cu comunismul, și ce este încă viu?

Heller: Afirmatia anterioară, cea privind comunismul care era deja defunct în 1921, a fost făcută pornind de la presupunerea unei conexiuni între comunism și marxism. Comunismul a început de la ideologia marxistă: Marx accentua mult faptul că piața trebuie abolită, iar afirmația a fost luată în serios. Noul sistem a fost început cu presupunerea că se poate construi un nou regim economic, care să nu se bazeze pe competiție, pe economia de piață, ci pe o alternativă. Or, în 1921, noul sistem a colapsat, iar odată cu el și ideologia marxistă. Marxism-leninismul a renunțat la multe din principiile originare ale marxismului. Iar Lenin obișnuia să afirme că Marx nu ne-a lăsat nici o frază tocmai în legătură cu noul regim și că din acest motiv nu știm cum să trăim în noua economie.

Un lucru totul diferit de marxism – considerat ca un plan pentru noua economie și societate, și care a decedat în 1921 – este Karl Marx: el rămîne un important critic al societății capitaliste, un notabil critic al culturii moderne, al modernității și pseudo-modernității. De aceea, Karl Marx, filosoful și sociologul, este chiar foarte viu, pentru că poți obține din el informație și iluminare, atît cît se poate obține de la un gînditor al secolului al XIX-lea.

Fehér: Și nu cred că cineva își face prea mult bine lui însuși dacă gîndește asupra modernității exclusiv pe baza lui Karl Marx.

Heller: Trebuie să-l citești pe Marx împreună cu Nietzsche, cu Max Weber, cu alte multe descrieri ale modernității, cu diferite tipuri de remedii ale criticilor și diagnosticilor puse acesteia. Marx oferă un extrem de interesant diagnostic al modernității, ca și mulți alții. Dar nu toate sînt la fel de importante. Însă acest lucru nu are nimic de-a face cu marxismul sau leninismul și cu toate aceste -isme, ele te pun pe un taler, te clasifică, sînt pe cale să afirme că ești o idee globală, un pachet global.

Pavel: De ce vă irită -ismele?

Fehér: Din pricina reducionismului lor. Sigur că poți pune lumea împreună în diferite feluri. De pildă, în legătură cu ceea ce noi numim bio-politică, nu altceva decît o politizare a corpului. Politizarea corpului a dus la mișcările sexiste, cele pentru drepturile homosexualilor, ale

(continuare în pag. 18)

(urmărire din pag. 17)

raselor umane, la politica sănătății, la ecologism. Or, toate acestea conduc către un conflict major în cadrul societății. A gândi în oricare dintre sensurile menționate înseamnă a aparține unui -ism – iar printr-o astfel de opțiune, care îți asigură o viziune holistică a lumii modernității, te îndrepti spre ceva realmente nesănătos. În același timp, bio-politica devine un câmp de luptă al lumii moderne.

Heller: Lumea modernă împinge către viziuni tot mai particularizante, a căror legătură cu globalitatea este tot mai dificil de întreținut. Pe când, oricine ar fi spus "eu sunt marxist" accepta cel puțin 10 sau 15 doctrine extrem de specifice: despre rolul proletariatului, despre conștiința de clasă, despre rolul conducător al partidului etc. Dacă nu recunoștea acele 10-15 unități de credință, nu erai acceptat ca marxist. Astăzi, dacă vrei să fii considerat ecologist, trebuie să accepți doar o singură doctrină? Nu cred. Ca ecologist, ești obligat să afirmi că arta sau religia sunt suprastructură, pe motivul că sunt îndepărtate de natură, să zicem. Nu există opinie sau judecată în astfel de probleme. De fapt, este vorba despre probleme extrem de particulare, specializate. Astăzi nu mai există probleme globale.

America, o societate multiculturalistă

Pavel: Totuși, am impresia că multiculturalismul are tendință globaliste, într-un fel? Va distruge el cultura americană?

Heller: Cred că este o problemă ideologică, are și anumite aspecte de -ism-uri. Nu poate fi însă comparat cu marxismul. Multiculturalismul vorbește despre cultură, despre relații între culturi în locuri particulare, dar are puține de spus despre lume în termeni globali, despre istoria universală sau despre multe alte lucruri care au implodat în globalism. Și totuși, așa cum s-a dezvoltat în America, el se apropie cam tare de un -ism. Sunt anumite pericole în această tendință.

Când vorbim despre multiculturalism, trebuie să ne gândim că America a fost întotdeauna o societate multiculturalistă, în care au existat multe culturi, iar specificitatea Americii s-a stabilit de către diferite culturi. Oricum, aceste culturi au toate drepturi egale de afirmare. America a fost întotdeauna țara libertății: libertatea religiei asigură tuturor – presbiterienilor, musulmanilor, metodiștilor, evreilor, catolicilor, ortodocșilor – dreptul de a exista cu demnitate în orice comunitate. Spre deosebire de multe alte locuri din lume, a existat întotdeauna o comunitate între diferitele grupuri etnice, un fel de negociere între ele. Oricum, era evident că atât timp cât erau implicate principiile modernității – oportunități egale, start egal asigurat –, ele se adresau oricărui membru al diferitelor grupuri etnice și religioase. După cel de-al doilea război mondial a existat tendința, reprezentată de diferite tipuri de mișcări, ale diferitelor grupuri etnice, de la evrei la negri, de pildă, de a ciștiga anumite drepturi care să nu mai fie doar pe hârtie. Acesta a fost aspectul pozitiv al problemei. Totuși, există și un aspect problematic în acest drept de a dobândi oportunități egale și start egal, care aparține modernității: aceste grupuri etnice au început să devină izolate unul de celălalt, au încetat să mai comunice unul cu celălalt și au început să se trateze reciproc cu suspiciune. Oamenii care comunicaseră înainte, de pildă evrei și negri, acum au început să nu mai comunice unii cu ceilalți. A apărut un fel de segregare față de alte grupuri etnice – segregare care conține pericolul ca ei să nu mai comunice unii cu ceilalți.

Pavel: Mi se pare că pericolul multiculturalismului – pe care eu nu știu cum, în capul meu, crescut în condiții propagandistice, îl asemăn cu Festivalul Național "Cântarea Ro-

mâniei" – vine din atacul împotriva culturii și a ierarhiei valorilor.

Heller: Multiculturalismul vrea să remedieze o problemă reală: aceea că nici o singură cultură să nu-și impună normele asupra celorlalte culturi. Acest tip de universalism contrafăcut, despre care s-a crezut că este un universalism vest-european, a fost suprapus tuturor celorlalte culturi posibile, care nu puteau trăi decent decât sub supravegherea, sub stăpânirea acestui așa-zis universalism. În momentul de față, tendința este contrară: orice se autodefineste pe sine cultură este pus pe un nivel egal cu cultura. Problema nu este că, în afară de cultura occidentală, culturile orientale nu ar fi respectabile – cred că, dimpotrivă, filosofia indiană și poezia chineză sunt foarte prețioase. Adevărata problemă este că niveluri diferite sunt nivelate, că Shakespeare și Michael Jackson sunt tratați ca și cum s-ar afla la un nivel egal. Iar odată cu sloganul "Afară cu cultura occidentală!" se ajunge la "Afară cu cultura înaltă!". Și asta stă mătură pentru ceva în adevărata democrație. Democrația este cea mai bună soluție politică în lumea modernă. Dar există contradicții în democrația însăși. Și este timpul ca, acum, când soarta democrației este să devină victorioasă preutindeni în lume, cel puțin ideologic, este timpul să ne uităm la auto-contradicțiile democrației. Iar nivelarea culturii aparține pericolelor democrației. Democrației nu-i place să accepte că există diferență între "înalt" și "jos" în cultură, că există deci cultură înaltă și cultură joasă – dimpotrivă, i-ar place să pună totul pe un nivel egal, iar majoritatea să decidă ce este bun și ce este rău. Și cred că multiculturalismul nu este pur și simplu o afacere etnică.

Există în prezent o tendință în post-modernism de a sublinia rolul diferenței până în punctul în care diferența însăși devine o valoare. Iar problema este cu totul alta decât aceea că diferite tipuri de culturi își pot prezenta diferențele lor și își pot apăra diferențele în fața presiunii universalității. Problema intervine din faptul că nu toate lucrurile au valoare egală între ele – eu am gustul ăsta estetic, tu ai gustul ăla estetic, eu pot să-mi omor fiica dacă îi este necredincioasă soțului ei, tu poți să n-o omori, asta e cultura mea, aia e cultura ta! Societatea nu poate supraviețui în aceste condiții! Trebuie să existe limite la multiculturalism: negocierea, conversația, respectul unei legi comune și a unor standarde mondiale comune. Și mai trebuie să existe și o elită culturală. Cultura nu poate supraviețui fără o elită culturală, nici măcar în Statele Unite ale Americii.

Alăturarea la istoria normală

Pavel: Pentru că ați vorbit mai devreme despre postcomunism, iar acum despre postmodernism, cred că vom scăpa de sub tirania -ismelor dacă vom discuta ambele subiecte în legătură cu Europa de Est, care după al doilea război mondial a fost un spațiu social-politic al experimentelor și inovațiilor. Mă gândesc la Europa Central Răsăriteană, parțial aflată sub influența imperiului austro-ungar, a Kakaniei, locul unde avangardismul artistic și-a început atâtea experimente, dar și locul unde au apărut ideologii inovatoare – fascismul, comunismul, țărănismul etc. Cum percepeți acum Europa Central Răsăriteană, de aici, din New York, după tot ceea ce s-a întâmplat în blocul sovietic pentru anularea acestui spațiu ca diferență?

Fehér: Europa Central Răsăriteană este o problemă pentru ea însăși, pentru că actorii politici de acolo nu au putut să negocieze încă o strategie mediană între cele două extreme, cea a entuziasmului copilăresc, necritic în alăturarea la lume, și cea a respingerii violente a revenirii la ea. Timothy Garton Ash a spus recent

ceva care mi s-a părut ciudat: că istoria noastră, a est-europenilor, este de acum încolo simplă. Că va veți alătura, după 1989, istoriei normale. Asta este pentru mine o condescendență tipică, nu numai iritantă ca sentiment de politețe arogantă, dar și prostească.

În primul rând, nu cred că istoria la care se presupune că ne vom alătura a fost chiar atât de normală. O multitudine de probleme grave au apărut ca urmare a acestei istorii normale. În al doilea rând, nu cred că Europa de Est poate și trebuie să accepte pur și simplu rolul bunăvoinței ce i se acordă, uitând propriile ei tradiții și luând totul de la capăt din nou, ca la o școală nouă. Dar mulți oameni acceptă ideologia lui Timothy Garton Ash și există, în special între liberalii est-europeni, un fel de cult, care nu vorbește decât despre noutățile pe care voi trebuie să le învățați de la Occident. Pe cealaltă parte, există extrema contrară, cea a unei ciudate combinații de comunism și fascism într-o atitudine antioccidentală.

Europa de Est trebuie să găsească un drum de mijloc între aceste extreme, unul care să nu segreghe față de Occident, nici economic și nici cultural în raport cu istoria modernității, dar, în același timp, să-și regăsească adevărata diferență, istoria adevărată – care a fost într-adevăr o istorie a experimentelor și inovațiilor, uneori teribil de periculoase, altele benefice pentru societate. Rămâne de văzut ce veți face, numai să nu luați de la Occident ce este mai rău. Dacă veți merge în Olanda, veți vedea o societate remarcabil de tolerantă, cu orașe frumoase, cu amintiri ale unei culturi altădată mari, dar veți vedea un pustiu cultural, care nu a mai produs nimic original și important de două secole încoace. Asta poate fi cu ușurință soarta Europei de Est.

Pavel: Acum, întrucât tendințele devin mai clare, vi se pare că există anumite diferențe, poate chiar o tipologie a țărilor care ies din comunism? Sau poate că, deocamdată, asemănările sunt mai puternice?

Heller: Cred că este cam prea devreme să vorbim despre o tipologie, despre tendințe specifice. Va trebui să așteptăm cel puțin până la următoarele alegeri ca să vedem în ce direcții o va lua fiecare țară în parte. Acum este momentul construirii fundamentului, când sunt implicați o multitudine de factori foarte contingenti. Sunt multe întrebări la care va trebui să se răspundă. Ce fel de piloni vor rezista în fundațiile construite de fiecare țară în parte. Este important de văzut și care vor fi textele mitologice la care se vor întoarce oamenii mai târziu, în cursul acestor dezvoltări. Diferențele dintre țările est-europene vor depinde de felul de sistem prezidențial instituit, de felul de regim parlamentar, de modul în care constituțiile vor fi redactate până la cel mai mic amănunt. Instituțiile politice sunt cu mult mai importante decât dezvoltarea economică, deoarece, în măsura în care putem prezice ce se va întâmpla în economie, putem afirma că până la urmă va fi o economie de piață, o cantitate mai mică sau mai mare de producție de capital, un proces de privatizare etc. Toate acestea pot fi prezise cu ușurință. Diferența esențială stă în caracterul politic al reformelor, în caracterul politic al instituțiilor – or, oamenii cred tocmai în instituții politice și culturale, imaginația lor se leagă într-un fel sau altul cu aceste instituții, care sunt încă în durerile facerii.

Pavel: Aș vrea să mai vorbim, în încheiere, despre două tendințe politice contradictorii din Europa de azi: față de tendința predominantă, legată de integrare și o Europă unită în jurul Occidentului se manifestă și tendința de dezintegrare a unor țări în jurul unor unități naționale, etnice. Războiul din Iugoslavia, cele din fostele republici sovietice sunt contraexemple dure la tendința integrării. Și mă gândesc adesea la esul lui Sir Isaiah Berlin despre naționalism, în care el

arată că unul dintre eșecurile majore ale marxismului a fost acela de a fi fost o ideologie incapabilă de a înțelege că naționalismul era cea mai puternică forță ideologică a secolelor XIX și XX.

Fehér: Aici chiar nu înțeleg reproșurile liberalismului. Dacă l-ai fi întrebat pe Isaiah Berlin, acum 20 de ani, despre Marea Britanie ca o țară în pericol de a-și pierde unitatea, el ar fi ris. În zilele noastre, în Țara Galilor se manifestă un naționalism care merge până la ideea alungării din țară a proprietarilor englezi de magazine. Ei se comportă de parcă numai comunismul ar fi înțeles greșit naționalismul. Întregul univers al ideologiilor occidentale – inclusiv comunismul, care este o idee occidentală, bineînțeles, a înțeles greșit ceea ce era fundamental în naționalism, pentru că eram cu toții prea iluminați ("enlightened"), în sensul în care iluminismul a crezut că tot ceea ce se leagă de sentimentul apartenenței și identității naționale este puțin lucru. Până la urmă, s-a arătat că marea mândrie a Occidentului, statul-națiune, este un mare semn de întrebare. Așa se întâmplă în Italia, în Spania statul-națiune a fost pus sub semnul îndoielii de decenii încoace, iar Marea Britanie este supusă întrebărilor nu numai de către irlandezi ci și de către galezi și scoțieni. Numai Dumnezeu știe câtă vreme vom mai putea vorbi despre Regatul Unit ca atare, iar nu despre un conglomerat. Germania are și ea dificultățile ei. De fapt, cu siguranță că nu este vorba doar despre unificare, ci de o tendință de fărâmițare în unități tot mai mici, aproape la nivelul a ceea ce se poate numi state etnice, în loc de state naționale.

Heller: Și totuși, eu cred că tendința aceasta către un stat etnic este importantă, întrucât Europa Unită și statele etnice se întăresc reciproc. Înaintea Europei Unite, existau motive pentru existența unor națiuni mari, iar minoritățile erau fericite să trăiască în aceste mari națiuni. Națiunile mari erau o necesitate pentru că erau unități economice în același timp. Dacă va fi o Europă Unită, nu va mai fi nevoie de mari unități economice, iar marile națiuni vor fi în singura mână a unei unitate economice posibilă. Astfel, grupurile etnice vor deveni foarte mult implicate în independența lor. Să luăm, de pildă, Slovenia. Ce este Slovenia? Citi oamenii se află în Slovenia? Ce fel de țară este aceasta?

Fehér: Ce este Bielorusia? A existat vreodată un asemenea lucru precum Bielorusia? Rosa Luxemburg a pus sub semnul întrebării dacă a existat vreodată un lucru precum Ucraina. Despre asta se mai poate încă discuta. Dar Bielorusia nu a existat niciodată. Or, atunci când unele utopii au devenit entități politice s-au creat premisele unei situații imposibile: în Rusia, de pildă, există câteva sute de entități etnice. În acest sens, Rusia nu este diferită de Anglia. Diferența provine din aceea că, economic vorbind, Anglia este într-o situație mult mai bună și, prin urmare, pentru timpul prezent poate să rezolve părți ale acestor diferențe. Problema este că un stat etnic precum Serbia a procedat la epurarea etnică, ceea ce duce la rezultate dezastruoase. Să sperăm că nu toată lumea va proceda în maniera sârbă, dar astfel de idei nu sînt atât de străine bavarezilor, galezilor și altora. Și atunci, tot Europa, ca entitate economică și probabil politică, este alternativa cea mai viabilă, întrucât ea va garanta și apăra drepturile minorităților laolaltă cu drepturile indivizilor.

Heller: Grupuri etnice mici pot locui împreună în casa Marii Europe. Această alternativă nu exclude alte soluții posibile.

New York,
mai 1993

Interviu,
prezentare și traducere
Dan PAVEL.

Apolitismul la români

VARUJAN VOSGANIAN

În fapt, orice teorie economică are o tentativă filosofică și importanța sa poate fi socotită excepțională în clipa în care dezvăluie una din largile categorii explicative ale vremii sale. Iată câteva astfel de categorii și autorii care le-au consacrat: Adam Smith a intuit "mîna invizibilă"; Jean Baptiste Say a pornit de la axioma armonizării piețelor; David Ricardo a explicat renta diferențială; John Stuart Mill a perfecționat teoria avantajului comparativ; Karl Marx a aprofundat studiul mărfii cu cele două dimensiuni: valoarea și valoarea de întreținere; William Stanley Jevons a înțeles valoarea în utilitate (oferimitate la Pareto); Leon Walras și Alfred Marshall au definit echilibrul general; John Maynard Keynes a descris, în cadrul venitului, corelația endogenă dintre consum și economii (investiții).

Inhibind mecanismele economice, socialismul s-a constituit într-o veritabilă anti-ontologie. Hierogamia a fost înlocuită de separație. Misiunea aceasta a revenit puterii politice. Lipsită de reprezentativitate și de legitimitate, puterea politică în socialism a acționat negativ asupra cortexului național, ducînd la extirparea conștiinței politice. Accentuarea, pînă la isterie, a ideologiei politice, rolul antisocial și exacerbarea factorului politic au creat o ostilitate față de activismul politic. Necoagulat, lipsită, așadar, de puterea de a rezista altfel decît prin supraviețuire, societatea românească nu a devenit anti-politică, ci a-politică. Acest apolitism este forma cea mai profundă a crizei politice românești.

Evenimentele zgomotoase din prima jumătate a anului 1990 ne-au împiedicat să realizăm acest adevăr. După încetarea manifestărilor din Piața Universității și odată cu convocarea primei legislaturi și investirea guvernului Roman, ceturile s-au risipit și am putut vedea în limpezimea ulterioară tulburătoarea realitate: apolitismul profund al maselor. Ultima mișcare de amploare a constituit-o mitingul Alianței Civice din 15 noiembrie 1991, apoi, la rîndul ei, a amuțit și strada.

Apolitismul nu înseamnă lipsa opiniei publice. Într-un fel sau altul, chiar și numai pentru auto-protecție, fiecare individ își creează o reacție atitudinală. În schimb, apolitismul înseamnă lipsa motivației politice. Și, în consecință, reținerea față de activismul politic. Efectul cel mai dăunător al apolitismului este capacitatea sa autogeneratoare. Motivație înseamnă, implicit, discernămint. Aceasta explică funcționarea următorului feed-back negativ reciproc sau cerc vicios: prin lipsa preocupării de a discerne, apolitismul contribuie la slaba calitate a actului de reprezentare. Iar prestațiile slabe ale aleșilor poporului și ale celor investiți de această din urmă, cronicizează apolitismul.

Apariția apolitismului a fost o consecință a monopartidismului. O a doua condiție a instaurării și menținerii sale a fost abstractizarea proprietății, prin indivizibilitate și inalienabilitate și, în consecință, prin anihilarea dreptului de proprietate. Monopartidismul, într-o formă ceva mai puțin ostentativă și, deci, mai rafinată, și crizele proprietății se mențin și în prezent. În acest fel, baza obiectivă a apolitismului este asigurată. Iar în acest mecanism, rolul cel mai important îl are, totuși, proprietatea privată, respectiv forma sa privată. Și asta deoarece proprietatea privată naște următoarea consecință: interesul pentru conservarea și dezvoltarea ei. Comportamentul social al proprietății ca ființare-pentru-sine dar și ca ființare-pentru-altul, deci interferențele intereselor pentru conservarea și dezvoltarea

One of the legacies of the communism regime in Romania is the apolitism. Without the power to resist totalitarianism in political ways – it was only a surviving – the Romanian society became apolitical. Apolitism doesn't mean the lack of apolitical opinions, but the lack of political motivation. And without motivation, there is no political activism. One party power and state property induced in the public mind a state of indifference. Uniformity by all means became instrumental for an political attitude in politics. The worst consequence of apolitism is inertia of the masses.

rea proprietății, îi dau acesteia o conotație politică imediată. Matricea pe care se așează canavaua politică este tocmai structura proprietății.

Această corespondență între economic și politic nu trebuie fetșizată. Există, îndeobște, cel puțin trei motive pentru a justifica o anumită abatere a politicului față de predeterminările sale economice:

1. acțiunea unor alte predeterminări ale actului politic, de natură culturală, religioasă, națională etc.;

lor dintre economic și politic se transformă în România în tot atîtea argumente pentru concordanța pînă la identitate a acestora.

Proprietatea de stat este preponderentă. Reprezentanții politici ai proprietății de stat sînt, la rîndul lor, majoritari. Privatizarea a 80% din terenul agricol și trecerea în administrarea fondurilor private a 30% din proprietatea de stat supusă incidentei Legii privatizării nu au pînă în prezent nici un efect politic. Motivul îl

tudinile de densitate ale repartiției și nu la exclusivitatea membrilor colectivității;

– din punct de vedere religios, catolicii, protestanții și greco-catolicii sînt, în majoritate, simpatizanți ai formațiunilor reprezentînd interesele proprietății private;

– criteriul național funcționează astfel: elementul naționalist (în definiția sa negativă) se regăsește, în principal, printre sprijinitorii proprietății de stat sau, eventual, ai unor metode colectiviste de privatizare, tip MEBO. Naționalismul cultural este asociat elitei ce susține proprietatea privată.

Acum, în ceea ce privește pct. 2. Criza instituțională nu înseamnă că sistemul instituțional nu funcționează, ci că el este inadecvat. Uneori chiar funcționalitatea sistemului agravează criza instituțională, consolidînd osatura inadecvării. Nu se poate spune, de pildă, că sistemul instituțional comunist nu funcționa. Și totuși, prin inadecvare, criza instituțională era profundă. România în tranziție cunoaște, la rîndul ei, o criză instituțională. Numai că aceasta nu produce nici un decalaj față de economia reală. Criza instituțională și criza economiei reale sînt sincrone. Fiind în criză, sistemul instituțional se identifică cu cel economic. În mod paradoxal, decalajul dintre economic și politic ar fi apărut abia în situația în care nivelul instituțional nu s-ar fi aflat în stadiu critic.

În acest fel, din păcate, nivelul instituțional reflectă toate carentele economiei reale. Guvernanții noștri nu fac politică, ci se complac. Între mediul politic și cel economic asistăm la o corelare prin sincronizarea crizelor.

Referitor la pct. 3. Structurile economice sînt anacronice. Lipsa ajustării structurale, a reformei microeconomice, a creării mecanismelor de piață, a privatizării au contribuit la menținerea acestei stări de lucruri. Coaliția majoritară pro-guvernamentală sprijină statu-quo-ul. Ea este o coaliție conservatoare. Pare destul de ciudat că după o mișcare revoluționară prioritar anti-instituțională, mișcare ce, măcar în aparență, a fost victorioasă, forțele conservatoare au preluat conducerea, făcînd ca restaurația să o ia înaintea revoluției. Așadar, iarăși în mod paradoxal, acțiunea forțelor conservatoare duce la sincronizarea mediului politic cu cel economic, prin alimentarea crizelor simultane.

Toate aceste paradoxuri se datorează unui paradox structural: încercarea, cel puțin aparentă, de creare a unei economii de piață pe fundalul unei structuri economice socialist-monopoliste. Condițiile economice care derivă din aceasta, inclusiv lipsa structurării societății în clase, consacră apolitismul ca definitiv pentru dimensiunea politică a existenței sociale. Forma tradițională a apolitismului este inerția, cu consecințele pe care alegerile din 27 septembrie 1992 le-au adus, și desconsiderarea activismului politic. Forma cea mai acută o constituie nostalgia ceașistă. □

2. criza instituțională care diminuează coeficientul de corelație dintre evoluția fenomenului politic, pe de o parte, și a celui economic, pe de alta. Este ceea ce se poate numi criza instituțională de sistem;

3. acțiunea forțelor politice conservatoare ce contribuie la cronicizarea crizei instituționale.

Studiul vieții politice românești ne duce la o concluzie aparent paradoxală. Aceste argumente în favoarea diferenței

constituie criza operațională a proprietății. Celelalte predeterminări amintite la pct. 1 se suprapun, în mod neașteptat, peste această structură:

– din punct de vedere cultural, intelectualitatea pro-occidentală și/sau cu înclinații mistice (creștine sau orientale) și/sau motivată profesional aparține segmentului politic ce corespunde proprietății private. Cultura de masă, populismul sînt proprii electoratului și reprezentanților politici ce protejează proprietatea de stat. Ne referim, bineînțeles, la ampli-

VARUJAN VOSGANIAN, born in 1959. Graduate of the Academy of Economic Studies (Department of Commerce), and of the University of Bucharest (Department of Mathematics). V. Vosganian is currently in a Ph. D. programme. He has authored over 200 articles on political economy, politics and various essays.

The end of politics

– from dictatorship to democracy–

(fragment)

GEORGE ROSS

In the aftermath of the totalitarian nightmare based on a monistic vision of the world, we must reconsider our outlook. We must abandon what Popper called *historicism*: the approach to the social sciences which assumes that historical prediction is their principal aim, and which assumes that this aim is attainable by discovering "rhythms", "pattern", "trends" at the "laws" that underlie the evolution of history. We must accept that the Enlightenment project of applying the methods of natural sciences to the study of social phenomena was naive and without justification. We have come to realize that the methods of the natural sciences are fundamentally nominalistic, while the methods of the social sciences are fundamentally essentialist.

We must abandon the belief that all reality and all our modalities of knowledge of it form a rational harmonious whole. We must abandon the notion that there exist universal truths, true for all men, at all times, and that these truths are expressed in universal rules, the defiance of which alone leads to vice, misery and chaos. We must abandon the belief that human nature is the same at all times and places and the tenet that universal human goals, true ends and effective means are – at least in principle – discoverable and that there is ultimate unity and harmony between human ends. We must abandon the conviction that there exist true, immutable, universal, timeless, objective values, valid for all men, everywhere, at all times; that there are rational methods to determine once and for all what these ideal values are, that these values are – at least in principle – realisable, that the best means of this realization can be established and that these values form a coherent system which, when conceived in social terms, constitutes the perfect society. All these represent the outlook adopted by the doctrine of philosophical monism: they lead to Utopianism and to a dangerous and devastating Utopianism for that matter. We must abandon the monistic point of view.

Where does this all leave us?

The dissolution of faith in the very concept of universally valid goals and absolute knowledge makes way for *relativism*. We accept that there can be no history without a point of view: this reflects Nietzsche's concept of "*perspectivism*", which claims that interpretation is always from a point of view and includes a certain "perspective"; hence that there is necessarily a plurality of interpretation.

We accept that there may be many ideals in a society and that they may be incompatible and even mutually exclusive: the monist outlook is replaced by *pluralism*.

In the Western world, and in particular in the United States, the argument against objectivism maintains (according, for example, to Stanley Fish) that the factors which relativize our beliefs to our biases and interests are just as calculated to affect any principles or criteria of truth or justification or rationality to which we might appeal to modify our beliefs. Thus, the argument concludes, any such principles have no more authority than "mere

belief and unexamined practice". The argument against objectivism becomes an attack on intellectual values and that leads to an attack on high culture and the rejection of the canon.

The attack against all intellectual values alarmed many thinkers (for example Alan Bloom, who expressed his consternation in *The Closing of the American Mind*, of Lord Quinton, who voiced his dismay in the 1992 Victor Cook Memorial Lectures with the title *Culture, Education and Values*). They expressed the fear that the assault on rationality, on high culture and on education (which is the transmission of culture from generation to generation) would lead to nihilism, to a loss of the necessary cohesion of society, due to the abandonment of an accepted set of values. The result would be the loss of any sense of purpose and the disintegration, the atomization of the fabric that enable us to function as an organized entity. The only outcome would be a grave political crisis.

The existence of many ideals in a society and their mutual exclusivity, must make us realize that our main objective must be to adjust these incompatible values in order to achieve the best compromise. The distribution of these many, competing values is a matter of balance, of intelligent adjustment, case by case, as each situation demands, with no guarantee that each value will be satisfied to the same degree as the others. We must aim not for the best result possible, but for the best possible result. Instead of searching the greatest ultimate good, we must fight against the greatest and most urgent evils of society. In other words, instead of attempting to maximize happiness, we must try to minimize unhappiness.

Selecting objectives

In the aftermath of the collapse of totalitarian regimes, we must be realistic about selecting our objectives. What should they be, and how should we go about implementing them?

The first objective is, obviously, to create the prosperity so much needed and without which none of the necessary aims will be achieved. The principal reason why the totalitarian regimes that have ruled our part of the world foundered, one by one, over the last three years or so, have been material: the system simply failed to provide not only enough for a comfortable existence, but even to ensure the satisfaction of the bare necessities of life. When, some seven years ago, it became obvious to everyone that such systems were bankrupt (in a financial sense, for morally they were bankrupt since their inception), the first attempts to rescue them were a series of clumsy and failure-bound exercises

meant to increase their efficiency and to deliver the goods. Until only too recently, those in charge maintained that such systems are intrinsically good and that they can be rescued from the dustbin of history merely by economic measures.

We must learn from this lesson offered by the terrible period that we now put behind us: we must all realize that our first priority is to insure, as rapidly as possible, the creation, once again, of an economy that works efficiently, and an economy that can deliver and that, moreover, is firmly implanted in the 21st century. This will not happen overnight. We need to invest, and invest heavily, in order to regenerate our economy. From what we see around us, in the whole world, the only type of economy that, so far at least, has managed to fulfill its promise and expectations has been a *market economy*. For this, we must launch an immediate and wide-ranging programme of privatization. For this, we also need the help of the industrialized nations. This could be obtained as assistance for the rebuilding the infrastructure required, in the form of loans for specific projects and also by inviting individuals and companies to invest here. That does not mean, by any stretch of imagination, that we are going to sell our part of the world to foreigners. Investing freely abroad is part and parcel of the market economy project and has represented one

of the most significant factor that insured the prosperity of economically advanced nations. This arrangement ought to be mutually advantageous and profitable, as any business transaction should be. The investors must see a worthwhile profit; we must see an adequate return, an industrial base established in our countries, necessary jobs created and the much needed training of a workforce at the cutting edge of technology thus provided.

But the problem is not so simple: there are significant differences between particular forms of market

economies in various advanced countries. So it is not simply a matter of merely adoption "the way it is done in the West" as quickly as possible, for in the West it is done in so many different ways, with every country following its own tradition, its own culture and assumptions, with each country adopting the process and methods best suited – or, at least, this is what one would hope – to its particular historical conditions. This is why we must resolutely seek our own path here.

Besides, capitalism, consumerism and even wealth are not ends in themselves: they are only means to an end. This is not only to say that man does not live by bread alone. Even the strongest defenders of the capitalism, even those who, like us,

openly and sincerely acknowledge that such system has produced far greater prosperity than any other approach tried already or likely to be tried in the foreseeable future, would not contend that, by itself, such an economic mechanism is enough. The omnipresent dictatorship of consumption, production, advertising, consumer culture and all the flood of information that it entails, so often analyzed and described, can only with great difficulty be imagined, even by the staunchest defenders and protagonists of capitalism, as the source of humanity's rediscovery of itself. In the end, human beings, although enjoying unprecedented abundance, are victims of an inescapable automatism, they are incapable of suppressing, or even alleviating, their concerns about their own identity, of preventing their own superficialisation and trivialisation, of transcending concerns about their own personal survival in order to become proud and responsible members of the *polis* and thus of making a genuine contribution to the creation of its – and of their own – destiny. Of course, in all countries, to a greater or smaller extent, *unrestrained capitalism* has given way to a new historical period, to our own period of *political intervention*, of *economic interference* by the state. The desideratum that all citizens of a country be able to exercise their own intervention, through the citizens of a country be able to exercise their own intervention, through the mechanism of the state, on this process, combined with the requirement that they are able to be active participants to the creation of their own destiny, by becoming responsible members of the *polis* point towards an additional ingredient badly needed in Eastern Europe, namely *democracy*.

The rule of the law

Besides democracy, a healthy society needs *pluralism*. Pluralism must replace the monist view of homogeneous societies. I mentioned above that, on the level of intellectual debate, pluralism describes the co-existence of a diversity of (possibly incompatible) ideals in any human community. Translated to real situations, this concept is equivalent with the acknowledgement that each society consists of a multitude of collectivities, a vast and complex network of institutions, economic, religious, ethnic, social, intellectual and political, distinguishable from the family, the clan, the locality or the state. "*Pluralism*" implies the regulation of such collectivities towards each other.

The pluralism of the civil society is two-fold. Its pluralism comprises the partially autonomous spheres of economy, religion, culture, intellectual activity, political activity: these spheres, although different from each other and pursuing objectives different from each other, are never wholly autonomous in their relations with each other. The pluralism of the civil society also comprises, within each sphere, a multiplicity of many partially autonomous corporations and institutions; the economic sphere comprises many industries and many business firms; the religious sphere comprises many churches and sects, the intellectual sphere comprises many universities, institutes, independent newspaper period-

icals and broadcasting corporations; the social sphere many nationalities and ethnic groups as well as social groups, the political sphere includes many independent political parties. Here we must also include numerous civic associations and societies reflecting the myriad of activities pursued by the public, professional associations, voluntary philanthropic and charitable trusts and organizations. Thus, civil society accepts the diversity of interests and ideals which will arise in any numerous society: it also requires that the state be limited in the scope of its activities and that it be effective in protecting the pluralism and necessary liberties needed to function properly.

Some thinkers (e.g. John Gray in his collection of studies entitled *Post-Liberalism*) consider that the totalitarian project is constituted by a single objective – that of merging state and society in a new order from which the conflicts of interest, purpose and value which are found in all historic societies have been extirpated. As he puts it, “The totalitarian project is the project of suppressing civil society – that sphere of autonomous institutions, protected by a rule of law, within which individuals and communities possessing divergent values and beliefs may coexist in peace”. He argues that the suppression of civil society is not a consequence or a side-effect of totalitarianism, but its very essence.

The concept of “civil society” is a product of the Enlightenment. Influential thinkers like Michel Foucault, have rejected it, both on empirical and analytical grounds (as presenting Manichaean overtones). Others, like Keith Tester in his *Civil Society*, have adopted a caution approach and expressed some reservations about it. John Gray thinks that Western democracies have weakened in various ways, civil societies. But precisely because this concept represents the essential antithesis of totalitarianism, the first aim, in the countries where the totalitarian order has collapsed, must be to establish civil societies before achieving other desirable attributes of society. Gray warns against prescriptions suggested by “Western liberal academia, (which) has responded to the collapse of Communist totalitarianism by proposing market reforms that stop well short of the necessary precondition of a viable civil society, namely private property in most productive assets”. Such prescriptions lead to no more than market socialism: although its utopian character has been amply demonstrated, it seems to be still in existence in at least some former totalitarian countries.

It is clear that the transition to civil society cannot be negotiated via the medium of democratic institutions on the Western model. But a programme, aiming to create the conditions necessary to establish and consolidate civil societies, must be urgently implemented in the post-Communist states. Indeed, Gray stresses that “the rule of law (is) the most vital precondition of civil society”, which could be established only by focusing on democracy (and the limited government it entails) as the litmus-test of genuine post-totalitarianism.

However, even the pluralism offered by the civil society is not enough in order to achieve what has become to be known as a “well ordered society”, namely a society that is effectively regulated by a public conception of justice (John Rawls in *A Theory of Justice*): it is a society in which its basic structure, in other words its basic social institutions and their arrangement into one scheme actually satisfy, and are on good grounds believed by everyone to satisfy, the same conception of justice. If this is not possible, at least citizens must converge on roughly the same principles of justice from quite different and incompatible moral and philosophical perspectives. In pluralist societies, whose members disagree in their cultural, religious and philosophical outlook, the leading idea (Rawls: *Politi-*

tical Liberalism) must be “overlapping consensus”. For this, agreements must be reached in the continuous social processes: these agreements must be *freely* achieved and must also be reached under *fair* conditions. Principles of justice and rights must be put forward not as a matter of shared morality, but as principles oriented specifically to the organization of public life.

Reconciliation of values

The basic element in any society is the individual, and another important requirement for the future of Eastern Europe – and in particular, of Romania – as it is indeed, vital for the happiness of every society, is the concept of individual liberties. The modern or liberal idea of freedom emerges with the attribution of rights of the mere individual against those in authority over him; by “the mere individual” I mean the individual considered apart from any social role. This requirement, the last, but not least, of the order that I wish to see established in our part of the world is thus liberalism.

The fundamental principle of liberalism can be easily formulated: Each person has an equal right to the most extensive scheme of equal basic liberties compatible with a similar scheme of liberties for all. I am thinking here not only of *negative freedom*, i.e. freedom from something (such as, for example, the tyranny of public opinion or of coercive ideologies), but also, and especially, of *positive freedom*, in other words freedom for something, freedom for autonomy, for the right to choose one's life and satisfactions, for the maximum development of human potentialities. More specifically, “liberalism” entails: that the individual should be so educated and so placed in society that he can form for himself ambitions and ideals depends partly on their pursuit being useful to society, partly on the satisfaction he gets from pursuing them, and partly on their pursuit bringing into play abilities that are admirable; and that the individual should accept willingly rules of conduct that he can defend on rational grounds and can act upon firmly and intelligently. “Liberalism” is another concept generated by Enlightenment: Kant defended toleration as part of a general moral commitment to the universalization of liberty in the kingdom of ends. All versions of liberalism (Locke, Kant, Mill) provide a route to the principle of toleration. Its principles, as outlined here, started by being highly political and even subversive: today, they have almost acquired the status of uncontested moral principles, and although called “liberal”, they are accepted by virtually the entire political spectrum, from conservatives to socialists. Liberalism may be regarded (Gellner in *Spectacles and Predicaments*) as an ideology – a comprehensive system, like all ideologies – albeit as a “good” one, based on premises which are open to discussion and analysis, rather than exempt from it. Liberalism may also be regarded (Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society*) as a philosophy, open to rational criticism, including rejection and refutation. Moreover, the hallmark of liberalism is found in its reconciliation between differ-

ent values, such as individuality, liberty and rationality. As such, it is compatible – as Gellner cogently showed – with the diversity and relativism of the post-ideological world.

A society which displays the attributes that I listed, namely a market economy, democracy, pluralism and liberalism is known as a “liberal-democratic society” or, more succinctly, as a **liberal democracy**. The liberal-democratic society provides for the greatest measure of realisation of human potentiality, and, by instituting a wider freedom of choice than does any non-liberal society, maxi-

mizes individual satisfaction, maximizes men's powers, that is, their potential for using and developing their uniquely human capacities. This claim is based on a view of man's essence not mainly as a consumer or utilities, but rather as a doer, a creator, an enjoyer of his truly human attributes. These attributes include the capacity for rational understanding, for moral judgment and action, for aesthetic creation or contemplation, for the emotional activities or friendship and love, and, sometimes, for religion experience. It is my most ardent hope that we are all aiming towards this goal: united, we will succeed. It is possible to distinguish two strands of liberal-democratic societies (Charles Taylor, *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*): the first represents the strongest possible commitment to individual rights and, as a corollary, to a rigorously neutral state, that is a state without cultural or religious projects or, indeed, any sort of collective goals beyond the personal freedom and the physical security, welfare and safety of its citizens. The second allows for a state committed to the survival and flourishing of a particular nation, culture or religion (or of a limited set of these), so long as the basic rights of citizens who have different commitments or no such commitments at all are protected. In fact, type one is one of the particular options opened by type two. The debate to decide between the two kinds of society is in full swing.

ing towards this goal: united, we will succeed. It is possible to distinguish two strands of liberal-democratic societies (Charles Taylor, *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*): the first represents the strongest possible commitment to individual rights and, as a corollary, to a rigorously neutral state, that is a state without cultural or religious projects or, indeed, any sort of collective goals beyond the personal freedom and the physical security, welfare and safety of its citizens. The second allows for a state committed to the survival and flourishing of a particular nation, culture or religion (or of a limited set of these), so long as the basic rights of citizens who have different commitments or no such commitments at all are protected. In fact, type one is one of the particular options opened by type two. The debate to decide between the two kinds of society is in full swing.

Moral regeneration

The structure of the State is secondary to the spirit of human relations. Beyond upholding its freedoms and its rights, beyond choosing the best form of state that can guarantee them, mankind must defend its soul, freeing it for reflection and feeling. More than anything, we must overcome the profound spiritual destruction left in the wake of dictatorships, we must heal the collective crippled soul of our nation. For too long our existence was like living in the midst of unappeased and unappeasable ghosts, for too long our lives were like a tragedy of Sophocles, a tragedy of being trapped in a polluted society where our past, our character and our free will sent us on a collision course with an impersonal destiny. For freedom and the rule of law to endure, they must be routes in the consciousness of the people. Political stability endures only when it is founded on moral strength. This process should start at the grass-roots level.

We must be acutely aware of the illusory nature of freedoms not based on personal responsibility. We are here on uncharted territory. What we must realize is that what is needed is a broad “existen-

tial revolution”. We must realize that no solution can be sought in some technological sleight of hand, in some other external change or even in profound modifications of our philosophical, social or political outlook. True, all these are areas in which the effects of an existential revolution can and must be felt; but these effects must act on the human existence in the most profound sense. Only in this way, such existential revolution may lead to a moral reconstitution of society, to a renewal of the relationships of human beings. First of all, we must be aware not only of the need to *heal* the effects of the past, but also of the necessity to *prevent* such past ever raising again its ugly head.

This is why, hand in hand with a programme for economic renewal, a moral renewal must take place. The change of mentality is as important as – if not more important than – tackling the tasks facing the economy and building democratic institutions. Above all else, the transition to the post-totalitarian society is, and must be seen to be, an act of moral regeneration.

The last – and most important – feature of the process of transition to the post-totalitarian order is the urgency to educate the young generation and to prepare it for the awesome tasks ahead.

As Solzhenitsyn observed so perspicaciously, in order for men to do a great evil, it is first necessary for them to believe they are doing a great good. The youth of Eastern Europe has suffered the brutalizing effect akin to an ejection from paradise, when they discovered that what their educators told them was the great good was, in fact, the great evil.

The obvious danger is that they would try to suppress their moral susceptibility altogether. People distance themselves from ethical considerations in order to survive and, in their moral exile, they learn to cope alone. This phenomenon is prevalent all over Eastern Europe, but, of course, its extent and intensity varies from country to country, depending on the particular characteristics of the totalitarian regime they had to endure.

With the communist doublethink² debunked, the youth now realize that they have been cheated. They no longer trust any intellectual debate and may now reject any rational discourse. They lost a sense of purpose.

I am not very familiar with the world of popular music. But the danger of moral illiteracy, widespread in the West too, was encapsulated in a song by the famous (or notorious) Pink Floyd:

“We don't need no education
We don't need thought control...”

The real danger is not that of rejection of moral values. The real danger is that the young generation will refuse to set their moral compass altogether, so that they will not even know that they are lost.

In liberal-democratic societies, the emphasis is on choice. But human choice needs to be concerned with meaning as much as with results. In the new climate, the phrase “politics of meaning”, coined by Michael Lerner, acquires a special significance. A new spirit of community is needed, based on involvement and responsibility. □

1. Paper given at the International Conference “The Making of Liberal Societies”, Ilieni, Romania, 25-29 July, 1993.

2. “The power of holding two contradictory beliefs in one's mind simultaneously, and accepting both of them”.

GEORGE ROSS, born in Romania and emigrated in England, the author is a lecturer at King's College London (University of London) and Vice-President of the British-Romanian Association.

The views expressed here are his own.

Vitality and Viability

— A Dual Challenge for Europe —

DANIEL DĂIANU

Post-communist transformation marks the end of this century. Its assumed and stated purpose is to stop the decay of the former command systems and turn them into well functioning market economies and democratic polities - to make them "viable economic entities". This undertaking is a historical challenge facing Europe. But this challenge is accompanied by a growing malaise engulfing the continent. The main European economies have been losing ground steadily in world competition in the last couple of decades, and diminishing vitality seems to define this dynamic. Whereas Eastern Europe and Russia strive for attaining economic viability, their western counterparts are obsessed with regaining vitality. The two areas problems compound each other and complicate tremendously the tasks of policy-makers.

Put it very succinctly, *vitality* connotes essentially relatively high economic growth, with the latter involving intense innovation (or creative imitation) and steady accumulation of highly educated human capital. As for *viability*, it does refer to maintaining a satisfactory income per capita and an income distribution that does not disrupt the social fabric of society. A viable economy is not necessarily a vital one. The British secular decline is relevant in this respect, though one can hardly question the solidity of British society. Nonetheless, there are pundits who fear a spreading out of an accentuated "British disease" throughout the old continent.

In a world of perfect competition, of no significant borders, a concern for macro-behaviors would not be justified. Real world is, however, made up of national entities that develop national goals and evince particular traits and dynamics. Moreover, world reveals imperfect competition and a change of comparative advantages as a result of astonishing catching-up processes and successful institutional design.

There is no shortage of concepts and highly elaborate explanations regarding the economic evolution of national entities in the world space. In an article in *Weltwirtschaftliches Archiv* in the late 70s, Ch. Kindleberger talked about the "Aging economy" trying to identify institutional roots of a slowing down dynamic. Some years later, Mancur Olson saw "institutional sclerosis" as the fundamental cause of societal decline (in "The Rise and Decline of Nations"). He emphasized the existence of "coalitions of vested interests", that capture the public realm and ossify decision-making processes thereby affecting negatively

societal productivity. "Overstretch" is seen by Paul Kennedy as bringing down the fall of Big powers. Otherwise said, nobody is big enough to have a sustainable (permanent) supremacy unless endowed with celestial vitality. Michael Porter utilizes the tools of industrial organization theory in order to elucidate "The Competitiveness of Nations". Along similar lines and comparing the Asian miracles with the Anglo-saxon (western) world, Leste Thunrow talks about "producers vs consumers economies". The former would most likely become the dominating economic force in the world because of their institutional and cultural setup that favors saving (investment) and build-up of highly educated human capital. "The consumers economies", instead, show

relatively low propensity to save and behavioral short-termism. There is even a school of economic theory, *evolutionary economics*, that seek to throw light on the institutional causes of the different dynamics of national economies. From this perspective John Cornwall wrote his *Theory of Economic Breakdown*. All these explanations regard the developed part of the world economy and are, to a significant extent, the intellectual byproduct of a feeling of unease and anxiety in the western world vis-a-vis the dynamism of the Asian economies. One can easily add to this enumeration classical explanations on the congenital malfunctioning and inefficiency of command systems provided by L. Von Mises, Fr. von Hayek and, more recently, by Janos Kornai.

It is noteworthy a wave of pessimism is encroaching upon all Europe. In Eastern Europe the euphoria which followed the collapse of communist regimes is being replaced by uncertainty and increasing frustration as to the pace and results of transition. People realize that post-communist transformation is a much more complex and complicated process than initially thought; that time can not be compressed at will. Defining and enforcing a new structure of property rights, setting up and making institutions work (seen as rules enjoying wide social acceptability, as Douglas North

would say), achieving durable macrostabilization via structural adjustment are prerequisites for attaining economic viability. But these are time-consuming and painful endeavors. What amazes me frequently is the nonchalance of as too the consequences of the magnitude of required restructuring in the former com-

mand economies, granted their misallocation of resources. When one sees western governments tinkering on the fringes and deeply reluctant to undertake relatively minor adjustments, the strain under which the former command economies operate becomes understandable. Unfortunately, Eastern European governments do not have the luxury to drag their feet; they are in a race against time and those who waste time will be heavily penalized. Other dangers are looming at the horizon due to depressed output, very low investment ratios and hardly any real wage increase. An ever more pervasive social fatigue, cumulated with the instability produced by inter-ethnic and military conflicts in several places of the area, can play havoc with transformation and lead

national systems much astray. "Path-dependency" is a very meaningful expression under the circumstances; a sequence of major policy blunders and unfavorable external shocks (think about the crumbling of eastern markets and rising protectionism in the West) can put a system on a misdirected and hard to correct trajectory. Besides, there is the "Russia factor" a variable whose size defies easy predictions.

Current western Europessimism is not new. This syndrome is recurrent in European history; it suffices to remember the hostility to the international offensive of American corporations in the 60s (J.J. Servan Schreiber with his bestseller *The American Challenge*). The Maastricht Treaty and the European Monetary System (EMS) were a response to the syndrome of Eurosclerosis felt so deeply in the late 70s and the early 80s. Both were meant to help Europe cope with the globalization of the world economy and the dynamism of the Pacific Rim. The fight between organicists and constructivists (Hayek's meaning) was won by Brussels technocracy who argued in favor of a big institutional push - the achievement of the European Union. But this vision proved to be extremely myopic in not being able to accommodate, both theoretically and operationally, two shocks: the collapse of communism in Europe and the reunification of Germany. The de facto "explosion" of the

EMS was a logical denouement for the stress produced within the EEC member countries. Rising economic nationalism and lack of policy coordination, sizeable budget deficits, large and increasing unemployment (from an average of 3% in the seventies to more than 10% currently), uncompetitive industrial segments, burdensome welfare nets, restive trade-

nions are symptoms of what appears to be a lasting disease (not a cyclical phenomenon). Weak governments and the disenchantment of many electorates with their political establishments (a growing "cognitive dissonance" in political life that can be discerned in the USA and Japan as well!) point the finger at a serious malaise in western societies. Additionally, westerners are obsessed with what they perceive as a highly unstable and "contaminating" Eastern zone. Their quest for regaining vitality does not have a clear and easy solution - like the quest of Eastern Europeans for economic viability.

Europe is at a critical juncture in her history. The economic gravity of the world seems to be shifting inexorably towards the Pacific region. At the same time, the quest for

new vitality of Western Europe becomes inextricably intertwined with the quest for viability of the emerging democracies. Though many statesmen have realized this linkage, the discrepancy between rhetoric and real action is striking. This connection can inject new dynamism and do away with European lethargy should it be seen as a window of opportunity and proper strategies and actions were devised. But it can also drag the old continent further down if current trends of non-communication and lack of cooperation, protectionism, shunning and beggar your neighbor policies, etc. continue.

Western Europeans and Eastern Europeans need a "Grand Alliance" (to paraphrase Graham Allison's "Grand Bargain" syntagma). In a broader sense, the western world (the USA, Canada, Western Europe, etc.) needs to embrace structurally Eastern Europe, Russia, Ukraine and other former Soviet republics in order to avoid what Samuel Huntington suggestively called a possible "Clash of Civilizations" (see his recent article in *Foreign Affairs*).

Europe needs vision, wise and bold leadership and genuine cooperation. In our so tightly interdependent continent strategies of "sauve qui peut" are dangerous. In a broader perspective the western world needs to help preserve an open world economy and provide the impetus for creating a stable post-cold war world order. □

DANIEL DĂIANU is President of Romanian Economic Society and Chief Economic Advisor, National Bank of Romania. In 1990-1991 he was a fellow-researcher at Harvard University; he is the founder and president of Romanian Institute of Free Enterprise (IRLI).

(urmare din pag. 23)

În fine, chiar dacă articolul 51 ar fi, în extremis, interpretat în acest sens, acțiunile de autoapărare colectivă delegate, care implică folosirea forței, ar avea încă nevoie de o justificare în termenii unei necesități copleșitoare, inclusiv absența altor mijloace și a timpului pentru deliberare.⁷

Dacă acceptăm ca fiind discutabilă existența altor mijloace și a timpului de deliberare la 29 noiembrie 1990, când a fost adoptată rezoluția 678 și, cu atât mai mult, la 16 ianuarie 1991, când s-a trecut efectiv la acțiune, nu este prea limpede că s-ar putea invoca susținerea intenției Consiliului de Securitate acest articol 51, ca autorizare pentru delegarea unor puteri în declanșarea războiului împotriva Irakului.

Recomandare sau autorizare? (Articolul 39)

În același context se cuvine a fi examinat articolul 39, care permite Consiliului de Securitate să facă "recomandări" în vederea menținerii sau restaurării păcii și securității internaționale după ce a constatat existența unei amenințări la adresa păcii, o încălcare a păcii sau un act de agresiune. Este adevărat că în paragrafele preambulare ale rezoluțiilor în discuție nu a fost invocat articolul 39, dar acesta a fost temeiul răspunsului Consiliului la atacul Coreei de Nord asupra Coreei de Sud în iunie 1950. Atunci, Consiliul a "recomandat" ca statele să disponibilizeze forțe militare și altă asistență sub comanda unificată a Statelor Unite.⁸

În fapt, e greu de presupus că recomandările pe care autorii Cartei le-au avut în minte când au adoptat articolul 39 aveau acest caracter. Recomandările, în spiritul articolului 39, se refereau la prevederile capitolului VI, care cer rezolvarea pașnică a disputelor internaționale, fiind înțelese fie cu aplicabilitate separată, fie în tandem cu deciziile economice și/sau militare luate în conformitate cu articolele 41 și 42.

În orice caz, la cererea SUA de a se asigura comanda americană exclusivă și controlul asupra operațiunilor din Golf⁹, Consiliul a respins propunerea de a se activa Comitetul de Stat Major prevăzut de articolele 45, 47 ale Cartei pentru a unifica conducerea strategică a acțiunilor militare ale Consiliului de Securitate. În cazul Coreei, Consiliul de Securitate a mimat cel puțin arborarea steagului ONU pentru comanda unică.

În plus, excepția coreeană nu este un precedent convingător dacă avem în vedere că desfășurarea forțelor aeriene și navale americane se făcuse înainte de adoptarea de către Consiliul de Securitate a sancțiunilor militare. Atitudinea guvernelor dependente de SITA și strategia a-

o majoritate în Consiliu motivată mai mult de interesele politice și strategice speciale ale principalilor autori ai rezoluției 678 (SUA și Marea Britanie) decât de un instrument juridic internațional creat în principal "să stabilească condițiile în care pot fi menținute justiția și respectul obligațiilor decurgând din tratate și alte surse de drept internațional".¹⁰

Presiunea diplomatică a marilor puteri

La două zile după adoptarea rezoluției 678, Guvernul Irakului denunța rezoluția, acuzând Statele Unite că au reușit să transforme Consiliul de Securitate într-un "instrument al hegemoniei americane" și un "teatru al afacerilor murdare".¹¹

Având în vedere sursa acestor afirmații, s-ar putea ca, pe bună dreptate, ele să nu fie luate în serios, deși este certă influența SUA, pe calea discuțiilor bilaterale cu membrii Consiliului de Securitate, în favoarea rezoluției în termenii propuși.

Tactici similare au fost adoptate și în cazul rezoluției 84 (1950) a Consiliului de Securitate, care a recomandat acțiunea militară unică împotriva Coreei de Nord. Totuși, dacă proiectiile americane cu privire la "noua ordine mondială" implică un respect sincer pentru toate scopurile și principiile ONU, astfel de tactici ar trebui examinate cu mai multă grijă.

Din relatări ale mass media a rezultat că, pentru a obține voturile delegațiilor latino-americane și africane (Columbia, Cote d'Ivoire, Etiopia, Zair), SUA ar fi promis ajutor financiar pe termen lung. Pentru a obține sprijinul sovietic, conform aceluiași surse, SUA ar fi convenit să susțină neparticiparea Estoniei, Letoniei și Lituaniei la Reuniunea CSCE la nivel înalt de la Paris, din noiembrie 1990. În plus, ar fi acționat în favoarea convingerii Kuweitului și Arabiei Saudite în a pune la dispoziția Uniunii Sovietice devizele necesare rambursării unor plăți restante în contul datoriei față de creditorii comerciali externi.

Ar fi fost pusă în discuție, nu mai puțin, și asigurarea unei abțineri a Chinei în locul unui previzibil veto și consimțământul SUA pentru ridicarea sancțiunilor comerciale, în contextul Tian An Men, în completare la sprijinirea acordării unui împrumut de 114 milioane de către Banca Mondială, precum și alte "concesii" în planul relațiilor bilaterale. Situația politică în care se afla România la jumătatea anului 1990 a "simplificat" marja de opțiune a acestora în cadrul Consiliului.

Acest proces de negociere este, desigur, firesc demersurilor diplomatice, dar implică și diluarea scopurilor și principiilor pe care le promovează Națiunile Unite, mai ales în contextul invocării unei ordini mondiale publice a demnității u-

Caracterul nerestrictiv al rezoluției 678

Pentru a aprecia într-o măsură mai reală ponderea influenței unui singur stat în criza din Golf asupra procesului decizional la ONU – legal din punct de vedere tehnic – și a reducerii rolului efectiv al organizației în menținerea păcii internaționale, trebuie subliniat caracterul nerestrictiv al autorizării date statelor membre ONU prin rezoluția 678. Autorizând folosirea "tuturor mijloacelor necesare pentru sprijinirea și aplicarea rezoluției 660 (1990) și tuturor rezoluțiilor relevante ulterioare"¹², rezoluția părea că limitează folosirea forței și altor mijloace necesare numai la scopul eliberării Kuweitului. Totuși, autorizarea suplimentară de a "restaura pacea și securitatea internațională în regiune", combinată cu limbajul ambiguu al rezoluțiilor, a lăsat suficient loc pentru manevre interpretative și operative.

În afară de faptul că a lăsat nedeclarată sursa precisă a autorității, rezoluția a omis să restrângă categoriile de mijloace de război sau să ofere un "ghid" din partea Consiliului de Securitate, Comitetului de Stat Major sau altor instituții ONU, cerând "informarea periodică a Consiliului". Mai mult, nu s-a stabilit o limită de timp, în care să fie folosite "toate mijloacele necesare".

Cu alte cuvinte, prin rezoluția 678, Consiliul de securitate a oferit membrilor ONU un cec în alb după 15 ianuarie 1991 inclusiv pentru purtarea unui război în termenii și cu mijloacele pe care aceștia le-ar fi dorit. Aceasta se întâmpla în timp ce ONU a fost creată, în primul rând, așa cum se prevede în preambulul Cartei, "să cruțe generațiile viitoare de flagelul războiului", instrumentul militar fiind ultima opțiune posibilă.

De aceea, unii comentatori au apreciat că momentul a marcat dispariția virtuală a ONU din actul diplomatic al momentului, iar Secretarului General i s-a rezervat rolul de "poștaş".¹⁴

După începerea ostilităților, conferințele de presă și informările adresate publicului nu făceau nici măcar aluzii la o pretinsă prezentă sau implicare a ONU, lucru care s-a produs însă mai târziu, mai ales când s-a vorbit de devastarea "cvasi-apocaliptică" a infrastructurii civile a Irakului.¹⁵

Desigur, este puțin probabil ca fondatorii ONU și autorii Cartei să fi avut această intenție. Din perspectiva autonomiei valorilor Națiunilor Unite precum și a unui progres autentic către responsabilitate multilaterală în domeniul păcii mondiale și securității internaționale, legitimitatea războiului apare din nou imperfectă, mai ales că *promisiunea unei securități colective a ONU trebuie să aibă o existență de sine stătătoare*

țările teroriste împotriva entităților occidentale și, în special, americane. Nu sînt de neglijat nici alte elemente colaterale: "distrugerea celei mai industrializate și avansate națiuni arabe din punct de vedere științific"¹⁷, crearea unei populații foarte mari de refugiați, superioare după unele aprecieri, celor generate de al doilea război mondial, ca și implicațiile politice și pierderea "dividendelor păcii" de către mulți protagoniști. SUA nu au luat în considerare o combinație a sancțiunilor și a altor opțiuni politice interdependente care ar fi putut forța Irakul să se retragă complet și necondiționat din Kuweit. Imperativele articolului 33 al Cartei, care cere reglementarea disputelor interstatuale în primul rînd prin "negociere, anchetă, mediere, conciliere, arbitraj, pe cale judiciară, recurgere la organizații sau acorduri regionale sau alte mijloace pașnice" nu au fost urmate.

Altfel spus, deși limbajul "toate mijloacele necesare" al rezoluției 678 a fost o autorizare a folosirii în ultimă instanță a forței, aceasta fiind și percepția unor membri ai Consiliului de Securitate în momentul adoptării ei, este cert că decizia americană de a declara războiul nu s-a luat după epuizarea tuturor strategiilor non-violente de determinare a agresorului să revină asupra acțiunii sale.

Nu este mai puțin adevărat că, de partea irakiană, conducerea a manifestat o lipsă de imaginație vizibilă și o mare obstinație în susținerea poziției sale, bagatelizînd scopurile și competența Consiliului de Securitate și, mai ales, subestimînd hotărîrea de a acționa a coaliției conduse de SUA. În același timp, strategia coaliției a fost de a desconsidera unele gesturi conciliatorii ale Irakului și de a-l umili pe liderul său. O diplomatie preventivă nu a fost urmărită. Astfel, fără nici o posibilitate de compromis, războiul s-a impus ca inevitabil. Situația confrunțională existentă a reflectat mai mult dorința de a începe războiul decât de a-l evita, de a distruge Irakul decât de a-i determina retragerea pur și simplu.

În consecință, atunci când se evaluează adevărata și profunda legitimitate care a dus la adoptarea și aplicarea rezoluției 678, se poate pune în discuție de ce a fost admisă decizia SUA de a începe războiul la 16 ianuarie 1991 de către o organizație atașată ideii că oricînd soluțiile nemilitare sînt preferabile costurilor enorme ale războiului. La acestea se adaugă diminuarea rolului ONU prin refuzul SUA de a activa Comitetul de Stat Major prevăzut de Cartă.

De altfel, este semnificativă o declarație a Secretarului General al ONU, Javier Perez de Cuellar, care spunea în februarie 1991:

"Deoarece nu sînt un expert militar, nu pot evalua cît de necesare sînt sancțiunile militare ce au loc acum... Mă gândesc în fața unei organizații care

na internațională și în domeniul dreptului internațional.¹⁹

De aceea, ne însușim o altă concluzie a Secretarului General, așa cum a fost ea exprimată în Raportul asupra activității organizației în 1991²⁰: experiența Golfului ar trebui să servească ca reflecție asupra proportionalității mijloacelor militare folosite și respectării dreptului umanitar, ca și asupra efectului acestor măsuri asupra statelor terțe și a populației statelor vizate, mai ales când acestea sînt lipsite de mijloace politice de acțiune.

Am îndrăzni să spunem că un ecou al experienței din Golf reverberază în prudența mult mai mare cu care Consiliul de Securitate și chiar Statele Unite au privit intervenția militară, ce părea inevitabilă la un moment dat, în conflictul iugoslav.

Notă: Comentariile din acest articol au un caracter tehnic și sînt de natură pur personală (exceptînd, desigur, trimiterile bibliografice) și nu reprezintă pozițiile sau opiniile instituției la care salariat este autorul.

1. Thomas Franck, *The Power of Legitimacy Among Nations*, 1990.

2. Rezoluția 678 din 29 noiembrie 1990 a fost adoptată cu 12 voturi pentru (între care și România), două împotriva (Cuba și Yemen) și o abținere (China).

3. Art. 24, Carta ONU.

4. Consiliul de Securitate este propria sa instanță de recurs atunci cînd ajunge la definirea extensiei competenței sale legale. Totuși, cînd se ajunge la principiile fundamentale ale Cartei care delimitează modul în care această competență poate fi exercitată, Carta cere ca orice amendare a sa să nu se facă altfel decît de către o "Conferință Generală a membrilor ONU" (Carta ONU, cap. XVIII, art. 109).

5. Dincolo de aspectele juridice s-ar putea pune însă, în orice moment, întrebarea dacă sancțiunile economice s-au dovedit vreodată într-adevăr eficiente în raport cu atingerea obiectivelor dorite prin impunerea lor.

6. Georges Fischer, în *La Charte des Nations Unies*, editată de Jean-Pierre Cot și Alain Pellet, 2e Edition, Economica, Paris.

7. În general, în teoria dreptului internațional, autoapărarea se justifică numai cînd necesitatea recurgerii la acțiune este "imediată, copleșitoare, nu lasă timp pentru deliberare și alegerea mijloacelor".

8. Rezoluția 84 (1950) a Consiliului de Securitate.

9. Este cunoscută o incompatibilitate constituțională internă în planul posibilității plasării unor trupe SUA sub comandă străină.

10. Preambulul Cartei ONU.

11. Citat în *The Times* (Londra), 1 decembrie 1990. Cîțiri similare au fost exprimate de reprezentantul permanent al Irakului la ONU cu ocazia adoptării rezoluției. (Document S/PV 2963).

12. La 24 noiembrie 1990, în ciuda prezenței Siriei pe lista Departamentului de Stat al SUA cuprinzînd țările "care promovează terorismul internațional", președintele Bush s-a întîlnit cu președintele Assad, primul contact de acest fel al unui președinte american după 11 ani. Ulterior, ca urmare a cooperării Siriei în campania împotriva Irakului, Comunitățile europene au deblocat 200 milioane dolari din veniturile Siriei înghețate în 1986.

13. Paragraful 2 operativ al rezoluției 678 (1990).

14. O referire s-a făcut în tenneni de "messenger boy", Doyle, "Crisis in the Gulf: UN Has No Role in Running the War", *Independent*, 11 februarie 1991.

15. Caracterizarea este prezentă în raportul Secretarului General adjunct Marti Ahtisaari, ca urmare a misiunii întreprinse în Irak între 10-17 martie 1991.

16. Presupunția trebuie amendată, totuși, prin prima apreciere a situației actuale a Irakului, supus încă embargoului, dar care nu exclude aprioric valabilitatea sa.

17. Oscar Schachter, "United Nations Law in the Gulf Conflict", citat în *American Journal of International Law*, vol. 85.

18. United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), Research paper, no. 12.

19. O apreciere plastică este conținută într-o butadă care circulă în medii ONU "Consiliul era vegetarian, a devenit carnivor și riscă să devină, în curînd, antropofag".

20. Doc. A/46/1, 6 septembrie 1991.

PETRU DUMITRIU (born 1955, Nartest, Galați) is deputy Director, Ministry of Foreign Affairs, Romania, Division for the United Nations and other international organizations. He wrote articles and papers on economical and human rights issues.

Maastricht și integrarea europeană

BOGDAN VOINESCU

Intrarea în vigoare a Tratatului de la Maastricht la 1 noiembrie 1993 reprezintă începutul unei noi faze a construcției europene. Metamorfoza Comunității economice europene în Uniunea europeană este o simplă etapă, consecință a lungului și dificilului proces de integrarea europeană sau este, prin criza monetară și politică cu care se confruntă Europa, o cotitură capitală a procesului de integrare?

Mai întîi, ce schimbări importante aduce Tratatul? Prevede instituirea cetățeniei europene, garantînd, în afară de libera circulație, dreptul de a participa la viața politică pe plan local a cetățenilor europeni rezidenți în una din țările Uniunii europene. Pe plan instituțional, Tratatul crește rolul Parlamentului european și diminuează puterea Comisiei europene, prin controlul exercitat asupra sa de către Parlament. Prevede realizarea Uniunii economice și monetare (UEM) prin adoptarea monedei unice, crearea unei Bănci centrale europene, pînă cel tîrziu în 1999. Prevede, de asemenea, armonizarea politicilor externe ale statelor membre în scopul realizării în viitor a unei politici externe comune și a unei securități comune în cadrul UEO (Uniunea Europei Occidentale).

Perspectiva istorică Tratatul de la Maastricht, semnat la 10 decembrie 1991 de către "cei doisprezece", se înscrie în lunga serie de tratate, protocoale, declarații comune, care, începînd cu crearea Uniunii Europei Occidentale (UEO), la Congresul de la Haga în 1948, cu crearea Consiliului Europei în 1949 și semnarea Tratatului de la Paris în 1951 au marcat etapele construcției europene.

Actuala Uniune Europeană își are originile în Comunitatea europeană a cărbunului și oțelului (CECO), creată în 1951 prin Tratatul de la Paris de către Franța, Germania Federală, Italia și Benelux. Gîndită de Jean Monnet și prezentată în declarația istorică a ministrului francez al Afacerilor Externe, Robert Schumann, în mai 1950, comunitatea prevedea punerea sub o autoritate comună a producției franceze și germane de cărbune și oțel (producție ce reprezintă partea esențială a economiei anilor '50). Această inițiativă viza stergerea rivalităților dintre Franța și Germania de după război, crearea unei zone de cooperare economică, politică și militară în fața amenințării sovietice. Era începutul construcției unei Europe unite, Europă ce nu existase niciodată și care avea să reprezinte pe tot parcursul războiului rece un pol de stabilitate și prosperitate.

Pe parcursul a aproape 40 de ani, construcția europeană a cunoscut o serie de momente importante, dar și eșecuri, cum ar fi eșecul proiectului de Comunitate europeană a apărării a anilor '50 sau eșecul planului Fouchet de uniune între state (1962), ce prevedea crearea unei politici externe și a unui apărări comune, obiective mult prea ambițioase pentru acea epocă. Ca momente importante: semnarea în 1957 a Tratatului de la Roma de către "cei șase" și constituirea Comunității economice europene (CEE), demararea uniunii vamale (1958), a politicii agricole comune (1962); 1973 - aderarea Angliei, Irlandei și a Danemarcei la Comunitate; 1976 - este creat Consiliul european; 1979 - alegerea prin sufragiu universal a Parlamentului european și crearea Sistemului monetar european (SME); 1981 - aderarea Greciei; 1985 - relansarea construcției europene prin adoptarea Actului Unice; 1986 -

aderă Spania și Portugalia; 1 ianuarie 1993 - este realizată Piața unică și Spațiul economic european.

De-a lungul procesului de construcție europeană, vectorul motor a fost integrarea economică, avînd ca obiective realizarea unei politici externe și a unei securități comune, obiective nerealizate pînă în prezent, reflectate de neputința și ezitarea Comunității față de criza iugoslavă, nerealizată chiar dacă luăm în considerare relativa coeziune în cursul negocierilor GATT din ultima vreme sau realizarea (simbolică) a Corpului de apărare european.

Criza monetară În martie 1979, Comunitatea (Franța, Germania, Italia, Benelux, Danemarca și Irlanda) creează sistemul monetar european (SME), mecanism de schimb, prin care statele participante se angajează să-și mențină variațiile monedelor în interiorul unor marje de fluctuație (de 2,25%) față de cursuri de schimb pivot, stabilite de către miniștrii de finanțe, de comun acord, cursuri de schimb ce pot fi realiniate atunci cînd una dintre monede tinde să iasă din limitele stabilite.

Funcționînd cu succes, în iunie 1989, la Madrid, Consiliul european adoptă planul de Uniune economică și monetară (UEM) în trei etape. Proiectul își propune să fie calea realizării unei federații europene spre sfîrșitul anilor '90. Este inspirat de rigoarea monetară germană și cere statelor participante la faza finală (1997 sau 1999), pentru a putea ajunge la o monedă comună, criterii de gestiune foarte stricte (inflația să nu depășească mai mult de 1,5 media primelor trei țări campioane în materie, deficitul bugetar de maxim 3% din produsul intern brut (PIB), datoria publică inferioară a 60% din PIB etc.).

Uniunea monetară urma să fie mijlocul cel mai sigur pentru a ajunge la o uniune politică.

Dacă în 1992 Franța, Danemarca și Luxemburg îndeplineau criteriile UEM, în 1993 numai Luxemburgul le mai îndeplinea. Criza economică mondială care, prin amploare și prin manifestare

(scăderea consumului și a prețurilor) ne face să ne gîndim la criza anilor '30 și nu în ultimul rînd, costul reunificării Germaniei, avînd ca efecte nefaste presiunea inflaționistă urmată de ridicarea dobînzilor Băncii Germane (Bundesbank), apasă puternic asupra economiilor europene. "Furtunile monetare" ce au zguduit sistemul monetar european în septembrie '92 și le-au modificat după iunie '93 (autorizînd o mai mare fluctuație a monedelor una față de cealaltă) se datorează tensiunii dintre marca germană și restul monedelor europene.

De la creare și pînă în 1992, Sistemul monetar european este o reușită incontestabilă, constituind o zonă de stabilitate monetară. Perioada de stabilitate e trecută. Două monede (lira italiană și lira sterlină) au părăsit sistemul monetar în septembrie '92, iar în iunie '93 francul francez, fără o cooperare strînsă franco-germană și fără sprijinul Băncii centrale germane, ar fi făcut același lucru. Această criză fără precedent a însemnat punerea sub semnul întrebării a unor realități ce păreau de nezdruccinat.

Criza monetară, ratificarea dureroasă a Tratatului, lipsa unui proiect politic de integrare a Estului european sînt o serie de probleme ce ne fac parcă să afirmăm că Maastricht este un eșec.

Maastricht reprezintă Europa de mîine, gîndită de o Europă de ieri. În aceste sens, Maastricht marchează o cotitură, începutul unei noi faze a construcției europene.

Spre deosebire de Europa de ieri, Europa de azi a Tratatului de la Maastricht aparține unei lumi în plină mutație. Perspectiva acordului de liber-schimb nord-american (regrupînd Canada, Statele Unite și Mexic), precum și perspectiva profilării unei mari zone de securitate (și comerț) Asia-Pacific, China și țările Asiei de sud-est incluse, obligă Europa de azi să-și "lărgască" perspectivele spre Est și spre Sud (Magreb și Orientul Apropiat).

În ceea ce privește Estul continentului, unii observatori estimează deja integrarea în procesul european a Poloniei, Cehiei, Slovaciei și Ungariei în 5 pînă la 10 ani.

Cît despre România, pentru care integrarea în structurile europene este o chestiune de primă importanță, aceasta nu depinde decît de voința politică de a accelera ritmul aplicării reformelor și crearea unui veritabil stat de drept.

Integrarea Estului european este de o importanță capitală pentru întreaga Europă, atît pentru prosperitatea sa economică, cît și pentru evitarea în viitor a noi conflicte inter-regionale de tip iugoslav.

Sprijinul pentru reconstrucția Libanului, importantul ajutor financiar acordat recent reconstrucției statului palestinian sînt semne ce ne demonstrează dorința Europei occidentale de a juca un rol politic major în Orientul Apropiat și pe scena internațională.

C_e proiect pentru integrarea Estului european și pentru relansarea "mașinii" economice europene? Ce cale trebuie urmată pentru o mai mare coeziune europeană în relațiile internaționale?

Viitoarea Europă rămîne de definit.

BOGDAN VOINESCU, born in 1968, in Bucharest. He is student at the faculty of Human Sciences, University of Bucharest.

Cîte ceva despre Africa (II)

DAN OPRESCU

După mai bine de 30 de ani de la dobîndirea independenței, restul lumii s-a cam plictisit de eternele probleme ale multilateralei dezvoltări din Africa, și e de prevăzut că țările bogate (care au văzut că subdezvoltarea poate fi depășită în Asia sau America Latină) vor căuta să "facă uitată" Africa, de fapt să-i acorde șansa de a-și rezolva, cumva, singură problemele; Somalia îi va fi învățat minte pe mulți de riscurile excesului de bunăvoință. Pe de altă parte, încercările Africii de a da o rezolvare africană problemelor sale au eșuat cu oarecare regularitate, cîteodată agravînd o situație și așa foarte proastă (de pildă, intervenția OUA – de fapt, a Nigeriei, țară cu pretenții de putere regională în Vestul Africii – în războiul civil din Liberia).

Motivele pentru care ajutoarele către Africa sînt continuate și astăzi, după sfîrșitul Războiului Rece și pe fundalul unei recesiuni economice mondiale, trebuie căutate în mai multe grupe de factori: 1) conștiința vinovată a fostelor metropole (îndeosebi în Marea Britanie și, mai puțin, în Franța); 2) filantropismul unor țări bogate, cum ar fi cele scandinave sau Canada; 3) interese speciale în zona (cazul american); 4) teama de o explozie viitoare, care ar fi să afecteze și țările bogate; 5) presiunile lobby-urilor naționale (ca, de pildă, cele ale negrilor din SUA în favoarea unor țări ca Etiopia sau Somalia – dar și Haiti etc.). De altfel, ajutorul pentru Africa își are problemele sale; UNICEF e de părere că doar 10% din acest ajutor ajunge la cei mai săraci africani, și contribuie la alinarea suferințelor lor, sub forma îngrijirii medicale primare, a alfabetizării și educării femeilor, a asigurării aprovizionării cu apă potabilă și a planificării familiale. Dar marea problemă a ajutorului bilateral, și nu doar pentru Africa, o constituie proliferarea așa-numitului ajutor condiționat (*tied aid*), ce reprezintă o formă mascată de a acorda subsidii suplimentare unor sectoare ale economiei din țara "donatoare": 100% din ajutorul alimentar american, 90% din întregul ajutor italian, 73% din cel britanic și peste 60% din ajutorul francez este reprezentat de acest *tied aid*, în virtutea căruia țara donatoare dă țării primitoare, sub formă de ajutor, mărfuri și tehnologie produse de sectoare ale economiilor "donatoare" aflate în dificultate. Exemplul devenit clasic este cel al cărnii de vacă produsă de țările Comunității Europene, distribuită la prețuri foarte scăzute în țări ale Africii de Vest și Centrale; pe de o parte, deoarece este de calitate inferioară, avînd prea multă grăsime, această carne nu poate fi vîndută în interiorul Pieței Comune, după cum nu poate fi nici exportată pe o bază comercială. Pe de altă parte, prezența ei în Africa are un efect devastator asupra creșterii vitelor, producătorii locali nepuțin concura cu cei ai Comunității Europene (din cauza subsidiilor pe care le acordă guvernele vest-europene). Cam același lucru se poate spune și despre ajutoarele alimentare americane, îndeosebi despre cele constînd în cereale, și care nu sînt întotdeauna îndreptate numai spre zonele care se confruntă cu temporare dificultăți (secetă, război civil etc.).

Dezinteresul japonez

Japonia este singura țară, dintre donatorii majori, care nu condiționează în mod formal ajutorul bilateral de achiziționarea produselor japoneze; dar, după semnarea documentelor oficiale inițiale, Japonia obișnuiește să impună semnarea unor documente adiționale, aparent nelegate de ajutorul propriu-zis, prin care se ajunge la o situație similară celeia descrise în paragraful anterior. Și este de

Help for Africa comes together with a lot of formal conditions. The only exception would have been Japan, unless its interest to get a permanent seat into the Security Council of U.N. haven't mixed the help provided with the expectation for the fifty African countries votes. There is a dangerous self-inflicted African wound related with finding outside responsables for the continent historical and contemporary disasters. The truth is that even the abominable practice of slavery was deeply rooted into African habits and practices. At first Africans have been slaves for Africans, Arabs and others before becoming slaves into the Americas. The author thinks that coming to terms with the dark side of its own past could be for Africa helpful in order to come to terms with the present, dominated by political contradictions.

Responsibility for your own political and economical efforts would be the first step for change.

prevăzut că, dată fiind starea actuală a economiei nipone, în viitor se va face tot mai mult apel la ajutorul condiționat, spre a încuraja relansarea unor ramuri economice aflate în dificultate. Nu trebuie uitat nici faptul că Japonia (ca și Germania) are ambiția de a ocupa un loc permanent în Consiliul de Securitate al ONU, eventual în 1995, iar cumpărarea voturilor a mai bine de 50 de țări africane aflate la Sud de Sahara se află pe agenda de priorități a guvernului nipon; din această perspectivă, desigur, trebuie privită și viitoarea conferință de la Tokyo consacrată ajutorării Africii, precum și gesturi de mărinimie altfel inexplicabile.

În marea de dezinteres față de Africa, și dincolo de țările ce-și urmăresc țelurile speciale, economice sau/și de altă natură, există remarcabile insule ale filantropiei (țări scandinave, Canada etc.); aceste țări bogate par a avea în mod permanent o conștiință suficient de vinovată pentru a trimite ajutoare importante (relativ la mărimea economiilor lor, căci trebuie subliniat faptul că marii donatori sînt Japonia, S.U.A., Marea Britanie și alte cîteva asemenea țări). Desigur, ajutorul "filantropic", ce vine cel mai adesea necondiționat, este cel mai dorit de guvernele africane; cum acest ajutor îmbracă, cel mai adesea, forma ajutorului umanitar, prezența sa semnalează faptul că în țara respectivă există o situație catastrofală, ceea ce, pe de altă parte, nu poate fi de natură să atragă investițiile reale de capital străin, cu atît mai puțin capitalul necesar pentru restructurarea economiei.

Un cînic ar putea remarca o seamă de constante ale declanșării reflexului ajutoresc: (1) o situație dezastruoasă (foamete, secetă, război civil, refugiați etc.); (2) o bună campanie "publicitară", în scopul de a "vinde" această situație dezastruoasă (iar nu alta, perfect concurentă: deci, Somalia, iar nu Liberia sau Angola sau Sudul Sudanului sau Zair...); publicul larg, nițitor la televizor; (3) sub presiunea opiniei publice, se iau măsuri, la nivel guvernamental sau la cel al organizațiilor neguvernamentale, ca în respectiva țară africană să se trimită ajutoare de urgență, alimentare și medicale întîi de toate (cineva foarte cînic ar putea chiar evidenția rolul lobby-urilor agricole, farmaceutice etc. în decidera conținutului ajutorului); (4) ajutorul sosește, îndeobște cu oarece întârziere, din pricini birocratice, iar distribuția lui, tot din pricini birocratice (dar și a corupției de la fața locului), înregistrează alte întârzieri (ca în 1992, cînd cu seceta din Sudul Africii), astfel încît, pînă la urmă, efectul alinător al ajutorului este foarte discutabil (în ceea ce privește țările africane). Foarte sigur este efectul alinător al ajutorului pentru sectoarele ale căror produse sînt exportate în Africa; deoarece, de altă parte, este fericită să primească niște subsidii de la guvern; nu trebuie uitat nici efectul alinător al ajutorului pentru burocrația africană (în Zimbabwe, ajutorul alimentar american a fost distribuit prin birourile provinciale și sătești ale partidului quasi-unic de guvernămînt, ZANU-PF, iar cei afectați de seceta din 1992 și-au exprimat recunoștința față de partid, guvern și președinte). De asemenea, nu se poate contesta efectul alinător al ajutoru-

lui pentru Africa asupra conștiinței real sau imaginare vinovate a publicului larg din țările bogate; pe de altă parte, un ajutor prea consistent ar aduce în viitor mari probleme tocmai acestor țări bogate. De pildă, vaccinarea tuturor copiilor din Africa, urmată de o reducere dramatică a mortalității infantile, ar însemna că peste aproximativ 20 de ani tot mai mulți africani vor bate la porțile Europei Occidentale sau ale Statelor Unite ale Americii. maxima ajutorului pentru Africa ar putea fi: "Ajută-i (cît să ai conștiința împăcată), dar nu prea mult (căci altminteri vor veni peste tine)". Cît privește atitudinea multor politicieni din țările bogate, față de Africa, s-ar părea, cîteodată, că ei ar râsufla ușurați dacă, într-o noapte, Africa ar avea soarta Atlantidei.

Prin noi înșine

Dar problemele Africii nu vor putea fi rezolvate peste noapte, după cum nu vor fi nici cele ale Europei, Asiei, Australiei sau Americilor; dar, înainte de orice, aceste probleme trebuie să fie recunoscute, în primul rînd de către înșiși locuitorii Africii. În mod obișnuit, pînă acum, elitele africane au urmat o linie foarte lesnicioasă, aceea de a găsi "vinovați" în afară. Cultivarea unei conștiințe fals-nevinovate (la nivelul liderilor și al maselor, deopotrivă) este un factor important în actuala condamnare a continentului la multilaterală înapoiere, izolare și catastrofă; grav este și faptul că s-a creat, în ultima sută de ani (și cu atît mai mult din anii '60 încoace), o mentalitate favorabilă așteptărilor exagerate, întemeiate pe credința (prea puțin fundamentată istoriceste, chiar dacă de înțeles din punct de vedere psihologic) că "alții" trebuie să fie de vină pentru permanenta marginalizare a Africii, și că, deci, acești "aliați" trebuie să acționeze (răbdător, eficient, generos, hotărît, rapid, ținînd seama de costurile umane și de menajarea tuturor susceptibilităților etc.) pentru rezolvarea problemelor continentului. Nemaexistînd la mijloc majore interese economice din partea țărilor bogate, iar

niștri plini (cu Mercedes-urile, vilele și privilegiile aferente) și armate supradimensionate, iar apoi să impună popoarelor lor o conștiință a muncii perseverente, nu a așteptării (zadarnice), ca pînă acum.

Pe de altă parte, păstrarea (sau dobîndirea) puterii politice (cu corolarul ei: avantajele economice – personale, tribale, regionale etc. – ce decurg de aici) obligă, practic, pe toți liderii africani să facă apel la o retorică populistă, cu nuanțe xenofobice, îndreptată împotriva "străinilor", ce s-ar face vinovați de toate relele, trecute, prezente și viitoare. O asemenea direcție este adoptată indiferent de forma respectivei retorici: capitalistă în Zair și Malawi, socialistă în Tanzania și Mozambic. Aparent, ideologia ideală pentru o asemenea atitudine ar fi pan-africanismul, exaltînd valorile africane și opunîndu-le pe acestea celor promovate de țările bogate; cum însă așa-numitele valori africane sînt, în esența lor, de factură tribală (iar *ego*-urile multor lideri sub-saharieni par a fi cel puțin hipertrofiate), pan-africanismul este sortit să fie o retorică goală de orice conținut pentru Africa, pîrînd mai degrabă destinată să servească drept pretext numeroaselor înfrîngeri la nivel internațional. Pan-africanismul ar putea fi o ideologie valabilă pentru negrii din afara Africii (S.U.A., Brazilia, insulele din Marea Caraibelor etc.), în măsura în care aceștia nu mai știu din ce parte a Africii au fost aduși strămoșii lor, nici din ce trib își trag ei rădăcinile; aceștia, într-adevăr, pot pretinde că posedă, eventual, simțăminte pan-africaniste, și își pot permite să se simtă atașați de Africa, de întreaga alcătuire geografică și demografică (dar mai cu seamă rasială) a continentului. Dimpotrivă, africanii (din Africa) se identifică în primul rînd cu comunitatea de origine, apoi cu tribul din care fac parte (și a cărui limbă o vorbesc în familie), și în al treilea rînd față de statul post-colonial al cărui cetățeni sînt.

Dacă a existat vreodată o idee care să aibă un consens pan-african, aceasta a fost menținerea, cu orice preț, a granițelor moștenite de la perioada colonială; secesiunea a fost *tabu* (Nigeria: 1967-1970; Sudan: 1955-1972; Zair etc.) și este *tabu* (cf. discuțiile despre federalism în R.S.A.), în ciuda celor două cazuri recente, ce par să contrazică afirmația de mai sus: Etiopia-Eritreea și Somalia-Somaliland. Trebuie precizat că în aceste – singure – două cazuri avem de-a face cu o revenire la granițele coloniale (și, totodată, la tribalism).

Numai declarativ a fost, pînă în prezent, Africa sud-sahariană în favoarea integrării regionale (exemplul clasic este destrămarea Comunității Est-Africane); comunitatea statelor vest-africane a rămas în vigoare mai ales datorită faptului că fosta putere colonială, Franța, a reținut pînă acum uniunea monetară în această zonă; în prezent însă, asistăm la retragerea treptată a Franței și la creșterea presiunii nigeriene (Nigeria are pretenții de putere regională, iar pînă acum numai concurența franceză – plus propriile slăbiciuni, desigur – a constituit o stavilă în calea hegemonismului nigerian). În Sudul Africii, gruparea regională de acolo este întemeiată, în vorbe, pe contracararea influenței Republicii Sud-Africane, iar în realitate este o adunare de state ale căror economii se concurează între ele pentru a avea relații privilegiate cu R.S.A. Cînd noul guvern majoritar va prelua puterea, R.S.A. va deveni, din toate punctele de vedere, hegemonul regiunii. Centrul Africii este în mod firesc dominat de Zair, dar această țară este încă blocată în aporiile mobutiene.

Mai ridicole decît pretențiile Nigeriei la un loc permanent în Consiliul de Securitate al O.N.U. nu sînt decît inițiativele (destule dintre ele nigeriene) de a

formele vechi de imperii (bazate pe succesive lățiri teritoriale și pe luarea în administrare directă a Noilor Lumi) nemai-convenind din punct de vedere financiar și politic, liderii africani vor fi nevoiți, cîndva, să se trezească din al lor "somn dogmatic" și să se apuce de treabă: întîi, să-și facă curat în ogradă, să renunțe la a mai avea guverne cu pînă la 50 de mi-

"forța" țările europene și S.U.A. să plătească țărilor africane compensații pentru (1) comerțul cu sclavi și, eventual, (2) pentru perioada colonială. Asemenea idei (sau altele, înrudite, precum "africanizarea" și persecutarea negustorilor de origine indiană, ori a fermierilor albi etc.) se pot dovedi, pentru scurte perioade de timp, extrem de populare, iar pentru guvernanti (sau pentru cei ce visează puterea) ele au marele merit de a distra atenția maselor needucate (și adesea analfabete) de la dezastruoasă stare actuală în care se află țările continentului. Programe de "indigenizare" au urmat și țări ca Indonezia sau Malaysia (căutându-se restrângerea influenței chinezeilor asupra economiilor respective); în esență, aceste programe au fost un succes, și au contribuit la atenuarea unor potențiale conflicte etnice. Programele de "africanizare" (cel mai vestit este cel întreprins de Idi Amin în Uganda, în urma căruia au fost expulzați 80 de mii de asiatici, cei mai mulți de origine indiană) s-au soldat cu eșecuri, fie că măsura s-a luat sub forma naționalizării de tip socialist (ca în Tanzania), fie sub forma capitalist-privată (ca în Zair).

Pe termen scurt, avantajele unor asemenea abordări sînt multiple, și aproape irezistibile: (a) ele sînt pe gratis, și pot fi lesne pricepute de masa votanților (în trecut, în Africa, Abolirea sclaviei a fost mai multe voturi în alegerile - anulate de Babangida din Nigeria tocmai pe un astfel de tichet populist, cerînd "reparații" pentru sclavaj și colonialism; parțial, așa se explică lipsa de entuziasm a guvernelor occidentale față de un asemenea om politic); (b) presupun o minimă mobilizare a aparatului intern de propagandă, făcînd ca grupul ce deține puterea politică (și economică) să cîștige în popularitate; (c) corespunde unei credințe puternic înrădăcinate în Africa (dar și în Europa de Răsărit sau în fosta Uniune Sovietică), potrivit căreia africanii (sau, respectiv, est-europenii și ex-sovieticii) sînt, în esență, nevinovați pentru actuala stare de lucruri, ce trebuie să fi fost produsă de o conspirație a Occidentului (sau, din perspectiva Africii, o conspirație a Nordului); (d) creează în mase o stare de așteptare, ce va fi cu regularitate dezamăgită, dar de pe urma căreia liderii actuali sau cei viitori nu au decît de cîștigat.

Politică țapului ispășitor

Instituția țapului ispășitor are o bogată istorie în Africa contemporană, iar "vinovații" sînt, în genere, următorii: (1) sclavajul (desigur, nu cel inter-african sau cel arab, ci numai cel "extern", euro-american; (2) colonialismul; (3) imperialismul (se subînțelege: american) și/sau neo-colonialismul; (4) politica de apartheid a R.S.A.; (5) prăbușirea Imperiului Sovietic, care nu numai că a dus la pierderea sprijinului pentru Africa în organisme internaționale, dar ar fi determinat o re-canalizare a capitalurilor spre fosta U.R.S.S. și Europa de Est, în dauna Africii (mai nou, este condamnată înțelegerea dintre Israel și O.E.P., care va presupune importante fonduri internaționale pentru palestinienii).

Trebuie spus că trauma (reală) a sclavajului, comerțului cu sclavi, colonialismul, apartheid-ul, marginalizării etc. este una determinată, în primul rînd, de condiția actuală a negrilor (în Africa, SUA, Caraibe etc.) și abia apoi una istorică. Fostele colonii europene ale Imperiului Roman n-o au, după cum n-o au nici fostele colonii europene ale Imperiului Otoman (ori Habsburgic); slavii (sau românii) nu cer compensații pentru sclavii pe care tătarii din Crimeea îi vindeau la Stambul în secolul al XVI-lea. Statele Unite ale Americii n-au, față de fosta metropolă colonială de acum mai bine de două secole, o atitudine de revanșă (chiar dacă în practică, Marea Britanie este acum mai aproape de statutul de colonie europeană a Americii, dar aceasta este o cu totul altă poveste). Deși lagărele de concentrare au fost (re-)in-

ventate de britanici, în timpul războiului anglo-boer din Africa de Sud, populația de limbă afrikaaner de acolo n-a cerut răzbunare ori compensarea evidentelor erori ale trecutului. Pe de altă parte, în Africa nu este "corect" să amintești de

comerțul cu sclavi pentru piețele arabe și islamice, comerț a cărui istorie se întinde pe multe secole și a avut forme extrem de severe; în Brazilia, Cuba, Haiti, Jamaica sau SUA, sclavii negri au supraviețuit în bună măsură, lăsînd în urmă consistente populații negre sau metise, în vreme ce sclavii vinduți în Arabia, India sau Imperiul Otoman au fost exterminați. Cea mai bună metodă de a depăși trauma sclavajului și a colonialismului ar fi ca africanii (și, apoi, negrii din America, din Caraibe etc.) să înceteze a mai învinovăți exclusiv în afară, și să accepte responsabilitatea internă, în primul rînd africană, pentru cele întîmplate.

Sclavajul este o veche prezentă africană (ca și europeană, arabă, amerindiană sau asiatică), și această categorie istorică nu poate fi redusă la formele caricaturale, super-simplificate ce se înfîlesc astăzi în destule lucrări ieftin-propagandistice. În afară de sclavia domestică, a existat de timpuriu, încă dinainte de apariția europenilor pe aceste meleaguri, un sclavaj rezultat în urma războaielor și a mutărilor de populație, precum și un mai mult sau mai puțin dezvoltat comerț cu sclavi. Inițial, este de presupus că acest comerț cu sclavi, amplificat de relațiile Africii cu lumea islamică și arabă, iar apoi cu cea euro-americană, a avut un important element pozitiv. Înaintea acestui comerț, războaiele și expedițiile de cucerire aveau drept urmare robirea unor întregi populații feminine (parțial și a copiilor), în paralel cu uciderea întregii părți bărbătești și a bătrînilor; se poate considera că momentul în care bărbații (și băieții etc.) n-au mai fost pur și simplu uciși, ci făcuți sclavi și vinduți ca atare, înții arabilor, apoi și europenilor, a marcat un progres esențial față de perioadele anterioare. Pe de altă parte, tocmai din pricina marilor avantaje pe care comerțul cu sclavi le presupunea față de agricultură, creșterea vitelor etc., este ușor de imaginat transformarea sa într-o veritabilă industrie (ce și-a avut, ca orice industrie, modestele sale începuturi "meșteșugărești"). Dar, cel puțin din secolul al XVI-lea, funcționarea acestei industrii (ce implică existența unei armate echipate și eficiente, a unei biroură în măsură să planifice expedițiile, să urmărească și să sancționeze afiș cantitatea, cît și calitatea "produselor", să asigure organizarea transportului de la locurile de "recoltare" la cele de "livrare" etc.) a însemnat totodată și preponderanța statului și a orașului, precum și diminuarea rolului economic și social al vechiului sistem, bazat pe comunitatea sătească de tip agricol, pastoral sau vînătoresc.

În Nordul Africii reale, adică la Sud de Sahara, negustorii arabi au deținut pentru secole monopolul asupra comerțului cu sclavi, iar negrii ajungeau, de obicei, pe teritoriul Imperiului Otoman și pe coasta de Sud a Mediteranei; în Estul Africii, controlau centrele comerciale din Zanzibar și Kilwa, care aprovizionau cu sclavi negri Arabia, Persia și India. Intrarea în arenă a europenilor a contribuit la lansarea unei competiții, iar prețul (african) al sclavilor a crescut permanent, pînă la începutul secolului al XIX-lea; șefii africani trebuie să fi găsit irezistibile

mărfurile "exotice" ce li se propuneau în schimbul "vitelor umane", astfel că, adesea, ei nu se mulțumeau să vîndă arabilor sau europenilor doar prinși de război, ci și o parte din proprii supuși (ba chiar și rude). Nu trebuie neglijat nici faptul că vigoarea demografică a Africii a amenințat întodeauna să sufocă fragilele economii din zonă, iar vînzarea suprasarcinii umane pe piețe externe reprezenta și o eliberare de povara întreținerii și hrănirii "gurilor de prisos".

Economia de piață a comerțului cu sclavi

Comerțul cu sclavi africani a căpătat dimensiuni uriașe din cauza cererii americane: în secolul al XVI-lea au fost vinduți/cumpărați 900 de mii de sclavi; în secolul al XVII-lea - 3,5 milioane; în secolul al XVIII - 7 sau 8 milioane. Chiar și în secolul XIX-lea, deși comerțul cu sclavi este desființat oficial în 1815, au fost "exportați" din Africa 4 milioane de sclavi.

La Congresul de la Viena, în 1815, la propunerea englezilor, în mod oficial se desființează comerțul cu sclavi și chiar sclavia; din cauza retragerii englezilor din "afaceri", va avea loc o scădere dramatică a prețului sclavilor, iar în vidul creat se instalează rețede, portughezii spaniolii și, mai puțin, francezii. În aceste condiții, prețul unui sclav, la țîrgurile africane, era de 2-5 lire, spre a ajunge la 100 de lire în Cuba, pe piața de la Havana, și chiar la aproximativ 200 de lire la New Orleans și în Florida. Între 1680 și 1830, registrele păstrate arată că profiturile exportatorului african (în Senegambia, pe coasta de vest) au crescut de mai mult de zece ori.

După o scurtă perioadă inițială, în care mărgelile colorate erau acceptate de șefii africani în schimbul sclavilor, Africa a primit cam asemenea mărfuri: țesături (inclusiv pînzeturi indiene de bumbac și taftale reiate), tăvi și oale de cositor, bare de fier, sticlărie, praf de pușcă, ustensile militare (săbii etc.), pistoale și puști de calitate inferioară (în Franța erau numite "de traite"), vin și vinare. Și, se cuvine menționat faptul că populația totală a Africii a crescut în această perioadă, dovedind o vitalitate ce se menține și astăzi. Dar, din pricina comerțului cu sclavi și a industriei generate de acesta, s-au produs importante mutații strategice: marile state din interior (Monomotape, Kongo etc.) au fost slăbite și au intrat într-un proces complex de degradare (ce va culmina la sfîrșitul secolului al XIX-lea cu împărțirea colonială a Africii între marile puteri europene). În paralel, au prosperat micile state de coastă (dacă socotim Sahara drept un ocean, un asemenea stat "de coastă" era și Nigerul, orientat spre Africa de Nord și Mediterana islamică). Comerțul cu sclavi nu a fost un subsistem al economiei atlantice (ori al economiei mediteraneene etc.), ci și un subsistem al societății africane, cu mari consecințe în plan economic, etnic, politic și religios. Slavii (scria în 1728 pîrintele Labat, despre Gambia) sînt trimiși spre porturile de pe coasta Oceanului Atlantic de către statele din interior, însoțiți de foarte mulți paznici, numai în vremea anotimpului secetos, spre a nu perturba muncile agricole.

Afiș de mare este dorința unor lideri africani actuali de a face uitată contribuția africanilor (și, în primul rînd, a liderilor lor de atunci) la comerțul cu sclavi, înfiat au loc operațiuni de spălare a acestei rușini istorice; de pildă, un regim "progresist" a considerat că statul Abomei (fosta colonie franceză Dahomei), înainte de venirea francezilor, este ceva ce trebuie trecut sub tăcere, întrucît, fiind un stat puternic din punct de vedere militar, practica pe scară largă comerțul cu sclavi. S-a decis astfel schimbarea numelui țării în Benin (care este, de fapt, un important oraș în vestul Nigeriei, în jurul căruia s-a dezvoltat cîndva o artă remarcabilă etc.), deși acest nou nume n-are nici o legătură cu poporul țării respective. Este ca și cum belgienii s-ar decide (eventual din cauza durităților regimului

colonial din fostul Congo Belgian) să schimbe numele țării lor în... Paris.

Trauma sclavajului nu va putea fi depășită în actualitate pînă cînd africanii nu-și vor asuma istoria reală a Africii care conține și asemenea pete precum vînzarea, de către șefii africani, a sclavilor negri în schimbul unor mărgel colorate; cuvinte ca *mandingos*, *marcadors* sau *pombeiros* desemnează pe intermediarii și comisionarii africani a căror cruzime era incomparabilă mai mare decît cea dovedită de negustorii arabi sau europeni. Iar cei mai eficienți negustori în Africa (dar nu doar de sclavi), în calitate de mijlocitori între africani și europeni, au fost descendenții portughezilor (metiși de albi cu negri), ale căror servicii erau disputate de mai toată lumea. Însemnătatea înțelegerii istoriei reale a sclavajului african este considerabilă și pentru priceperea contemporaneității, deoarece pot fi depistate "tradițiile" adevărate ale unor lideri precum Bokassa sau Idi Amin.

Ar fi, acum, o întreprindere sortită falimentului să se încerce apărarea sclavajului sau măcar sublinierea elementelor sale "pozitive". Categorie, sclavajul este ceva rău (poate de înțeles în anumite condiții istorice, dar nicidecum de așteptat), iar dacă prețul abolirii lui, în S.U.A., a fost un război civil, atunci fie acesta prețul ce trebuie plătit. Numai, îndeosebi în contextul istoric, pot fi evidențiate și elementele așa-zis pozitive ale acestei instituții (ca de pildă: reducerea antropofagiei la o simplă ceremonie magic-religioasă, crutarea vieții prizonierilor de război, dezvoltarea industriei textile în S.U.A. etc.); și tot într-un context istoric precis se cuvin subliniate și binefacerile aduse Africii de contactul cu celelalte lumi, de la introducerea porumbului, a maniocului, fasolei, patatei dulci, ananasului, cocotierului (adesea primite inițial de negri ca o tehnică magică de a căpăta forța Dumnezeuului albilor). Probabil că cea mai importantă urmare, în contemporaneitate, a sclavajului trecut este existența unor populații negre în cele două Americi.

Comparativ cu trauma sclavajului, cea a colonialismului apare drept una de mai mică importanță, iar efectele pe termen lung au fost preponderent pozitive pentru Africa; însușirea unor limbi de circulație internațională și de cultură majoră (engleza, franceza, spaniola etc.), începerea exploatarei pe scară largă a vastelor resurse minerale (și de forță de muncă) ale continentului, participarea la istoria mondială în cîteva forme active și sofisticate - toate acestea, și altele mai mărunte, par să contrabalanseze umilirea populațiilor băștinașe, exploatarea lor (cîteodată singeroasă) și a resurselor minerale ale teritoriului respectiv. Retrospectiv privită, perioada colonială - ce nu trebuie în nici un caz idealizată, ci doar cunoscută în context istoric - a fost una de modernizare și de începere de intrare în lumea cea adevărată, iar metropolele au reușit, în bună parte, să anestezieze vechi ostilități regionale sau tribale (și aceasta nu doar în Africa: cf. lamentabilele violențe interetnice și religioase ce au izbucnit în India după retragerea armatei britanice, în 1947). Elementele negative (umilirea și exploatarea africanilor etc.) au continuat și după dobîndirea independenței, doar că în forme libere de rasismul colonial inițial; Bokassa, Idi Amin, Banda sau Mobutu sînt africani 100%, și s-au purtat cu popoarele lor într-un fel în care nici un guvernator colonial n-ar fi îndrăznit să se poarte cu populația coloniei. De fapt, ceea ce nu a dispărut la dobîndirea independenței a fost atitudinea paternalistă și condescendentă a americanilor, sovieticilor, vest-europenilor, chinezilor etc. față de Africa.

DAN OPRESCU is a Ph. D. in Philosophy at the University of Bucharest. A founding member of the Group for Social Dialogue, he studied at Oxford, and now he lives in Harare, Zimbabwe.

SEMNAL

**AGNES HELLER
FERENC FEHER**
**De la Yalta la glasnost.
Dezmembrarea
imperiului lui Stalin**

traducerea Doina Lică, Editura de Vest, Timișoara, colecția "Utopii, Revoluții, Alternative", p. 345, 350 lei.

Cartea reunește o serie de studii bine documentate și informate cu privire la un eveniment major al istoriei secolului XX - prăbușirea sistemului comunist sovietic, studii care au fost publicate timp de mai bine de un deceniu și care au calitatea de a fi o expertiză asupra unui fenomen aflat în plină mișcare. Titluri precum "Lunga revoluție a Europei de Est împotriva Yaltei" sau "Criza și administrarea crizei împotriva lui Gorbaciov" sînt de natură a atrage interesul tuturor celor care încearcă să interpreteze istoria altminteri decît în variantă teoriilor conspiraționiste.

EDMUND HUSSERL
Scrieri filosofice alese

traducere, prefată, note și comentarii de Alexandru Boboc, București, Editura Academiei, p. 256, 225 lei.

Este prima traducere românească în volum a scrierilor părintelui fenomenologiei. Este un instrument indispensabil de lucru pentru cei interesați. În afară de bibliografia completă Husserl, volumul mai cuprinde și o extensivă bibliografie selectivă privind scrierile și opera lui Husserl. Cei interesați în special de știința politică și filosofia istoriei găsesc aici studiul fundamental *Criza umanității europene și filosofia* (inițial textul unei conferințe din 1935, la Viena, în plin regim hitlerist), care explică fundamentul refuzului filosofiei de a constitui îndreptarul normativ pentru tipul uman superior, care trebuia să se realizeze ca idee istoricește în Europa.

**CONSTANTIN
ARGETOIANU**
**Pentru cei de mîine.
Amintiri din vremea
celor de ieri**

Volumul al IV-lea. Partea a V-a (1917-1918). Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. Colecția "Memorii. Jurnale", București, Humanitas, p. 192, 1.200 lei.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimită semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate.

SEMNAL

Ultima Agora

După șase ani de apariție (1987-93), dispare una dintre publicațiile cele mai bune și mai ambițioase care au apărut în limba română. Apărută cu mai mulți ani înainte de prăbușirea lui Ceaușescu, *Agora* (căci despre ea este vorba) a umplut un spațiu rămas gol și un orizont de așteptare de care numai amnezicii nu-și aduc aminte. În situația în care în țară nu exista literatură și publicații *samizdat*, *Agora*, așt cît a putut, a suplinit incapacitatea intelectualului român de a lucra *underground*.

Proiectul era de a aduce împreună, între aceleași coperti, din toate spațiile românești - țară și exil -, scriitori, cercetători etc. Multe astfel de inițiative se frînseseră de-a lungul anilor. Aproape nu mai exista un loc unde cei care aveau ceva de spus cu privire la dictatură, țară, cenzură, situația deplorabilă a societății românești să se mai poată exprima. Este meritul lui Dorin Tudoran că a avut cutezanța unui asemenea proiect și a ducerii sale la bun sfîrșit.

Performanța *Agora*, privind retrospectiv, nu este deloc modestă. Semnăturile care și-au găsit loc aici (mă refer exclusiv la analiști politici, politologi etc.) au făcut și fac onoarea oricărei publicații de acest tip din lume:

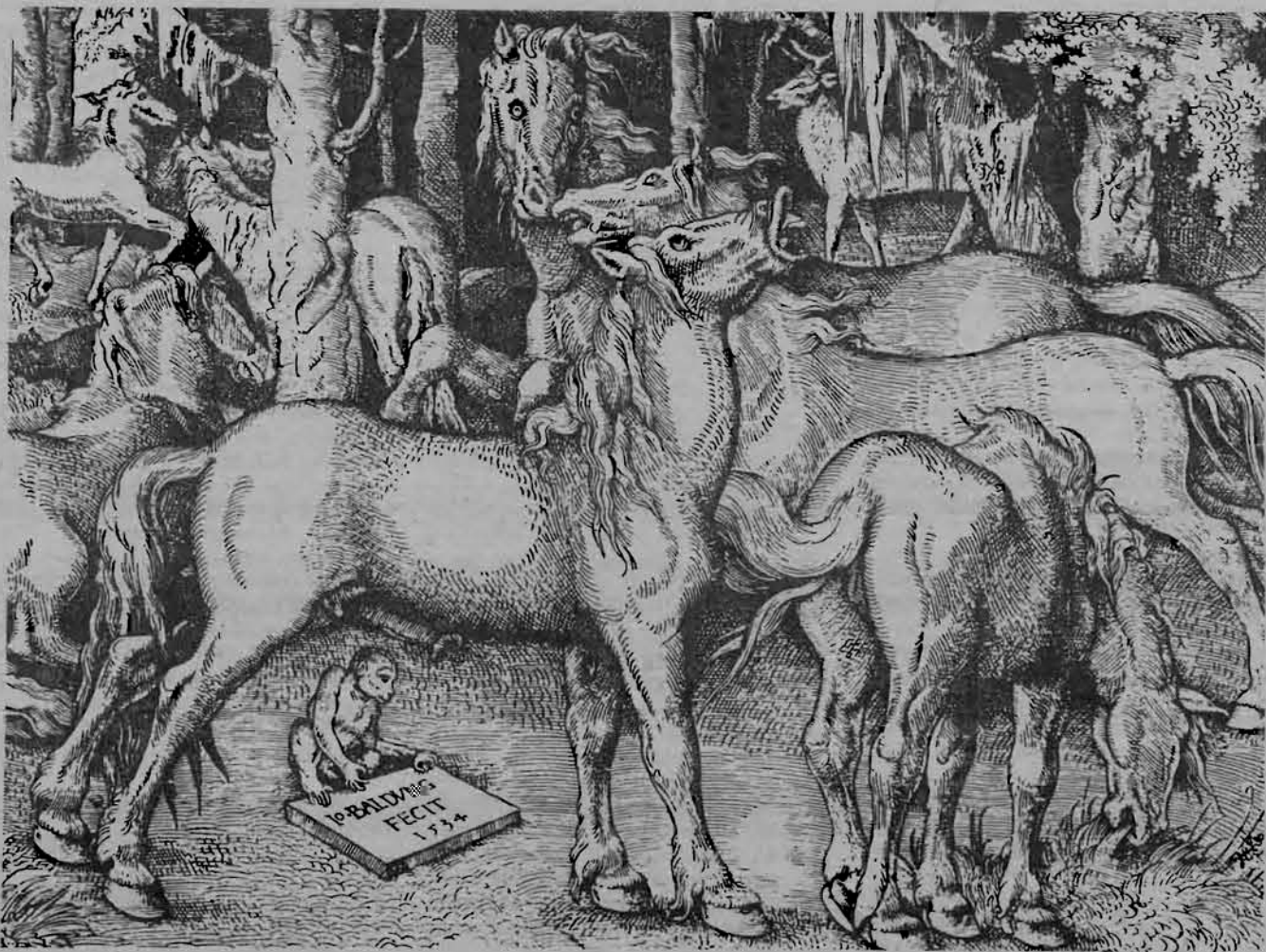
Vladimir Bukovsky, Miklos Haraszti, Vaclav Havel, Adam Michnik, Gaspar Miklos Tamas.

Interesant este că publicația ajungea în țară. Pe căi ocolite, adusă de prieteni sau pe alte filiere misterioase, *Agora* era accesibilă. Desigur, în condiții grele, pasată cu precauție de la unul la altul. Ascunsă în locuri tainice, comentată în toate cercurile intelectuale de la sfîrșitul anilor '80, *Agora* a fost "drogul" necesar pentru foarte mulți în acea epocă.

Originalitatea publicației a constatat în a aduce la un loc semnături românești din țară și din străinătate. Astăzi lucrurile par simple, dar atunci era aproape imposibil. Și pentru că era greu de a face să ajungă un text de la București la Washington, dar mai ales pentru că majoritatea celor care în sinea lor erau de acord cu programul *Agora* nu riscau să corespundă sau să le apară semnătura într-o publicație dirijată de disidentul Dorin Tudoran. Fiecare avea cîte o chestiune urgentă de rezolvat cu regimul (un pașaport, o slujbă, o carte sub tipar etc.) și prefera să tacă. Sau, mai exact, să nu scrie. Preferau să-și expună ideile doar unor intimi, și nicidecum să le facă publice. Totuși, de-a lungul perindării numerelor am putut citi și semnături venite din țară.

Petru Culianu, Paula J. Dobriansky, Nicoleta Franck, Anton și Sanda Golopenția, Julia Geran Pilon, Kenneth Jowitt, Michael Radu, Michael Shafir. Nume de autoritate astăzi în ce privește fenomenul românesc, toți autorii de studii și cărți de neocolit în ce ne privește.

Agora a propus în dezbatere teme inedite, a oferit analize politice, culturale, istorice prețioase, a introdus în cultura românească nume și teme. De ar fi să amintim numai problematica societății civile, a rolului intelectualului, a disidenței est-europene, a rolului și locului României, a istoriei recente și a dictaturii. Locul publicației într-o istorie a presei de limbă română nu poate fi contestat. Prin modernitatea conceptului pe care l-a utilizat, prin vigoarea proiectului și prin felul ireproșabil cu care a fost dus la capăt (cu greutate înimaginabile), *Agora* este, a fost, o prezență de neînlucuit. Suficient să răsfoiești colecția completă pentru a vedea valoarea de netăgăduit a publicației condusă profesional și cu tenacitate de Dorin Tudoran. Pentru analiștii politici, politologi, universitari, cercetători, *Agora* nu are numai valoarea unui "trecut", ci constituie o bibliografie de fond, unde se pot găsi

Alain Besançon, Milovan Djilas, Ghiță Ionescu, François Fejto, Leszek Kolakowski, Jean François Revel, Vladimir Tismăneanu ș.a. Să ne amintim că aici puteam citi în anii '80 textele disidenților. Fac aici o mică enumerare pentru a da imaginea mai exactă a realei dimensiuni a publicației:

O altă linie a publicației a fost aceea de a publica texte și autori care cunoșteau bine realitățile românești, ca cercetători, istorici, sociologi, antropologi etc. E vorba de autori străini și români care au conturat astfel o altă imagine decît cea "oficială" sau "tradițională". Numai cîteva nume: regretatul Ioan

studii de negăsit, eseuri de valoare, referințe prețioase.

Dorin Tudoran (autor și al altei publicații de cea mai înaltă ținută intelectuală, *Meridian*, și ea dispărută, din păcate) merită mulțumirile noastre.

Stelian TĂNASE

Management pentru prezent și viitor

Apariția la noi a traducerii lui Peter Ferdinand Drucker, *Innovation and Entrepreneurship: practices and principles**, constituie, fără îndoială, un eveniment editorial cu totul semnificativ. Căci, în primul rând, e vorba de o creație a "părintelui managementului" (cum este numit P.F. Drucker de către Jean-Louis Servan-Schreiber). În al doilea rând, ne aflăm în fața unui elaborat care condensează o experiență investigatoare pluridecenzală și reține, într-o sinteză ireproșabilă, comportamentele de succes ale celor mai de seamă întreprinzători din America, Europa și Japonia. În al treilea rând, în carte sunt incluse principii manageriale verificate practic și de perenitate pe termen lung. (O dovadă în acest sens o constituie însăși reiterarea lor aidoma într-o carte recentă: vezi Peter F. Drucker, *Managing for the Future*. The 1990s and Beyond, New York, Truman Talley Books/Dutton, 1992, deci, la șapte ani de la prima lor tipărire integrală.) Și, în al patrulea rând, fiindcă însuși autorul o spune, într-un *Avant-propos* la ediția franceză a cărții, "inovația și sistemul antreprenorial" sunt abordate nu ca ceva încărcat de mister, ci ca o sarcină ce trebuie organizată de o manieră sistematică și care trebuie să constituie, *sine qua non*, o parte a muncii conducătorilor de întreprinderi sau de instituții ale serviciilor publice.

Structura cărții evidențiază trei părți principale: I. Practica inovației; II. Practica sistemului antreprenorial; III. Strategiile antreprenoriale. Fiecare din aceste părți conturează un "aspect" iar nu o "etapă".

Prima parte conține ceea ce definește inovația ca o disciplină (un fel de "artă de a inova") și ca o intenție deliberată, deci, ca ceva ce se manifestă sistematic. În această parte se arată unde și cum caută întreprinzătorul ocaziile de inovare, înainte de a studia regulile de urmat spre a introduce inovația într-o afacere sau serviciu.

În partea a doua, accentul cade pe instituția sau organizația care pune în mișcare inovația, examinându-se "sistemul antreprenorial" în a) întreprinderea existentă, în b) instituțiile de servicii publice și în c) noua întreprindere.

În partea a treia se arată cum se introduce cu succes o inovație pe piață. Cele trei părți sunt însoțite de o *introducere*, care leagă "inovația și sistemul antreprenorial" de funcționarea economiei și de *Concluzii*, care le leagă pe acestea de funcționarea societății.

Firește, figura centrală în inovație și în "sistemul antreprenorial" este "antreprenorul" (entrepreneur), termen inventat de marele economist francez J.B. Say. Sarcina "antreprenorului" este aceea de a scoate resursele economice dintr-un domeniu cu productivitate ridicată și un randament mai mare. El acționează, așadar, în zona schimbării posibilităților iar un mijloc folosit în realizarea schimbării optime este inovația.

Inovația nu trebuie neapărat să fie un "lucru", ci mai degrabă un "act", care înzestrează mijloacele deja existente cu capacitatea de a crea bogăție. O atenție copioasă trebuie să acorde antreprenorul acțiunii de a face mai productivi oamenii "organizației"; astfel, inovația captează primordial nu un atribut tehnic, ci un atribut social. Faptul este simptomatic, căci după cum apreciază însuși autorul, succesul economic japonez are la bază inovarea socială.

În mod paradoxal, inovația ca schimbare nu trebuie să fie neapărat nouă; majoritatea inovațiilor de succes, constată P.F. Drucker, exploatează schimbarea care se produce deja. Evantaiul surselor de inovare este vast, cuprinzând schimbă-

rile structural-industriale, demografice, modal-perceptive, în privința stocului de cunoștințe, alături de înțelegerea schimbării neașteptate sau neprevăzute, de anumite microfenomene incongruente, de lacunele procesului (conturând nevoia acestuia), precum și de rarele "scilipiri de geniu". Nu toate inovațiile se bazează pe idei particulare; cele mai multe se bazează pe idei geniale. Artă de a inova urmează anumite principii. Deși antreprenorul, folosind ocaziile inovării, își asumă un risc, comportamentul său specific nu rezidă în căutarea riscului, ci în căutarea proceselor aducătoare de venituri iar, ca urmare, este preocupat să definească riscul și, pe cât posibil, să-l reducă.

Există o "politică antreprenorială"; ea presupune ca fiecare conducător 1) să fie avid de lucruri noi, deci să-și însușească inovația ca rutină; 2) să înțeleagă necesitatea informației și a definirii cadrului temporal; 3) să sesizeze importanța planului de obiective specifice. Deși, în structura "organizației", comportamentul antreprenorial se autonomizează în raport cu comportamentul managerial, "sistemul antreprenorial" implică o serie de "practici manageriale", precum și capacitatea de autocontrol, inclusiv prin evaluarea performanțelor inovatoare.

Pot fi luate în considerație patru tipuri de "strategii antreprenoriale": 1. "Arunca în luptă toate resursele pe care le ai"; 2. "Lovește acolo unde nu există nimic"; 3. Găsirea și ocuparea unor "breșe ecologice"; 4. "Schimbarea caracteristicilor unui produs, ale unei piețe sau ale unei industrii". Opțiunea strategică a autorului este cea promovată de întreaga sa operă de management teoretic și practic: "crearea utilității pentru client".

În pofida caracterului său intens pragmatic, cartea recenzată aici nu este lipsită de o țesătură filosofico-societății, conținând, în consecință, unele elemente previzionale, derivate, după cum se poate sesiza, din extrapolarea evoluției societății din statele Unite ale Americii. Astfel, P.F. Drucker crede că omenișia se află în fața realizării unei schimbări urgente: trecerea la "societatea antreprenorială". Iar ocazia trebuie folosită în orice țară în care există resursele corelativ.

Totuși, nu ne aflăm primordial în fața unui elaborat de prognoză societală. Autorul și-a sintetizat vasta sa experiență și amplele sale cunoștințe multidisciplinare spre a scrie o carte de utilitate strict actuală. Din ea întreprinzătorul-proprietar și managerul află nu numai *ce trebuie să facă*, ci și *ce nu trebuie să facă*.

Virgil I. IONESCU

*Peter F. Drucker, *Inovația și sistemul antreprenorial-practici și principii*, Editura Enciclopedică, București, 1993, 189 p. Lei 690 (Colecția "Biblioteca Bancii Naționale"; coordonator: Mugur Isărescu).

Memorii politice

Apărute în 1992/3, două volume din memoriile lui I.G. Duca (în edituri diferite*, sub îngrijirea lui Stelian Neagoe), oferă astăzi la lectură multe satisfacții și învățăminte. Pentru un observator al lumii politice contemporane, dar și pentru un cercetător ocazional sau mai atent al istoriei politice românești. În comparație cu Saint-Simon-ianul Constantin Argetoianu, spumos, sarcastic, digresiv și foarte personal, I.G. Duca oferă imaginea unui memorialist mai echilibrat și mai obiectiv. Și pînă la urmă dovedește o privire mai pătrunzătoare decât extrem de personalul, și radicalul judecător al defectelor omenești, Constantin Argetoianu.

Primele două volume acoperă intervalul 1914-1916, anii neutralității. Memoriile viitorului prim-ministru asasinat încep cu evenimentele legate de venirea la putere a guvernului Brătianu, continuă

cu excelente pagini despre vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța, izbucnirea războiului. Pagini memorabile sînt acelea despre Consiliul de coroană din sala de muzică a castelului Peleş. Sînt descrise rînd pe rînd ultimele zile ale regelui Carol I, începuturile domniei lui Ferdinand, frământările legate de neutralitatea României, pregătirile diplomatice, negocierile, lumea politică bucureștenă etc. Tonul este mereu reținut, mereu cu grija justelor proporții.

I.G. Duca reușește aproape mereu cînd face portrete. Constantin Stere, Nicu Filipescu, regina Elisabeta, regina Maria, regele Ferdinand și a. Echilibrul cu care se oprește asupra unui personaj, minuția descrierii, lipsa de patimă, observațiile fine abundă. Antologic e portretul regelui Carol I: "Într-o țară orientală, el a adus un spirit occidental". Programul regelui Carol I, iată cum îl fixează memorialistul: 1/ "să curme luptele pămîntene pentru domnie"; 2/ "să întemeieze o dinastie"; 3/ "să fie cu adevărat un principe constituțional"; 4/ "să asigure Germaniei un puternic reazim la porțile Orientului"; 5/ "să ridice între Carpați și Dunăre un stat modern, după modelul german". Cu privire la ultimul punct, "Țara, notează autorul, a rezistat tendințelor de germanizare și, la sfîrșitul vieții, i-a fost dat regelui Carol să constate că toate eforturile lui fuseseră zadarnice, că România, (...) a rămas mai credincioasă decît oricînd originii și afinităților sale culturale cu Apusul latin". În concluzie, "în lipsa unei domnii mari, el ne-a asigurat o domnie folositoare". Astăzi avem o judecată mai puțin aspră, tîndem chiar să edulcorăm imaginea României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Dar judecata rămîne și sub alt aspect. I.G. Duca indică, prin felul rezervat în care îl portretizează pe rege, ambițiile unei clase politice instruite, sofisticate, care în trei generații a gîndit și a acționat european. Odată cu asasinatul din gara Sinaia, se poate spune că această clasă politică formată sub Carol I a dispărut. Și s-a văzut că nimeni de aceeași anvergură nu va mai urca pe scena politică românească. Și tot în legătură cu Consiliul de coroană și felul cum a funcționat luarea deciziei și preparativele intrării în război alături de Antantă, se poate compara cu aceeași situație apărută la finele anilor '30. Elita politică a acestor ani era mult inferioară celeia de la începutul secolului. Ea a permis deteriorarea instituțiilor democratice, a permis jocul anti-democratic și oligarhic al lui Carol al II-lea, care urmărea decimarea partidelor și subordonarea instituțiilor; iar în zilele decisive, s-a văzut în incapacitate de a lua cea mai corectă decizie pentru România. Rezultatele se cunosc și într-un caz (1914-1916) și în altul (1938-1941).

Revenind la memoriile lui I.G. Duca, ceea ce surprinde la lectură cititorul de astăzi este că România, viața publică, politica refac cu repeziciune țesuturile vieții politice de atunci. Din păcate, mai ales în scăderile și înfrîmțările ei. Măsurile politicianismului se refac pe "defectele" noastre naționale bine cunoscute, venite din apropierea cu vestigiile Bizanțului, firii noastre instabile și acomodante etc. De altfel, și memorialistul oferă suficiente pagini de privire lucidă asupra acestor trăsături, așa cum se înfățișau ele în preajma primului război mondial. Volumele se opresc în preluarea beligeranței românești - 14 august 1916 -, urmează ca războiul, pacea, unirea să facă obiectul celorlalte două volume anunțate.

Stelian TĂNASE

* I.G. Duca, *Memorii*, vol. 1, Editura Express/1992; vol. 2, Editura Helicon/1993.

SEMNAL

SUN TZU

Arta războiului

traducerea Alexandra Novan, Raluca Părvu, București, Antet XX Press, p. 96, 550 lei.

Pentru cei care studiază strategia modernă, fie ea în variantă militară, fie în variantă diplomatică, bibliografia esențială începe cu doi autori: Sun Tzu și Clausewitz. Sînt și două gîndiri opuse cu privire la lume, care stau la baza a două tipuri opuse de politică. Față de strategia clausewitziană a exploatării avantajelor și dezavantajelor pe cîmpul de luptă, strategia suntzuaniană susține avantajele războiului purtat pe baza minciunii și a înșelătoriei. Cel de-al doilea tip de gîndire a fost inspiratorul strategiei ruse (sovietice) și chineze.

GIANNI VATTIMO

Sfîrșitul modernității.

Nihilism și hermeneutică în cultura postmodernă

traducere de Ștefan Mincu, postfață de Marin Mincu, Constanța, Editura Pontica, colecția "Biblioteca italiană", p. 190, 500 lei.

Tema acestei cărți este de a pune în lumină raportul ce unește rezultatele reflecției lui Nietzsche și a lui Heidegger asupra sfîrșitului epocii moderne și despre post-modernitate. În condițiile în care Nietzsche a fost revendicat de hitlerism, iar Heidegger a fost membru al partidului nazist, cartea lui Vattimo socotește critica heideggeriană a umanismului sau anunțarea de către Nietzsche a nihilismului deplin ca niște momente "pozitive" pentru o reconstrucție filosofică, și nu doar ca niște simptome și notificări ale decadentei.

FRIEDRICH A. HAYEK

Drumul către servitute

traducere de Eugen B. Marian, seria "Societatea Civilă", București, Humanitas, p. 316, 1200 lei.

Celebra carte a economistului Hayek apare în sfîrșit în românește, fiind una dintre cele mai provocatoare contribuții în filosofie socială, politologie, sociologie și științele juridice. Volumul mai cuprinde și studiile Jeremy Shearmur, "Hayek și înțelepciunea convențională din zilele noastre", și Karen I. Vaughn, "Constituția libertății din perspectivă evoluționistă".

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimită semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate.

SEMNAL

Mașinăria libertății

– ghid pentru un capitalism radical –
DAVID FRIEDMAN

Ce este anarhia? Ce este statul?

"Este deci statul folositor și necesar? Și un doctor e folositor și necesar. Ce s-ar întâmpla însă dacă dragul de el ar pretinde ori de câte ori ar fi chemat să vindece durerea de stomac sau fiiții urechilor că are dreptul să fure argintăria familiei, să folosească periutele de dinți din casă și să facă pe stăpînul cu servitoarea?"

(H.L. Mencken)

"anarhism: 1. teoria conform căreia toate formele statale sînt indezirabile" (Webster's New World Dictionary of the American Language)

În prima parte a cărții, m-am descris ca fiind un anarhist și am afirmat că statul nu are nici o funcție legitimă. Acum am să încerc să justific această afirmație. Teoretic, aș putea face acest lucru enumerînd tot ceea ce face statul și explicînd de ce fiecare lucru în parte ori nu ar trebui făcut, ori ar putea fi făcut mult mai bine de către persoane particulare care cooperează voluntar. Din nefericire, resursele de cerneală și hîrtie sînt limitate, iar o enumerare de un asemenea gen ar umple întreaga carte. În schimb, voi discuta în următoarele capitole despre cum pot acțiunile particulare să preia funcțiile fundamentale ale statului – poliția, justiția și apărarea națională. Cînd voi termina, unii cititori nu vor fi de acord că instituțiile care îndeplinesc aceste funcții "statale" sînt prin definiție statale și ca urmare nu vor fi de acord că sînt un anarhist. Concluzia lor ar putea fi că eu îmi doresc un alt fel de stat.

Dar nu ar avea dreptate. Un anarhist nu este o persoană care dorește haosul. Doar propaganda pe care o fac inamicii săi, anarhiștii, ar putea să-l facă să pară așa. Alți oameni, își doresc să fie protejați de hoți și de criminali. Ei își doresc să-și rezolve neînțelegerile într-un mod pașnic. Își doresc probabil mai puternic decît ceilalți să se poată proteja de invazia străină. Ce rost ar avea să abolești propriul stat dacă acesta ar fi imediat înlocuit de statul altora? Anarhiștii nu doresc următorul lucru: anume ca serviciile folosite pe care acum le îndeplinesc poliția, tribunalele și apărarea națională să fie asigurate de instituția care le asigură în prezent, adică statul. Înainte de a-mi începe demonstrația, trebuie să definesc ceea ce înțeleg eu prin "stat". "Statul" este un organism de coerciție legitimizată. Eu definesc "coerciția", în cadrul acestei demonstrații, drept violarea a ceea ce membrii unei societăți cred că sînt drepturile indivizilor în raport cu alți indivizi. De exemplu, membrii unei societăți cred că un individ are dreptul să refuze o ofertă de muncă; negarea acestui drept e o formă de coerciție numită înrobire. Ei cred, de asemenea, că un individ are dreptul să refuze o cerere de bani sau o ofertă comercială. Negarea acestui drept e denumită hoție sau extorcere de fonduri.

Statul e o agenție de coerciție legitimizată. Caracteristica specială ce distinge statele de alte organisme de coerciție (ca bandele obișnuite de delicvenți) e faptul că majoritatea oamenilor acceptă coerciția statului ca fiind ceva normal și cumsecade. Același act care e considerat coercitiv cînd e făcut de către un particular pare legitim atunci cînd e săvîrșit de către un agent al statului.

Dacă eu tip "Opriți hoțul!" după un om care m-a buzunărit și a fugit cu por-

tofelul meu, trecătorii s-ar putea să mă ajute sau nu, dar în orice caz vor recunoaște caracterul rezonabil al acțiunii mele. Dacă tip "Opriți hoțul!" după un angajat al fiscului care pleacă din casa mea după ce m-a anunțat că mi-a blocat contul din bancă, vecinii mei vor crede că sînt nebun. Obiectiv vorbind, fiscal e angajat într-o acțiune similară cu cea a hoțului: pune mîna pe resursele mele financiare fără îngăduința mea. Ce-i drept, pretinde că-mi furnizează servicii în schimbul taxelor pe care le plătesc, dar insistă să încaseze taxele, indiferent dacă eu doresc sau nu aceste servicii. Iată un subiect excelent de discuție pentru a afla dacă în acest caz e vorba de hoție sau de extorcere. În ambele cazuri, dacă acțiunea ar fi fost săvîrșită de o persoană privată, toată lumea ar fi fost de acord că e vorba de un delict.

Să presupunem că un patron care oferă salarii mici pentru o muncă grea și de lungă durată nu reușește să găsească destui muncitori și își rezolvă problema alegînd oamenii la întîmplare și amenințîndu-i că îi bagă în pușcărie dacă refuză să lucreze pentru el. El va fi inculpat sub acuzația de răpire și extorcere, dar va fi achitat fiind considerat nebun. Statul procedează exact în acest fel atunci cînd angajează oameni pentru a-i trimite să lupte pe front sau pentru a face parte dintr-o curte cu juri.

De obicei, se spune că statul sau cel puțin anumite state nu sînt doar legitimize, ci efectiv legitime, deci că acțiunile lor doar par a fi coercitive. Asemenea argumente fac cel mai adesea apel la teorii ale contractului social – adică la pretenția că cetățeanul este într-un fel sau altul angajat prin contract să se supună statului.

Celor interesați de această argumentație și respingerea ei le recomand cartea lui Lysander Spooner: *No Treason: The Constitution or No Authority?*

tru cel ce îl vinde. Statul poate și realmente stabilește un preț cu care proprietarul e obligat să vîndă.

Statul e un organism de coerciție legitimizată. Dacă instituțiile care înlocuiesc statul își îndeplinesc funcțiile fără coerciție, ele nu sînt state. Dacă acestea acționează uneori coercitiv, dar atunci cînd o fac, acțiunile lor nu sînt considerate legitime, nu sînt nici în acest caz state.

Poliția, tribunalele și legile produse pe piață

Cum am putea pune capăt litigiilor care sînt acum rezolvate în tribunale dacă statul nu ar mai exista? Cum ne-am putea proteja împotriva delicvenților?

Să luăm mai întîi în considerare cel mai simplu caz, rezolvarea litigiilor ce implică un contract între firme serioase. O mare parte a acestor litigii e acum rezolvată nu prin tribunalele statului, ci prin arbitraj privat de felul celui descris în capitoul 18. Atunci cînd firmele încheie un contract, ele specifică procedeele de arbitraj pentru orice dispută ce poate surveni. Astfel, ele evită cheltuielile și întîrzierile din tribunale.

Arbitrul nu dispune de forța polițienească. Funcția sa e aceea de a lua o decizie, și nu de a o pune în aplicare. În mod curent, rezultatele arbitrajului sînt executate prin tribunalele statului, dar avem de-a face cu o evoluție recentă; mai demult, punerea în aplicare a rezultatului arbitrajului se datora dorinței firmei de a-și menține reputația. Refuzînd să accepte hotărîrea unui arbitru e greu să mai convingi pe cineva să semneze un contract în care să fie prevăzut un arbitraj; nimeni nu e dispus să accepte jocul "cap, cîștig eu, pajură, pierzi tu".

Arbitrajele sînt deia larg răspîndite. Pe măsură ce tribunalele își pierd autori-

ritul au interese diferite și nu au încheiat nici un acord prealabil, ei nu vor găsi un arbitru mutual-satisfăcător.

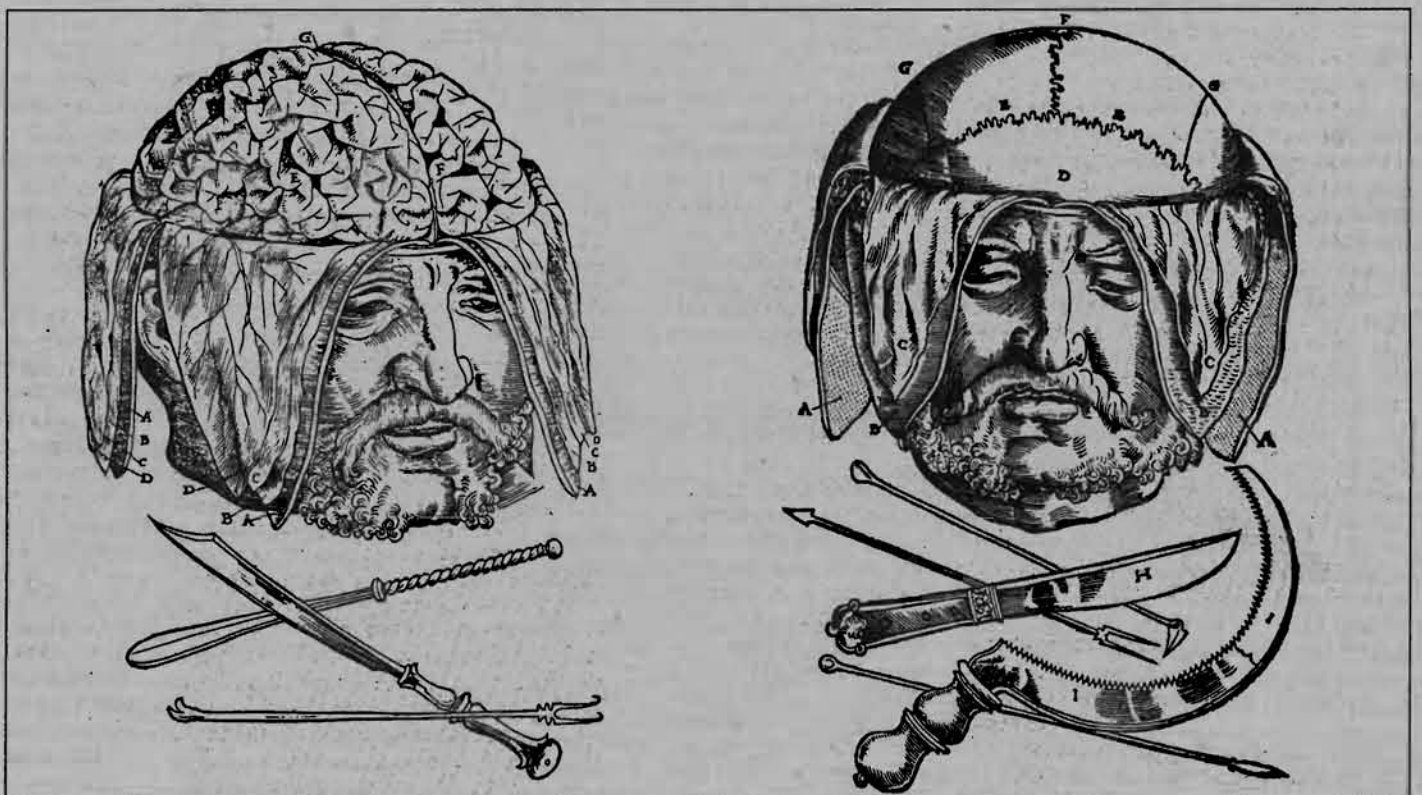
Într-adevăr, pîritul nu are nici un motiv să accepte un arbitraj, căci ar pierde oricum – ceea ce ne conduce la problema împiedicării coerciției.

Protecția împotriva coerciției e un bun economic ce se vinde acum în forme variate: protecția Brinks, încuietori, sisteme de alarmă antifurt. Pe măsura diminuării eficacității poliției statale, această piață de produse se substituie poliției, iar piața substitutelor pentru tribunale publice devine tot mai populară.

Să presupunem atunci că în viitor nu va mai exista poliție statală și că în locul ei vor apărea agenții private de protecție. Aceste agenții vor vinde servicii de protecție împotriva delicvenței pentru clienții lor. Probabil că ele vor pune la dispoziția clienților asigurări împotriva pierderilor rezultate din actele delicvenților.

Cum ar putea asemenea agenții să asigure protecția? Va fi vorba de o decizie economică, depinzînd de costul și eficiența diferitelor alternative. La una din extreme, ele s-ar putea limita la apărarea pasivă, constînd în instalarea unor încuietori și a unor sisteme de alarmă sofisticate. Sau, ar putea să nu acționeze preventiv deloc, dar să facă eforturi considerabile pentru a-i vîna pe cei ce se fac vinovați de delict împotriva clienților agenției. Ele ar putea de asemenea asigura patrule pedestre sau mașini de patrulare, așa cum face poliția statală actuală, sau s-ar putea baza pe substitute electronice. În orice caz, agențiile ar putea vinde un serviciu clienților lor și ar fi stimulate să asigure un serviciu de cea mai bună calitate posibilă cu costuri cît mai mici. E logic să presupunem că va fi vorba de un serviciu de o calitate superioară și cu un cost mai mic în comparație cu sistemul de protecție statal actual.

Într-un asemenea viitor, vor apărea conflic-

Statul se deosebește de celelalte bande de delicvenți prin faptul că este legitimizat. El se distinge de grupurile legitime nonstatale care pot îndeplini o parte din funcțiile sale prin faptul că e coercitiv. Statele construiesc drumuri. În mod ocazional și particularii fac același lucru. Dar particularii trebuie mai întîi să cumpere pămîntul la un preț satisfăcător pen-

tatea, arbitrajele cîștigă teren. Dar arbitrajul nu poate soluționa decît litigiile care decurg din contractele deja încheiate. Arbitrajul însuși nu furnizează nici o soluție pentru cel a cărui mașină a fost distrusă de către un șofer neglijent și cu afit mai puțin pentru victima unui furt. În ambele cazuri, întrucît reclamantul și pî-

te între agențiile de protecție. Cum vor putea fi rezolvate?

Mă întorc într-o noapte acasă și constat că îmi lipsește televizorul. Dau telefon imediat la agenția mea de protecție Tannahelp Inc. pentru a semnala furtul. Ei trimit un agent. Acesta verifică camera automată de luat vederi pe care Tannahelp Inc., oferindu-mi serviciile, a

instalato în sufrageria mea, și descoperă imaginea unui oarecare Joe Bock ieșind pe ușă cu televizorul meu în spate. Agentul de la Tannahelp îl contactează pe Joe, îl informează că Tannahelp are motive să creadă că el este în posesia televizorului meu și-i sugerează să mi-l returneze, plătiind în plus 10\$ care să acopere timpul și deranjul pe care Tannahelp le-a cheltuit pentru găsirea lui Joe. Joe răspunde că nu mi-a văzut televizorul niciodată și îi spune agentului Tannahelp să se ducă la dracu'.

Agentul insistă că, atât timp cât Tannahelp nu e convinsă că e vorba de o eroare, el trebuie să acționeze plecând de la presupunerea că televizorul e proprietatea mea. Șase angajați Tannahelp, solizi și energici, vor fi la ușa lui Joe a doua zi dis de dimineată pentru a ridica televizorul. Joe, drept răspuns, îl informează pe agent că și el are o agenție de protecție, Dawn Defense, și că neîndoielnic contractul lui cu această agenție îi cere acesteia să îi asigure protecție dacă șase gorile încearcă să intre cu forța la el în casă și să-i fure televizorul.

Scena e pregătită pentru o păruială strânsă între Tannahelp și Dawn Defense. Exact această posibilitate i-a făcut pe unii libertarieni care nu sînt anarhiști și mai cu seamă pe Ayn Rand să respingă posibilitatea existenței unor agenții de protecție aflate în competiție pe piața liberă.

Dar războaiele sînt foarte costisitoare și atât Tannahelp cît și Dawn Defense sînt corporații ce caută profitul, deci care sînt mai interesate să își salveze banii decît să salveze aparențele. Cred că restul poveștii va fi mai puțin violent decît presupunea Miss Rand.

Agentul de la Tannahelp sună la Dawn Defense. "Avem o problemă...". După ce explică situația, spune că dacă Tannahelp trimite șase oameni și Dawn Defense opt, va ieși cu bătaie. S-ar putea chiar să existe și răniți. Oricare ar fi învingătorul, la sfîrșitul conflictului ambele părți vor plăti scump. S-ar putea să fie nevoite să plătească salarii mari angajaților lor, pentru a compensa riscurile la care se expun aceștia. Apoi, ambele firme vor fi obligate să își mărească tarifele. În acest caz, Murbard Ltd., o firmă nouă și dinamică, ce încearcă să se impună în zona lor, va practica tarifele mai scăzute și le va fura clienții. Trebuie să existe o soluție mai bună.

Tannahelp sugerează că soluția cea mai bună e arbitrajul. Cele două agenții vor supune litigiul privitor la televizorul meu unei firme locale de arbitraj cu o bună reputație. Dacă arbitrul decide că Joe e nevinovat, Tannahelp se va angaja să plătească lui Joe și agenției Dawn Defense o compensație pentru timpul și efortul cheltuit. Dacă Joe e găsit vinovat, Dawn Defense va accepta verdictul; din moment ce televizorul nu e al lui Joe, ei nu vor avea nici o obligație să îl protejeze cînd cei de la Tannahelp vor veni să-l ia.

Descrierea mea se referă la un aranjament pur ipotetic. În practică, odată ce instituțiile anarho-capitaliste vor fi bine puse la punct, agențiile de protecție vor anticipa asemenea dificultăți și vor încheia contracte înainte ca astfel de conflicte să apară, specificînd arbitrul ce va rezolva diferențele.

Cine va face legile într-o asemenea societate anarhistă? Pe ce bază va distinge arbitrul privat delictele și pedepele pentru acestea? Răspunsul e următorul: sistemele de legi vor fi produse pe piața liberă, urmărind profitul, tot așa cum astăzi sînt produse pe piață cărțile și suțiele. Ar putea exista o competiție între diferitele mărci de legi, tot așa cum există o competiție între diferitele mărci de mașini.

Într-o asemenea societate, ar putea exista mai multe tribunale și chiar mai multe sisteme legale. Fiecare pereche de agenții de protecție se vor pune de acord în prealabil asupra tribunalului la care vor face apel pentru a rezolva situațiile conflictuale. Astfel, legile pe baza cărora

un caz oarecare va fi rezolvat sînt determinate în mod implicit, printr-o înțelegere prealabilă între agențiile de protecție ale căror clienți sînt implicați într-un litigiu. În principiu, ar putea exista un tribunal diferit și un set de legi diferite pentru fiecare pereche de agenții de protecție. În practică, mai multe agenții vor găsi probabil convenabil să își rezolve cazurile în aceleași tribunale, iar mai multe tribunale vor considera convenabil adoptarea unui sistem de legi identice sau aproape identice pentru a simplifica afacerile clienților lor.

Înainte de a califica o societate în care persoane diferite se supun unor legi diferite drept haotică și nedreaptă, aduceți-vă aminte că în societatea noastră legea conform căreia sînteți judecați depinde de țară, statul sau chiar de orașul în care, din întîmplare, vă aflați. Conform ipotezei mele, nu veți mai depinde de acestea, ci de agenția dumneavoastră de protecție și de agenția persoanei pe care o acuzați de un delict sau care va acuza pe dumneavoastră de un delict.

Într-o astfel de societate, legea e produsă pe piață. Un tribunal se întîine din taxele pe care le încasează pentru serviciile de arbitraj a litigiilor. Succesul său va depinde de reputația de onestitate, seriozitate și promptitudine, ca și de dorința potențialilor clienți de a apela la setul de legi pe baza căruia judecă tribunalul. Clienții direcți sînt agențiile de protecție. Dar agenția de protecție vinde ea însăși un produs clienților săi. O parte a acestui produs este sistemul sau sistemele legale ale curților al căror client este și pe baza cărora proprii săi clienți vor fi, deci, judecați. Fiecare agenție de protecție va încerca să folosească serviciile tribunalelor ale căror sisteme legale sînt alese de clienții săi pentru a trăi.

Să luăm în considerare, cu titlu particular, problema pedepei capitale. Unii oameni ar putea crede că riscul ca ei să fie acuzați (pe drept sau pe nedrept) și executați pentru o crimă capitală depășește orice avantaj care ar decurge din adoptarea pedepei capitale. Ei ar prefera astfel să apeleze la agenții de protecție care să fie la rîndul lor clienți ale unor tribunale ce nu pronunță pedepse capitale. Alți cetățeni s-ar simți mai în siguranță față de potențialii asasini dacă s-ar ști că oricine i-ar omorî ar sfîrși pe scaunul electric. Ei ar considera această siguranță mai importantă decît riscul de a sfîrși ei înșiși pe scaunul electric, sau decît riscul de a fi responsabili pentru moartea unui nevinovat acuzat de crimă. Ei vor apela pe cît posibil la agenții care vor fi clienți ale unor tribunale ce pronunță pedeapsa capitală.

Dacă una sau alta dintre aceste alternative ajunge cvasi-generală, ar fi mai profitabil pentru agențiile de protecție să fie clienți ale tribunalului convenabil alternativei cu pricina. Dacă păreriile oamenilor sînt totuși împărțite și suficient de puternice ca să le influențeze alegerea agențiilor de protecție atunci e profitabil pentru unele agenții să adopte o politică de garantare, ori de cîte ori e posibil, a folosirii tribunalelor care nu recunosc pedeapsa capitală. Acestea își vor atrage clienți care sînt împotriva pedepei capitale. Alte agenții vor proceda exact invers.

Litigiile dintre două agenții ce sînt împotriva pedepei capitale vor fi rezolvate bineînțeles de un tribunal care e împotriva pedepei capitale; disputele dintre două agenții care sînt pentru pedeapsa capitală vor fi rezolvate într-un tribunal care e pentru pedeapsa capitală. Ce se va întîmpla în cazul unui litigiu între o agenție care e contra pedepei capitale și una care e pro-pedeapsa capitală? Bineînțeles, nu există posibilitatea ca, dacă eu te omor pe tine, cazul să fie rezolvat de un tribunal, iar dacă tu ești omorît de mine, cazul să meargă la alt tribunal. Nu putem avea fiecare exact legea pe care ne-o dorim.

Preferințele fiecăruia vor fi reflectate în cererile pe care noi le negociem cu a-

gențiile noastre. Dacă adversarii pedepei capitale au convingeri mai puternice decît cei care o susțin agențiile vor fi de acord să nu se aplice pedeapsa capitală; în schimb, agențiile ce doresc pedeapsa capitală vor obține altceva. Probabil că se va ajunge la înțelegerea ca ei să nu plătească cheltuielile de judecată sau ca alte puncte ale litigiului să fie rezolvate în favoarea lor.

Ne putem imagina o negociere ideală pentru un litigiu oarecare, după cum urmează. Două agenții negociază dacă e cazul să recunoască un tribunal pro- sau contra pedepei capitale. Agenția favorabilă pedepei capitale calculează că obținerea, pentru clienții săi, a unui tribunal favorabil pedepei capitale ar costa - 20.000\$, adică suma adițională pe care o poate obține pentru serviciile sale dacă ar include o garanție pentru pedeapsa capitală în cazul unor litigii cu alte agenții. Agenția care e contra pedepei capitale calculează o cifră corespunzătoare de 40000\$. Ea îi oferă agenției favorabile pedepei capitale 30.000\$ în schimbul acceptării unui tribunal care e contra pedepei cu pricina. Agenția "pro" acceptă. Acum, agenția care e împotriva pedepei capitale își poate ridica tarifele astfel încît să poată încasa în plus 35.000\$. Clienții săi sînt fericiți, din moment ce garanția nerecurgerii la pedeapsa capitală valorează mai mult decît atît. Agenția e fericită; ea obține un profit anual de încă 35.000\$. Agenția favorabilă pedepei capitale își micșorează tarifele cu 25.000\$ pe an. Acest lucru îi permite să își păstreze clienții, ba chiar să cîștige mai mulți, din moment ce economiile pe care le face sînt mai mult decît suficiente pentru a-și

convingea în război, iar a lui e aforismul tribunalul pe care ei și l-au ales. Și ea obține un profit anual de 5.000\$ în urma tranzacției încheiate. Ca în orice afacere bună, toată lumea cîștigă. Dacă această demonstrație vi se pare confuză, merită efortul să o recitiți; principiul de bază al unei astfel de negocieri va deveni important mai tîrziu, atunci cînd voi discuta ce fel de lege poate avea o societate anarho-capitalistă.

Dacă, din întîmplare, clienții celor două agenții se arată la fel de puternici în convingerile lor, probabil că vor fi alese două tribunale - cîte unul din fiecare tip - iar cazurile vor fi împărțite la întîmplare între ele. În orice caz, preferința juridică a clientului, opinia sa despre tipul de lege căruia dorește să i se supună vor fi un factor major în determinarea legii care-i reglementează viața. Preferința sa nu poate să determine complet legea, căci atît pîrîtul, cît și reclamantul trebuie să fie supuși aceleiași legi.

În cazul pedepei capitale, cele două poziții sînt diametral opuse. O altă eventualitate este ca anumiți clienți să dorească legi specializate, adaptate unor situații cu totul speciale. Oamenii care trăiesc în zone deșertice ar putea dori sisteme de legi care să definească foarte clar drepturile de proprietate asupra apei. Oamenii din alte zone ar putea considera tratarea detaliată a problemei apei în cel mai bun caz superfluă, iar în cel mai rău caz, ca o sursă de conflicte supărătoare și fără rost. Astfel, populația zonelor deșertice ar putea să apeleze la o singură agenție de protecție, a cărei politică să fie apelarea la tribunale ce au o lege a apei bine pusă la punct. Alte agenții ar fi de acord să apeleze la același tribunal în disputele cu respectiva agenție, dar să folosească alte tribunale pentru disputele dintre ele.

Majoritatea diferențelor dintre tribunale vor fi probabil mult mai subtile. Oamenii își vor da seama că deciziile unui tribunal sînt mai prompte și mai fiabile decît cele ale unui alt tribunal, sau că clienții unei agenții de protecție sînt mai bine protejați decît clienții altora. Agențiile de protecție, încercînd să dobîndească o reputație proprie, vor căuta să apeleze la "cele mai bune tribunale".

Pot fi aduse mai multe obiecții ideii existenței unor asemenea tribunale apărute pe o piață liberă. Prima obiecție este că ele ar vinde dreptatea dînd decizii în favoarea celui care oferă mai mult. Acesta ar fi un

comportament sinucigaș; dacă nu și-ar menține reputația de onestitate (chestiune pe care judecătorii noștri actuali au cam uitat-o), ele n-ar mai avea nici un client. O altă obiecție ar fi aceea că sarcina tribunalelor și a corpurilor legiuitoare ar fi descoperirea legilor, și nu crearea lor; nu pot exista două legi concurente ale gravitației, așa că de ce ar exista două teorii concurente despre legea gravitației sau despre definirea corectă a drepturilor de proprietate. Descoperirea e o activitate la fel de productivă ca și creația. Dacă e evident care e legea corectă și ce reguli ale interacțiunii umane decurg din natura umană, atunci toate tribunalele se vor pune de acord, tot așa cum toți arhitecții s-au pus de acord asupra legilor fizicii. Dacă nu e evident, piața va genera o cercetare care să aibă drept scop descoperirea legilor corecte.

O altă obiecție este că o societate cu sisteme legale diferite ar crea confuzie. Dacă aceasta se dovedește o chestiune serioasă, tribunalele vor fi stimulate de rațiuni economice să adopte o lege uniformă, tot așa cum firmele producătoare de hîrtie au fost stimulate să producă dimensiuni standard de hîrtie. Se vor introduce legi noi doar atunci cînd inovatorul va estima că avantajele lor vor depăși avantajele uniformității. Cea mai serioasă obiecție împotriva producerii legilor pe o piață liberă e aceea că pîrîtul și reclamantul ar putea să nu se pună de acord asupra alegerii unui tribunal comun. E clar că un criminal va prefera un judecător indulgent. Dacă tribunalul ar fi efectiv ales de către părțile aflate în litigiu, după ce delictul s-a comis, atunci aceasta ar fi o dificultate insurmontabilă. În descrierea mea tribunalul e ales dinainte de către agențiile de protecție. E foarte greu de crezut că vor exista vreodată atît de mulți criminali încît să susțină o agenție de protecție a cărei politică ar fi aceea de a apela la tribunale care nu consideră crima drept un delict. Chiar dacă s-ar găsi atîția criminali, nici o altă agenție de protecție nu va accepta asemenea tribunale. Agenția criminalilor ori va accepta un tribunal rezonabil, ori va lupta - fără nici o șansă - împotriva restului societății.

Pînă cînd e efectiv acuzat de un delict, oricine dorește legi care să îl protejeze de delict și care să-i îngăduie să aibă relații pașnice și productive cu ceilalți. Chiar și delicventii. Foarte puțini criminali și-ar dori să se supună unor legi care să le permită să omoare - și să fie omorîți.

Traducere de Simona PREDA

După David Friedman - The Machinery of Freedom. Guide to a Radical Capitalism, ediția a doua, Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, 1989, capitolele 28 și 29, pp. 111-120.

David Friedman

– originile libertarianismului –

Probabil că *presupozițiile epistemologice și analizele teoretice ale filosofiei liberale* ar putea zdruncina prejudecățile colectiviste (dar și – implicit – iluziile planiste) ce domină reflecțiile despre indivizi și cooperarea lor în societatea românească. În genere, se poate crede că cei ce se văd confrunțați cu *idei noi* (alte decât cele pe care ei le "simt" ca *esprit du temps*), dacă nu sînt absolut opaci (ceea ce e greu de admis) ori absolut pasivi (ceea ce, din nefericire, admite foarte multă lume), vor fi stimulați în găsirea unor *medii de comunicare*. Un public adevărat așa se naște, și nu cu convocatorul unui meeting ori prin grațiile unor televiziuni incolte.

Într-un anume fel, libertarianii ca David Friedman aruncă pe piață (în care ei chiar cred pînă la capăt) asemenea *idei noi*. Nu vom face aici decît să pomenim cîteva din sursele lor, care nu sînt toate chiar atît de noi. Înainte de orice, trebuie însă menționat că "*mișcarea libertariană*" e o încercare de a împinge pînă la ultimele consecințe principiile filosofiei liberale. Ea s-a născut în America, la sfîrșitul anilor '60, contestările studențești din campusurile americane fiind un soi de preludiu al revoltei, mult mai pașnice, a libertarianilor. Nu trebuie uitat că spațiul politic american e mai bine pregătit pentru contestarea autorității decît cel european, unde tradițiile monarhiste și legitimitățile de drept divin ale statului marchează încă în chip decisiv reprezentările despre stat. Anarho-capitaliștii sau libertarianii se reclamă de fapt în America de la revoltele anti-britanice ale secolului al 18-lea, cele care aveau să împingă America pe calea "revoluției liniștite", și nu pe cea a "revoltei sîngeroase", cum zicea Hannah Arendt, opunînd Revoluția americană celei franceze. Cele trei mari figuri ale mișcării libertariene sînt David Friedman, Robert Nozick și Murray Rothbard. Dintre lucrările lui Rothbard merită reținute: *Man, Economy and the State: A Treatise on Economic Principles*, Princeton, Van Nostrand, 1962; *Power and Market*, Menlo Park, Californian Institute for Human Studies, 1970; *For a New Liberty*, New York, Mammillan, 1973; *Egalitarianism as a Revolt Against Nature and Other Essays*, Washington, Libertarian Review Press, 1974; *Conceived in Liberty*, New York, Arlington House, 1975; *Individualism and the Philosophy of the Social Science*, Cato Institute, 1979; *Left and Right. The Prospects for Liberty*, Humanitarian Press, Atlantic Highlands, 1982. Robert Nozick e autorul celebrului text *Anarchy, State and Utopia* (New York, Basic Books, 1974), a cărui traducere în românește a fost anunțată la "Humanitas", dar și al voluminoasei lucrări *Philosophical Explanations*, Oxford, Clarendon Press, 1981. David Friedman a scris două cărți importante: prima e *The Machinery of Freedom. Guide to a Radical Capitalism*, New York, Harper and Row, 1973, iar cea de-a doua *Price Theory: an Intermediate Text*, Cincinnati, South Western, 1986. Dintre articolele sale trebuie reținute: "Private Creation and Enforcement of Law – A Historical Case" (*Journal of Legal Studies*, martie 1979), "Many, Few, One – Social Harmony and the Shrunken Choice Set" (*American Economic Review* 70, 1980), "Reflections of Optimal Punishment or Should the Rich Pay Higher Fines?" (*Research in Law and Economics*, 1981), "A Libertarian Perspective on Welfare" (împreună cu

(*International Review of Law and Economics*, no.2/1982), "Gold, Paper, or...: Is There a Better Money?" (*Cato Institute Policy Analysis*, 1982), "Efficient Institutions for the Private Enforcement of Law" (*Journal of Legal Studies*, iunie 1984) și "Should Medical Care be a Commodity?" (în volumul *Rights to Health Care*, editat de George J. Agich și Charles E. Begley în 1992). Aș împărți "*sursele*" libertarianilor astfel:

E vorba mai întîi de economiștii Școlii neo-austriece (Ludwig von Mises și Friedrich von Hayek), ca și de ilustrul "șef" al Școlii de la Chicago (Milton Friedman), nimeni altul decît tatăl lui David Friedman), adică de cele mai inteligente minți ale liberalismului economic al secolului 20. De problema tratată de Friedman în textul tradus în românește s-au ocupat și alți reputați economiști: Armen A. Alchian și William Allen, dar mai ales Gary S. Becker (a cărui carte fundamentală despre analiza economică a comportamentului uman va apărea, în traducere, la editura bucureșteană ALL), George J. Stigler, R.H. Coase, Richard Epstein și Richard A. Posner, toți căutînd să dezlege probleme de tipul eficacității dreptului cutumier, al consecințelor economice ale unor legi instituite ori chestiunea posibilității de a formula o teorie capabilă să dezvăluie tipul de legi dezirabile pentru o comunitate. De fapt, analiza economică e aplicată de libertarianii nu numai dreptului, ci oricărei instituții, asta în virtutea ideii că ordinea politică însăși, amenințată de logica intervenționistă și constructiv-planistă ar trebui înlocuită de o ordine a pieței generalizate, căreia să îi fie supuse învățămîntul și poliția, poșta și apărarea națională. Anarho-capitalismul e, în opinia lui Friedman, capitalismul bazat exclusiv pe *laissez-faire*, adică pe nerecunoașterea nici unui monopol, a nici unui privilegiu statal. Aș aminti aici că explicațiile liberale date crizei secolului 20 porneau încă din anii '30 de la ideea consubstanțialității revenirii la privilegiu (deci la societatea de tip tribal) și a derapajelor totalitariste ale colectivismului (vezi W. Lipmann și Fr. von Hayek). Opțiunea libertarianilor pentru piața generalizată e traversată de credința că "libertatea e mama, și nu fiica ordinii", cum zicea Proudhon, ceea ce ar însemna că unica ordine eficientă e cea a libertății. Statul Moș Crăciun (ori Statul bunăstării) trebuie deci să fie "vîndut bucată cu bucată", zice Friedman, iar în această ipoteză "bogatul se va îmbogăți, iar săracul se va îmbogăți și el". Adam Smith, a cărui *Avuție a națiunilor* e considerată de D. Friedman opera libertariană fundamentală, e recitat cu o asemenea grilă.

Lucrările literare și filosofice ale scriitoarei (de origine rusă) Ayn Rand (1905-1982) constituie a doua sursă majoră a demersului libertarian. Pentru Ayn Rand (vezi *Capitalism: the Unknown Ideal*, New York, New American Library, 1966), "capitalismul e un sistem social bazat pe recunoașterea dreptului indivizilor, inclusiv al drepturilor de proprietate în virtutea cărora orice proprietate e privată". Oricare libertarian ar semna această frază. Dar

Ayn Rand și teoriile sale despre "virtutea egoismului" (vezi *The Virtue of Selfishness* și, pentru o discuție mai largă a acestor abordări paradoxale, textele unui von Mises, Hayek ori ale moderatului Popper despre opozițiile colectivism/egoism și individualism/altruism) sau ideea că statul nu trebuie decît să protejeze drepturile indivizilor împotriva oricărei forțe fizice trimit nu rareori, pe de o parte, la filosofia individualistă a lui John Locke (în special la discursul său despre proprietate), iar pe de altă parte, la "etica" anarhistului individualist al secolului 19.

Lysander Spooner (1808-1887) și Benjamin R. Tucker (1854-1939) sînt pentru libertarianii cele două icoane ale anarhistului individualist din secolul trecut. Judecați ca "inegalabili filosofi politici" (formula aparține lui Murray Rothbard), cei doi sînt

considerați totuși proști economiști, datorită "monetaromaniei" lor, adică ideii (lansate de Spooner și reluate de Tucker) că liberalizarea absolută a emiterii bancare ar garanta proprietatea și ar aduce un maximum de bunăstare. Tot de la Spooner sînt împrumutate formulele "statului-gangster", deosebit de alte bande de criminali doar prin succesele sale mai mari în păcălirea celor prădați, dar și formula "viciile nu sînt crime", o retranscriere a unei sintagme celebre, cea a lui Bernard de Mandeville: "vicii private, bunuri publice".

Ideea centrală a libertarianismului – scrie David Friedman – e că oamenii trebuie lăsați să-și ducă viața așa cum cred ei de cuviință. Libertarianii resping ideea că oamenii ar trebui protejați cu forța împotriva lor înșiși. O societate libertariană nu ar avea astfel legi împotriva drogurilor, a jocurilor de noroc, a pornografiei și nici nu ar impune cenzura de siguranță obligatorie. Libertarianii resping de asemenea ideea că oamenii ar avea alt drept față de semenii lor în afara aceluia de a fi lăsați în pace... Persoanele doritoare să trăiască într-o societate virtuoasă, înconjurate de cei care le împărtășesc ideile despre virtute, ar fi libere să își întemeieze propriile comunități și să încheie împreună contracte care să îi împiedice pe "păcătoși" să vîndă sau să închirieze ceva în sînul grupului lor. Cei ce ar dori să trăiască în "comunități" le-ar putea funda, dar nimeni nu ar avea dreptul să îi impună vecinului său un

mod de viață". Chestiunea instituțiilor anarho-capitaliste devine atunci o "problemă morală": cum îți poți practica "viciul", lăsîndu-i pe ceilalți "în pace"? Proprietate pare a fi unicul garant al acestei miraculoase transfigurări a viciilor în "bunuri-și-pentru ceilalți", orice formă de solidaritate fiind, în această ipoteză, consimțită și nu decretată.

Variantele în care sînt combinate toate aceste surse (ca și altele, desigur) nu dau impresia unei doctrine unitare. Friedman însuși îi numește pe autorii cu care se simte afin "concurenții mei". Există totuși un acord în considerarea libertății individuale (și a garanției ei prin proprietate) ca fundamentală pentru crearea unei eficiențe maxime. "Logica libertății" (formula e a lui Michael Polanyi) e astfel principalul argument în criticarea intervenționismului de orice fel, de la *New Deal* la ficțiunile planiste ale statelor totalitare.

Ceea ce mi se pare însă realmente stimulant în gîndirea extrem de coerentă a libertarianilor (Michael Novak spunea chiar că logica lor seamănă cu cea a scolasticilor, fiind imposibil de fisurat) este deplasarea interesului teoretic pe *valorile omului ordinar*. Ceva asemănător s-a petrecut și în abordările neoconservatorilor americani (la sfîrșitul anilor '60, libertarianii erau de altfel aliați prin excelență ai conservatorilor). Nu ar fi rău ca examene de acest tip să fie încercate și în cazul societății românești, căreia i s-au tot propus modele (de la cel al societății interbelice la cele mai recente, numite japonez, suedez ori german) uitîndu-se de fapt ce semnificație poate avea o asemenea sugestie. E drept, Friedman însuși pomeneste de un "model islandez" al dreptului privat, potrivit căruia societatea islandeză medievală a funcționat cîteva sute de ani. El nu vrea însă să spună că America ar trebui să facă o Revoluție pentru (sau și-ar putea fixa ca *obiectiv*) recuperarea unui model de acest fel. Modelul islandez e finalmente o probă istorică pentru existența unui anumit tip de cooperare umană. Friedman vrea să demonstreze că inclusiv ceea ce azi pare un delir scriitoricesc poate fi rezonabil în istorie. Chestiunea relației dintre modelele teoretice ale instituțiilor dezirabile și realitatea instituțională nu poate fi tranșată în două fraze. Liberalii consecvenți ne sugerează însă că o cooperare nu poate fi decretată de voințe iluminate, că oamenii au realmente scopuri și înțelegeri felurite asociate acestora, că instituțiile cu eficiență socială (negativă sau de semn contrar) sînt cele acceptate tacit și nu cele moșite în parlamente. Orice discuție despre schimbarea mentalităților ori reforma economică în România nu poate ignora afirmațiile de mai sus.

Prezentare de Cristian PREDA

În atenția cititorilor!

Datorită inflației galopante și a creșterii accelerate a prețurilor, sîntem nevoiți ca începînd din ianuarie 1994 să ridicăm prețul revistei *Sfera Politică* la 400 lei exemplarul. Oricum, chiar și acesta este un preț de vînzare care nu acoperă nici măcar jumătate din prețul de cost al revistei, care continuă să apară datorită sprijinului generos al unor fundații, precum și al unor donații particulare. Anunțăm pe această cale pe cei dornici să se aboneze că, de acum încolo, datorită inflației, prețul abonamentelor se va plăti în avans pentru o perioadă de numai 6 luni (pentru primele 6 luni ale anului următor – 4.000 lei, inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

Sîntem siguri că fideliile cititori ai revistei, vor înțelege motivele acestei majorări, totuși moderate.

Editorii

Geoffrey Brennan, în *Incident Support*, editat de Peter G. Brown, Conrad Johnson și Paul Vernier, în 1981), "What is Fair Compensation for Death or Injury?"